

עומק הפשט

דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות

קונטרס ריבית ועיסקא

חלקט מגיליונות עומק הפשט

אדר א' תשע"ו

48-38

טבת תשע"ו

תוכן הענינים

עמוד	תוכן	סימן	עמוד	תוכן	סימן
	שינוי בנוסח ההיתר עיסקא זכות למשיכת יתר לא תשימון 'ביטול תורה' ! ההיתר של השואל ומשיב 'היתר עיסקא' כדין		5	'איסור הלואה ברבית' איסורי נשך ותרבית איסור, או דין ממון. לחבירו או לשמים איסור של הלוה דירה ליחתן העילוי מכשולות באיסורי רבית חומר איסור רבית	א
70	'רביית כל דבר' לא יזור בחצירו בחינם איסור רבית דברים אינו מודר הנאה הגדר בלא יזור בחצירו חינם האם מותר להכיר טובה לבעל הגמ"ח ? חברותא עם המלוה מיתה עולמית למלוה ברבית	ו	19	'היתר עיסקא' מקור דין 'עיסקא' 'היתר עיסקא של המהר"ם' ההגיון ב'היתר עיסקא' חידוש החת"ס האם 'היתר עיסקא' זה לכתחילה היסוד של התרומת הדשן ר' מענדל מקראקא מעשה שהיה	ב
82	'רבית דברים' אפילו דיבור אסור אמירת 'תודה' מילות נימוס אופנים המותרים טובה על הדרך להגיד תודה למלוה להרגיש הכרת הטוב	ז	34	'רביית בבנקים' 'היתר עיסקא' בבנק בנק בזמננו חברה בע"מ פקפוק ברצינות הבנק 'היתר עיסקא' פרטי 'גרויס רחמים' זהירות מריבית	ג
95	'כסף (אמצעי תשלום)' הזהב קונה את הכסף כסף בזמננו התפתחות הכלכלה העולמית קביעת החתם סופר והחזו"א 'כסף מזויף' שקלים חדשים ₪ כסף עם דברי קדושה	ח	44	'היתר עיסקא בהיבט משפטי' 'היתר עיסקא' בבנק דעת הפוסקים 'פולמוס עמנואל' היבט משפטי סוגי ההלוואות בנק צפון אמריקא מפולת המניות ההיתר הראשון	ד
107	'דולר ארה"ב' הזהב קונה את הכסף מה הדין בדולר ארה"ב \$ מחלוקת בין פוסקי זמננו מה הצד שיחשב 'טבעא' דולרים בירוחם ! כמה היתרים בדבר שומר של דולרים	ט	54	'אוברדראפט' ייעוד העיסקא יש לו עסקים הקנאה לבנק באמצעות סיכות : אין לו עסקים כלל	ה

כל הזכויות שמורות
ניתן להשיג קובץ זה בדוא"ל
5047867@okmail.co.il

מחיר החוברת 5 שקל

להערות והארות, תרומות והנצחות,
ניתן לפנות ל:

עומק הפשט

נייד: 052-7687405 | פקס: 1532-6507823 | 5047867@gmail.com

הקדמה

בשבת והודיה לבורא עולם

מה אשיב לד' כל תגמולוהי עלי, אילו פיננו מלא שירה כים אין אנחנו מספיקים להודות לד' אלקינו, על חסדו הגדול עלינו, שהנחה אותנו משמי מרומים, להוציא קונטרס זה לאור עולמים. ויהיו נא אמרינו לרצון לפני אדון כל, גל עיננו לראות נפלאות מתורתך.

תוכן הקונטרס

קונטרס זה - מכיל בקרבו נידונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות במסכת 'בבא מציעא' פרק 'איזהו נשך' ומקצת פרק 'הזהב'. רוב הדברים המודפסים כאן, כבר נכתבו בעלוני 'עומק הפשט', וכעת נתקבצו יחדיו לפונדק אחד לפי נושא.

קונטרס זה - אשר שמו יקבנו 'קונטרס ריבית ועיסקא', כאשר הוא נסוב בעיקר על שני ענינים.

החלק הראשון: 'איסור ריבית והמסתעף', אשר הובאו בו כמה דינים, ונתבארו בתוכו כמה סוגיות חמורות, באופן אשר נוגעים למעשה.

החלק השני: 'היתר עיסקא', אשר בו נתחדשו חידושים בהלכה, אשר נוגעים בחיי היום יום, כגון למחותנים בהתחייבות שני הצדדים, או בביצוע הלואת משכנתא, או בקבלת הלואות עו"ש.

התודה והברכה

יתברכו מן השמים, כל העוזרים והמסייעים, שהקונטרס נערך על ידם ובזכותם בטוב טעם ודעת, נותן התורה ישפיע עליהם משפע ברכות שמים. הברכה אחת היא ללומדי ומעייני העלונים 'עומק הפשט', יבורכו מן השמים בכל מילי דמיטב.

אין צריך לומר, שאין בדברים אלו להורות בהם הלכה למעשה, אלא לעורר לב המעיינים בלבד, ו'קודשא בריך הוא חדי בפלפולא דאורייתא'.

ונבקש בזאת מכל המעיינים, שאם מוצאים כל דבר תיקון, קטן כגדול, נא להודיענו לפי הפרטים הרשומים מטה, בכדי שנוכל לתקנו במהדורה המושלמת, ושכרו כפול מן השמים.

תחינה ותפילה

ובצאתנו מן הכרך נפרוש כפינו בתחינה, יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שנזכה להגדיל תורה ולהאדירה, ונזכה לקבל פני משיח צדקנו במהרה בימינו אמן !

סימן א'

'איסור הלואה ברבית'

איסורי נשך ותרבית

במשנה (בבא מציעא דף ס:) איזהו נשך ואיזהו תרבית, איזהו נשך: המלוה סלע בחמשה דינרין, סאתים חטין בשלש אסור, מפני שהוא נושך. ואיזהו תרבית המרבה בפירות.

איסור, או דין ממון.

חקירה: זה ברור שאילולי איסור התורה, רבית הוא חוב גמור בדיני ממון, דאם לא היה נוצר חיוב של רבית הוי כמתנה בעלמא שמותר מדאוריתא. אולם יש לחקור אחרי שהתורה אסרה, האם בדיני ממון זה שלו ויש רק איסור כחלבים ועריות, או שהאיסור מפקיע החיוב בחו"מ דהוי דין ממון לחבירו כמו גזל. נדון זה קיים גם כלפי חיוב החזרת ריבית, האם זה רק מצוה להשיב את אשר עיוות, או שזה דין ממון כהשבת גזילה. (ו.פ.).

איסור רבית מופיע בתורה בפ' משפטים (שמות כב כד) לאִתְּשִׁימוֹן עָלָיו נֶשֶׁךְ, שזה הפרשה של דיני ממונות. במשניות ובגמ' מופיע בב"מ שזה דיני ממונות. וכן ברמב"ם כתוב בהלכות מלוה ולוה שזה דיני ממונות. אולם הטור ובשו"ע כתב הלכות רבית ביו"ד שזה איסור והיתר, וכ' הגר"י אברמסקי זצ"ל שנחלקו האם רבית כמו גזל. אכן ידוע מהלך נוסף (ד.ד.) שמצד חו"מ חייב לתת את הרבית ומצד יו"ד

אסור, ויסוד איסורו כעין גזל, שאסרה תורה לחסר ממון חבירו אפילו מדעת גמור, שאין מוחל בלב שלם, נמצא שדין האיסור משליך על דיני הממון ושפיר שייך גם לדיני ממונות וגם לדיני איסור והיתר. ואין ראיה שהטור חולק, כי הטור והב"ח (ריש סימן קס) כתבו התנצלות שנכתב ביו"ד ולא בחו"מ כרבי, אגב דיני עכו"ם.

חקירה נוספת: עוד יש לחקור האם רבית זה מצווה של בין אדם לחבירו, או שזה מצווה של בין אדם למקום, ונפק"מ שאם האיסור לחבירו צריך לפייסו בעיוה"כ, כמבואר בשו"ע, ואם האיסור לשמים צריך לקיים רק דיני תשובה, ודוי, חרטה על העבר, וקבלה על העתיד. **לחבירו:** ולכאורה יש להוכיח מדברי הגמ' (ב"מ סא.) למה לי דכתב רחמנא לאו בגזל לאו ברבית לאו באונאה. ופירש רש"י (סא. ד"ה למה לי) שבכולם חסרון ממון שמחסר את חבירו, מוכח שהוי לחבירו. עוד מבואר בגמ' (דף סב) הגזלנים ומאי ניהו מלוי ברבית. מוכח שהוי דין ממון כמו גזל. והמצוה הוא בין אדם לחבירו ולכן האיסור הוא רק לישראל, אבל לגוי יש מצוה להלוות ברבית דכתיב (דברים כג כא) לַנְּכָרִי תִשְׁיֶה וְלְאֶחִיךָ לֹא תִשְׁיֶה.

לחבירו או לשמים

מחלוקת: ומצינו בזה מחלוקת, דעת הריטב"א (קידושין דף ו:), וכך נפסק בשו"ע, שממון של רבית הוא ממון גמור של המלוה, ויכול לקדש בו אשה, ורק שיש מצוה להחזיר, וזה גופא התחדש בתירוץ הגמ' שאני רבית שידע וקמחיל, שאין זה גזל והוי ממון גמור של המלוה ויש רק דין איסור. אכן המחנ"א (סימן א' ב') חולק עליו,

וסובר שאין זה ממונו אלא גזל בידו. ונפק"מ בחזרת רבית שלדעת המחנ"א יורדין לנכסיו, ולדעת הריטב"א אין יורדין לנכסיו דהוי רק בגדר כפיה על המצוות. ועיין במגילת אסתר בדעת הרמב"ם (ספר המצוות), שרבית זה מדין גזל, והשבת הרבית משום והשיב את הגזילה. ואילו הרמב"ן שם כתב שאינו גזל רגיל, אלא חידוש התורה משום וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ (ויקרא כה לו).

המחנ"א (סימן א' ב') מוכיח מהגמ' (ב"ק קיב.) שלדעת רמי בר חמא מה שאין היורשים חייבים להחזיר רבית קצוצה שנטל אביהם, הוא משום שינוי רשות דרשות יורש כרשות לוקח, ומשמע שמעות אלו נדון כגזל. ועיי"ש בתוס' (ד"ה אע"פ) דאע"ג דמדעת נתנום לו, איתנהו גביה בתורת גזילה דהוי כנתינה בטעות דלא נתן לשם מתנה אלא בתורת רבית ומקרי גזילה בעיניה. וגם רבא (בב"ק שם) שחולק ולומד מהפסוק (ויקרא כה לו) וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ, דלדידיה אזהר רחמנא לבריה לא אזהר רחמנא. פירש המחנ"א שרבא לא חולק ביסוד על רמי בר חמא, רק שסובר שזה גזיה"כ שהבנים זכו בממון. אכן הברכ"ש והגרש"ש פירשו שלרבא מוכח דהוי ממון גמור של המלוה, דאי הוי גזל איך שייך פטור אצל היורשים, ואיך קנו הממון ומה מועיל דלבריה לא אזהר רחמנא. ודעת הגר"א (בהגהות על שו"ע) שאם נטל רבית בעל כרחו של לוח חשיב גזל אפילו רבית שאין יוצא בדיינים, והינו שכיון שיש איסור לקחת אין זה ממון שלו רק אם הלוח מסכים לתת.

מחילה: נשאלת השאלה, כיון שרבית הוא איסור לחבירו, מדוע אין מועיל מחילה כמו שמועיל מחילה על איסור גזל, עוד קשה מדוע אין יכול להתנות תנאי ע"מ שאין בו איסור רבית, כמו שמצינו לר' יהודה שיכול להתנות על שכ"ו דבדבר שבממון תנאו קיים, וכן מצינו באונאה שיכול להתנות על מנת שאין בו אונאה, בפרט באופן שהלוח מבקש למלוח שיתן לו הלואה ברבית, ואין זה עושק כי באמת זה משתלם ללוח. ומתרג' הגר"ש שקאפ (שערי יושר שער ה' פרק כ"ה) ויסודו בריטב"א החדשים (ב"מ סא. ד"ה רבית דמדעתיה) שירדה תורה לסוף דעתו של אדם ובאמת אינו מוחל. ביאור הדברים (מ.פ.) שהמחילה הוא מחמת שיהוי המעות, ואינו מוחל בסתם לתת כסף לחבירו, וזה גופא אסרה תורה שבעצם גם כשמוחל יש עוול לחבירו במה שמשלם אגר נטר, [אפילו באופן שמשתלם ללוח לשלם רבית, שמרויח פי כמה בעיסקא שעושה, עדיין זה עוול מה שהמלוח אין לו סיכון בעסקא ורק מקבל רווחים]. ומצינו עוד איסורים של בין אדם לחבירו שאין מועיל בהם מחילה, כגון איסור רציחה שלמרות שזה איסור לחבירו אין מועיל בו מחילה. ולא דומה לגזל שאם מוחל אינו גזל. וכן באונאה כ' רבינו חננאל (ב"מ דף נא.) שדייק מהגמ' (שם), וכן משמע ברש"י (ב"מ דף נא: ד"ה מפרש) שאף כשיודע שמתאנה ומסכים נחשב אונאה, דעושק זה אסרה תורה.

דעת הגאונים: מבואר בגמ' דשאני אונאה משום דלא ידע למחול, אבל רבית מדעתו ומוחל ובהכי אסרה תורה. וזה ברור שאין מועיל מחילה קודם ההלואה שהרי בהכי אסרה תורה. ונחלקו הגאונים והרמב"ם אם מועיל מחילה על הרבית אחרי ההלואה. דעת הגאונים

שאינ מועיל מחילה בריבית, ומוכיחים שהרי כל ריבית הוי מחילה ואסרה תורה, והוא הדין אחרי ההלואה הוא בכלל איסור זה. אולם דעת הרמב"ם דמועיל מחילה. ופירשו הרא"ש (על הגמ' בדף סא.) והמגיד משנה, שהבין הרמב"ם שכל מה שאמרה הגמ' שלא מועיל מחילה זה רק בשעת ההלואה אבל אחרי ההלואה הרי זה ככל חוב כסף שמועיל בו מחילה. ומבאר הברכ"ש (ב"מ סימן מח, ובהרחבה בחידושי ר' ברוך בער ב"מ עמוד רנח) דבאמת איסור רבית הוא דין ממון גמור, אלא דגילתה התורה שאין מועיל מחילה כיון שאין המחילה בלב שלם, דמוחל רק משום המתנת המעות, אבל אחר שגבה את הרבית מועיל מחילה שלא יצטרך להחזיר, דהוי חוב ממון רגיל לחבירו שודאי מועיל בו מחילה.

איסור של הלואה

לכאורה מכך שיש איסור לאו ללוה, מוכח דהוי איסור ולא דין ממון שהרי לא שייך איסור גזל ומזיק לעצמו. כלשון רש"י (סא. ד"ה ואפילו) דהא אזהרת לווה לאו משום דמחסר הוא. אמנם ברמב"ן (עה"ת) מבואר שהוא חיזוק ללאו של המלוה. וכן משמע בתוס' (דף ע. ד"ה מעות) שהקשו מדוע מעות של יתומים מותר להלוותן בריבית, הרי עדיין יש איסור ללוה. ותירצו (בתירוץ השני) שהלוה אינו מתחייב משום לא תשיך, רק כשהמלוה מוזהר. מוכח שאיסור הלואה יסודו באיסור המלוה. ועיין ברמב"ן (דף סב. ד"ה לא) שריבית אינו לאו הניתק לעשה, כי איסור הלואה והמלוה שוים, וכמו שהלואה

אינו יכול לתקן, גם המלוה אינו יכול, והוי מצוה בעלמא להחזיר
(ו.פ.). ❖

הערות מבני החבורה

דירה ל'חתן העילוי'

שאלה:

מעשה שהיה: ב'חתן עילוי' שהשווער התחייב עבורו, בסגירת השידוך בשטר 'זכרון דברים' ובקנין אגב סודר, סכום של 600,000 ₪ לצורך רכישת הדירה. דא עקא כשהיה צריך לשלם הוא נקלע לקשיים כספיים, לכן שילם בעת רכישת הדירה מקדמה של 200,000 ₪ במזומן, וסיכם עם בני הזוג שיוציאו הלואת משכנתא מהבנק על שםם בסך 400,000 ₪, והוא ישלם כל חודש לבני הזוג עלות תשלומי המשכנתא, קרן + רבית. מחוסר ידיעה לא כתבו היתר עיסקא בין השווער לחתן, כעת השאלה האם עברו על איסור רבית, ומה תקנתם מכאן ואילך (ר.ח.).

צדדי השאלה:

זה ברור בש"ך (סי' עה ס"ק פג), שהתחייבויות שקיבלו על עצמם המחותנים הם כלפי בני הזוג, הבעל והאישה, ולא התחייבויות הדדיות ביניהם. ולכאורה כיון שיש חוב לשווער בסכום קטן, ומשלם סכום גדול עם רבית והצמדה, ואין לו היתר עיסקא מול המלוה, שהרי הבנק אינו יודע שלווה עבור חבירו, ורק החתן יש לו היתר

עיסקא מול הבנק. וזה כמו הלואה וזקיפה במלוה, ובמה שהחתן קיבל הכסף זה כמו שהשווער קיבלו בתורת הלואה מהחתן מדין ערב ועבד כנעני (מ.ש.). או דלמא כיון שהתחייב לו דירה כך הצורה של רכישת דירה שאין כסף ולוקחים משכנתא ומשלמים בתשלומים חודשיים, ודומה למה שכתוב בשו"ע (יו"ד קעז סעיף ו) בנדונית חתנים שהתחייב אם יתן לשנה כך, ואם לשנתיים יתן יותר, מותר ואינו רבית דחשיב כאילו התחייב בשני צדדים.

תשובה: מחלוקת הפוסקים

האוסרים: דעת הגר"י בלוי זצ"ל (פתחי חושן פרק ט' הערה לא, ברית יהודה פ"ו הע' לב), והגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני רבית סוף פרק ט"ו), והגר"מ גרוס שליט"א (א.פ.), והגר"מ שטרנבוך שליט"א (משפטי רבית עמוד שפ), והגר"ר שמאי קהת הכהן גרוס שליט"א (עלים לתרופה שמות תשס"ז), והגרש"י גלבר שליט"א (נתיבות שלום עמוד תרטו), והגר"ר אפרים זאב מזוז שליט"א (משפטי רבית עמוד שפ), וכן שמעתי מהגר"נ קופשיץ שליט"א, ומהגר"ר שבח רוזנבלט שליט"א, ומהגר"א שפיגלר שליט"א, ומהגר"י מרמרוש שליט"א שיש בזה איסור רבית. והסביר הגרש"י גלבר (ל.א.), שאין לומר 'אומדנא דמוכח' שאם לא יהא לו יתן רק משכנתא, שאדרבה החתן מעדיף מזומן כדי שלא יהא תלוי בשווער לאורך שנים. ורק אם השווער עני מותר בלי היתר עיסקא שברור שלא התכוון לתת מזומן.

הפתרונות: (מהרבנים הנ"ל). 1. לעשות מלכתחילה היתר עיסקא בין החתן לשווער, ואם לא עשו מראש יעשו עכשיו, במעמד הלואה

חדש. [אכן הגר"י בלוי מעלה צד שלא מועיל היתר עיסקא שכן ההורים לא עשו כאן עיסקא, ורק שילמו בו את החוב. עיצה לזה שיחול ההיתר עיסקא, שמעתי מהגר"ש רוזנבלט, שהחתן בתורת שליח של הבנק לעשות עיסקא יקנה חלק בדירה של השווער עבור הבנק, ובפרעון יחזור ויקנה את הדירה לשווער. בצירוף התנאים המבוארים בסימן קעד, שיהא זמן קיום למקח, מכירה ולא החזרה, על מנת ולא ביטול מקח, ויעשו כן בקנין סודר]. 2. לסכם בפירוש בזכרון דברים שהחיוב הוא במשכנתא ולא במזומן, וכל החיוב מלכתחילה הוא לשלם את תשלום ההוצאות החודשיות שיש לזוג הצעיר ודומה לנדונית חתנים. 3. הגר"נ קופשיץ - שהחתן ימחול על ההתחייבות הראשונה, והשווער יכתוב התחייבות חדשה, אכן הגר"י בלוי הסתפק אם מועיל התחייבות חדשה. 4. השווער יחתום בבנק כלוה נוסף או כערב, ואז ההיתר עיסקא חל גם כלפיו, ופורע את הלואתו ולא הלואת החתן.

המתירים: שמעתי מהגר"י טשזנר שליט"א, וכן שמעתי בשם הג"ד משה שאול קליין שליט"א (א.ט.), וכן שמעתי מהגר"מ סירוטה שליט"א, שמותר לכתחילה ואין צריך היתר עיסקא, שזה אומדנא דמוכח שהחתן קונה דירה לעצמו, ואינו מלוה לשווער, וההתחייבות לדאוג שיהא לזוג 600,000 יתקיים בתשלומים החודשיים, אך לא בתורת פרעון חוב, ודומה לנדונית חתנים שהתיר הרמ"א אם ההתחייבות בשני סכומים היה קודם הנישואין, וגם כאן האומדנא דמוכח קיים קודם הנישואין שאם לא יהא לו יתן רק משכנתא. ויש שהוסיפו עוד סברא, שאילו לא יהא לשווער כסף, אף שמדינא יכול

לתובעו, אבל למעשה החתן לא יזמין אותו לדין תורה, נמצא שנותן רק כמה שיכול, ואינו בגדר פרעון חובו. והגר"מ סירוטה נימק את ההיתר שיש הבדל בין מתנה לחוב, וכיום כל השידוכים זה בגדר הבטחה לתת כספי צדקה ומעשר געלט לחתן ואינו בגדר חוב ולא שייך בו מלוה ולוה, ודומה לנדונית חתנים שנתחייב בשני סכומים, ורק כשיש הלואה אסור ובהלואה אסור ואי אפשר להתיר מכח דברי הט"ז. והוסיפו (ב.א.) על סברא זו עפ"י דברי הגר"נ קרליץ שלו יצויר שהחתן זוכה בפייס, השווער נפטר מחיובו לתת 600,000 שקל, שכל החיוב הוא לסדר את בני הזוג בדירה. ולפי זה יותר מובן, שבנסיבות שנוצרו משיג את הדירה שהתחייב באמצעות משכנתא.

המקילים בדיעבד: שמעתי מהגר"ר אריה דביר, בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל, ובשם הגר"נ קרליץ שליט"א (ב.א.), וכן שמעתי בשם הגר"מ גרוס שליט"א (א.פ.), וכן שמעתי מהגר"ר אשר פריימן שליט"א, שבזמננו בדיעבד אפשר לסמוך על האומדנא שמעיקרא דעתם לתת במשכנתא אם לא יהא מזומן, בצירוף הסברא שלמעשה שום חתן אינו כופה את השווער בדין תורה לשלם דוקא במזומן. אך לכתחילה יעשו היתר עיסקא.

עוד סברא להתיר בדיעבד כתב הגר"פ וינד שליט"א (רבית הלכה למעשה ברית פנחס עמוד רטז), וכן העלה צד הגר"י בלוי (שם) בדרך אפשר, וכן שמעתי בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל (א.כ.), וכן שמעתי מהגר"י פרידמן שליט"א, שלכתחילה צריך לעשות היתר עיסקא בין

החתן לשווער, אך בדיעבד מספיק היתר עיסקא של החתן מול הבנק, שהרי זה כאילו עשה החתן בפירוש היתר עיסקא עם השווער (ר.ל.).

וביססו דבריהם על ה"ט"ז (סימן ק"ע ס"ק ג') שדוקא כאשר מוציא ההלוואה לעצמו ואח"כ מלווהו לחבירו אסור בלא היתר עיסקא, אך אם לקחו לכתחילה עבור חבירו הוי שלוחו, ואין צריך היתר עיסקא, שזה כאילו עשה המשלח היתר עיסקא עם השליח [והחולקים סוברים שאין לסמוך על ה"ט"ז כי העצי לבונה (שם) חולק על ה"ט"ז, ועוד שה"ט"ז דיבר בעיסקא ממש של שני שותפים אז שייך לדון שהעיסקא על דעת השותפות, אבל השווער אין לו עיסקא ואינו שותף לחתן].

עוד טען אחד ממורי ההוראה שליט"א שכיון שההורים משלמים בהו"ק, ובהלוואה הם מתעסקים מול הבנק, והשם של הבן הוא רק לצורך רשמי, לכן נחשב שההיתר עיסקא חל כלפי ההורים. אכן סברא זו לא תועיל בחו"ל בבנק של גויים שאין לבנק היתר עיסקא, ושם צריך לכתוב בפירוש היתר עיסקא בין החתן לשווער (נ.ש.). (וע"ע פרטים נוספים בספרים המוזכרים; וכן בספרים תורת ריבית פ"ה סעיף יט ופי"ז סעי' י"ד; דעת ריבית על שו"ע סי' קע סט"ו; ריבית כהלכתה 3 סיבות להתיר). ❖

מנהג ישראל תורה

מכשולות באיסורי רבית

סיבת המכשולות

כתבו הגר"פ וינד שליט"א (ברית פנחס הקדמה), והגרי"ש שינלזון שליט"א (שערי הלכה בהקדמה), בעולם הפיננסי של היום מצוי מכשולות של רבית על כל צעד ושעל, וללא הוראות ברורות של רבנים מוסמכים לא ימלט שיכשל באיסורים גמורים. והפתרון לזה לברר היטב כל דיני ריבית. והוסיפו שיש כמה סיבות מדוע מצוי מכשולות כיום באיסורי רבית כדלהלן.

א. מסובך: מפני שהלכות ריבית סבוכות ביותר בהקפם ובעומק הסברא, ולכן יש חוסר ידיעה כללית בהלכות ריבית. בפרט שכל שינוי קטן כגון קבלת אחריות או שליחות, יכול להפוך את המעשה מהיתר גמור לאיסור דאוריתא, או להיפך, והלכותיו כהררים התלויין בשערה.

ב. נפוץ: האופנים שיש בהם חשש איסור ריבית נפוצים ביותר כיום, מי שמתעסק במסחר, נתקל בהם עשרות או מאות פעמים ביום. ואפילו אדם רגיל שאינו עוסק במסחר ובהלוואות, נתקל בהם על כל צעד ושעל, מינוס בחשבון בנק, רבית על יתרת זכות, עניני משכורת בהצמדה, עניני משכנתא.

ג. פורקי עול: אנו נמצאים כיום בחברת אנשים שהם פורקי עול תורה ומצוות, שלפי חוקיהם וסברתם נטילת ריבית או הצמדה למדד

יוקר המחיה הוא דבר המוסרי ביותר, ואין בזה עוול כלל, ועל ידי זה מתרגלים להקל באיסורי ריבית החמורים.

ד. לא שם לב: גם לאחר לימוד וידיעת ההלכות יש חוסר שימת לב שבמעשה שהוא עושה יש חשש איסור ריבית, כגון קניית מוצר בתשלומים ולהוסיף על המחיר, להצמיד את המחיר למדד יוקר המחיה או לשער היציג של הדולר, עריכת היתר עיסקא ללא ידיעה והבנה מה הוא עושה.

ה. נדונים חדשים: היות ויש הרבה נידונים מחודשים שמציאות הזמן יוצרת את השאלות הללו. כגון אפיקי השקעות, קרנות פנסיה, קופות גמל, השקעות בחו"ל בערך מטבע זר, ועדיין לא דשו בזה בשולחן מלכים, ולא נתברר היטב ההוראה בהם.

ו. העולם משתנה: אף תלמידי חכמים שכבר למדו הלכות רבית, אינם מודעים לכל החששות, מפני חוסר הבקיאות בדרכי המסחר המשתנה, בכל עת ובכל שעה.

ז. כמצחק בעיני שומעיו: כבר לפני 300 שנה, כתב רבי שמואל אבוהב (שו"ת דברי שמואל בהקדמה) בדור הזה בעוונותינו הרבים השליכו מצוה הזאת אחרי גוום, עד אשר כמעט נשתכח מהמון עם חומרתה, יען רוב משאם ומתנם שטוף באיסור רבית או אבק רבית, ויהי כמצחק בעיני שומעיו, באין מבין עומק איסורו, ולא ישמע לקול מלחשים ומגידים דברי אלקים חיים, אלקא מאריך אפיה וגבה דיליה, כי לבסוף יתקים בעובר על איסורי רבית עֲשֵׂה עֲשֵׂר וְלֹא בְּמִשְׁפָּט בְּחָצִי יָמָיו יַעֲזְבוּנו (ירמיהו יז יא). ❖

פנינים

חומר איסור רבית

כמה לאוין: מבואר במשנה (ב"מ דף עה:) שיש בהלואה ברבית כמה לאוין משום לא תתן, ומשום אל תקח מאתו, ומשום לא תהיה לו כנושה, ומשום לא תשימון עליו נשך, ומשום ולפני עור לא תתן מכשול ויראת מאלהיך אני ה', ומשום לא תשיך לאחיק, ולאחיק לא תשיך. ויש איסור לכל המתעסקים, אף לעדים הסופר והסרסור באיסורי רבית מן התורה ואבק רבית מדבריהם.

נכסיו מתמוטטין: חז"ל החמירו מאד בחומר איסור רבית, כמבואר בגמ' (בבלי ב"מ דף עא.) וירושלמי (ב"מ פ"ה ה"ח) ותו"כ (בהר פרשה ה' ה"ג) ונפסק בשו"ע (יו"ד ריש סימן קס) המלוה ברבית הרי הוא כאילו כופר ביציאת מצרים ובאלקי ישראל, ועושה את התורה פלסתר, ואת משה רבינו בדאי רח"ל. ונכסיו מתמוטטין ואינם עולים עוד.

ובמדרש (שמות רבה לא יג) כאילו עבר על כל העבירות שבתורה. **ובגמ'** (ב"מ עה) העובר על זה יותר ממה שמרויח מפסיד. **ובתוספתא** (ב"מ סוף פ"ו) מלוי ברבית מתמוטטין מן העולם. **ובתורת כהנים** (ויקרא כה לח) הפורק ממנו עול רבית, פורק ממנו עול שמים. **ובמדרש** (רבה שמות לא יג) כל מי שנוטל רבית, כאילו עשה כל הרעות והעבירות שבעולם. **ובגמ'** (מכות דף כ"ד) דוד המלך העמיד את התורה על י"א מצוות עיקריות, וכלל בהן איסור רבית.

אין רפואה לכח הנחש: דברים מאלפים כתב המהר"ל מפראג (הגדה של פסח למהר"ל עמוד רח) מדוע כתוב יציאת מצרים יחד עם איסור רבית, כי הנוטל רבית אינו מאמין בהשגחת השי"ת, ומבטל חיותו ופרנסתו של אדם, לכן כתוב בו לשון נשיכה שנוטל חיותו ונושך, כנחש שנושך החיות. נכסיו מתמוטטין ואין חוזרין לעלות, כי דבק בכח הנחש שהביא מיתה לעולם, ואין רפואה לכח הנחש. ❖

סימן ב'

'היתר עיסקא'

מקור דין 'עיסקא'

במשנה (בבא מציעא סח.) מופיע לראשונה דין 'עיסקא', שאדם נותן מעות או סחורה לחברו על מנת שיתעסק בהן, וחולקים ברווחים. **בגמ'** (בבא מציעא קד:) מבואר: סתם עיסקא - מחציתה מלוה (שהמתעסק מקבל אחריות על רווח והפסד מחצית המעות), ומחציתה פקדון (שהנותן מקבל אחריות על רווח והפסד חצי המעות, ואפילו אם נאבדו באונס יפסיד).

שכר טירחה: מבואר בסוגיא שבכדי לסלק חשש רבית, שלא נתלה את הסכמת המקבל להתעסק בחצי הפקדון תמורת חצי ההלוואה, הנותן צריך לשלם למקבל שכר טירחא על התעסקותו בחלק הפקדון. תשלום זה מתקיים בג' אופנים: א. שכר יומי כפועל בטל (משנה סח.). ב. דינר אחד על כל זמן ההתעסקות (גמ' סט. ועיין בהג' הגר"א שם). ג. הנותן מתחייב באחריות על חלק גדול יותר, מאשר מה שנוטל ברווחים (גמ' סט.).

ההבדל העיקרי: בין הלוואה ברבית האסורה לעיסקא המותרת, שבהלוואה ברבית הכסף שייך הלוה, והלוה עובד רק לעצמו, ואילו בעיסקא חצי מהכסף של המלוה והלוה פועל גם של בעל המעות ומרויח עבורו. **הבדלים נוספים:** א. בהלוואה ברבית הלוה אחראי על

כל המעות, ואילו בעיסקא הלואה אחראי רק על מחציתן. ב. בהלואה ברבית הרווחים של המלוה מובטחים, שהרי הלואה מתחייב ליתן את הרבית בכל אופן, אבל בעיסקא אם לא יהיו רווחים לא יקבל הנותן כלום. ג. בהלואה ברבית המלוה לא יקבל יותר מסך הקרן והרבית שסוכם מראש, אבל בעיסקא אם ירויח המתעסק הרבה עשוי המלוה להרויח סכום רב.

'היתר עיסקא' של המהר"ם

דוחק הפרנסה: דין 'היתר עיסקא' לא מוזכר בחז"ל ובראשונים. יסודו לפני כ- 400 שנים בראשית תקופת האחרונים, כאשר ראו חכמי ישראל שדוחק וקושי הפרנסה גדול מאוד ונמנעו מלהלוות [כענין הגמ' (גיטין דף לו.) בהלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה, עמד ותיקן פרוזבול], ויש צורך לתקן אופן של היתר, לתת מעות ולהיות קרוב לודאי שיקבל אותן חזרה בתוספת רווחים המוסכמים מראש, ויהא דומה להלואה ברבית מבחינת ד' הנקודות שהוזכרו למעלה, ולמרות זאת לא יהא בו איסור הלואה ברבית, לשם כך הנהיגו את ההסכם המכונה בשם 'היתר עיסקא'. יסוד ההיתר מבוסס על דין עיסקא שכתוב בגמ', שחצי מהכסף ניתן בתורת הלואה, עליהם אין המלוה מקבל רווחים כלל. וחצי מהכסף ניתן בתורת פקדון שהמקבל אינו 'לוה', אלא 'שליח' של בעל המעות, להתעסק ולהרויח עבורו.

תנאים נוקשים: מכיון שכל הרווחים של המלוה הם רק על החצי פקדון, נוצר חשש שהמתעסק יטעון שנפסד העיסקא ויפטר מלהחזיר את חצי הקרן, ואת כל הרבית שסיכמו מראש, לכן הוסיפו שני

נקודות. א. תנאי נאמנות נוקשים להוכחת הפסד, המגבילים את האפשרות של המתעסק לטעון שהקרן נפסדה או שלא הרויחה, [על אי רווחים - שבועה חמורה וספר תורה בידו. על הפסד הקרן - עדים כשרים, מסוימים כגון הרב והש"ץ, המכירים את כל נכסיו שיעידו על ההפסד. הוכחות אחרות מכל סוג שהוא, לא ישמשו כראיה בידי המקבל, ואף לא ישמשו כאומדנא], והדגישו הפוסקים שמכל מקום חובה שיהא קיים אפשרות סבירה להוכחת הפסד. ב. במידה ולא יוכיח העוסק את ההפסד, יתפשרו הצדדים על סך רווחים מוסכם, כפי שיעור הרבית שהתחייב מראש. ומכיון שהמקבל אינו רוצה להשבע שלא היו רווחים, לכן גם כשאין רווחים חייב המקבל (הלווה) לתת רווחים לנותן (המלווה), ומכיון שהמקבל לא הביא עדים שנפסד העיסקא לכן משלם את כל הקרן למרות שבאמת נפסד. במקרה שהרווח יותר משיעור הרבית, הבנק מוחל למקבל את מותר הרווח, בתמורה לעובדה שהוא שילם את הרבית המוסכמת מראש.

ההגיון ב'היתר עיסקא'

קושיא: קשה מדוע נתנו חכמי ישראל היתר לעקוף את איסור רבית, על ידי עיסקא (שהסיבה האמיתית שהמקבל מסכים להתעסק עם הכסף הוא מחמת ההלואה) ו'היתר עיסקא' (שבפועל משלם לו רבית כפי שסוכם מראש), הרי מבואר בראשונים שענין איסור רבית ומצות הלואה הוא להחיותו בהלואה, כלשון הפסוק וְחִי אָחִיךָ עִמָּךְ (ויקרא כה לו), ואסור לנצל את חולשת הלווה לנשכו בתרבית, ובכך ליטול חיותו ממנו. וקשה איך ניתן אפשרות למלווה לעקוף את איסור

התורה, אדרבה מצינו בגמ' (גיטין פא.) בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים, שדורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות וקרפיות לפוטרן מן המעשר, רואים שאין זה דבר הגון ליפטר מן החיוב.

וידוע מש"כ רבי אלחנן וסרמן זצ"ל (קונטרס דברי סופרים סימן א' אות יז ואות כב) שיש חיוב לקיים את רצון התורה גם כאשר אינו בגדרי המצוה, [והוסיף ר' אלחנן (בקובץ מאמרים) לדייק לשון הפסוק (במדבר כב יח) וַיַּעַן בְּלָעָם... לֹא אוֹכַל לַעֲבֹר אֶת פִּי ד' אֱלֹקֵי, שבלעם הרשע מציית רק מה שנצטוה להדיא, ואילו רצון ד' אינו מקיים]. וא"כ קשה מדוע ברבית אין חיוב לקיים את רצון התורה, גם באופן שמותר בגדרי הדין.

תירוץ: ויש ליישב שעיסקא ו'היתר עיסקא' אינו בגדר 'הערמה', ואינו 'עקיפת האיסור', אלא הוא 'אופן היתר גמור', שאיסור רבית נאמר רק בהלואה אבל כשלוה כסף לצורך 'ביזנס', ומסכמים צורה מסוימת איך לחלק את הרווחים, בזה אין בכלל חפצא של איסור. מכח זה חידשו חז"ל עיסקא המותרת שגם המלוה דורש להיות שותף בעיסקא העתידית שלא היתה באה לעולם אילולי כספו, ומכח שותפות זו זכות המלוה להתחלק עם הלוה ברווחים המשותפים.

סיכון מזערי: גם ב'היתר עיסקא', חידש המהר"ם מקראקא, שקיים זכות למלוה לדרוש נתח ניכר ובטוח ברווחים, ומאיזך לקבל על עצמו סיכון מזערי בלבד. זה ברור שאם המלוה לא היה חשוף לסיכון בכלל, היה נפקע שם עיסקא המותרת ונהפך להלואה ברבית

האסורה, אך כיון שקיים סיכוי קלוש להפסד, כפי שכבר אירע מספר פעמים בהיסטוריה של 'היתר עיסקא', שהלוח נפטר מלהחזיר את הקרן ואת הרבית, זה כבר מספיק להחיל עליו שם עיסקא המותרת.

חידוש החת"ס

עבריינ: יסוד זה מוכרח בדברי החת"ס הובא בדרכי תשובה (סימן קס ס"ק קכב), שכתב בתשובה (חו"מ סימן מ"ח) ש'היתר עיסקא' הוא דרך סלולה ללא שום פקפוק. וקשה שסתר משנתו כאשר כתב (בהגהות וחידושים ליו"ד סימן ק"ס סעיף ט"ז) שגם באופן המותר על פי דיני רבית ו'היתר עיסקא', אם הלוח אינו עושה 'ביזנס' עם הכסף, וזקוק לכסף לפרנסתו, ויש לו מצוה להחיותו בחינם, ולא עשה כן אלא הלוחו על רווחים ב'היתר עיסקא', הרי לא־יִחַרְךָ רַמְיָה צִידוֹ (משלי יב כז), וכאילו עבר על כל איסורי רבית.

אכן לפי הבנה זו מיושב היטב, שיש לחלק בין אופן שהלוח בא לעשות 'ביזנס' שם באמת מותר, וחיפשו חז"ל דרכים להיטיב עמו שיהא עיסקא טובה לשניהם, לאופן שנצרך לכדי חייו שאז אסור ולא מועיל 'היתר עיסקא', שזה מצות התורה להיטיב עמו חינם. ולכן בהלואה הנצרכת לאדם כדי חייו, לא מועיל 'היתר עיסקא', כמבואר בחפץ חיים (אהבת חסד פרק ט"ו) שבהלואה ב'היתר עיסקא' אינו מקיים מצות עשה של אִם כֶּסֶף תִּלְוֶה (שמות כב כד). ❖

הערות מבני החבורה

האם 'היתר עיסקא' זה לכתחילה

שאלה:

האם 'היתר עיסקא' זה מהלך של בדיעבד, או דלמא זה מהלך של לכתחילה?

תשובה:

יש בזה דעות שונות וכדלהלן!

דרך סלולה: 'היתר עיסקא' על פי תיקון מהר"ם ז"ל התקבל בכל ישראל, בדורות האחרונים נהגו בכל תפוצות ישראל לסמוך על 'היתר עיסקא'. וכתב החת"ס (שו"ת חו"מ סימן מ"ח) ש'היתר עיסקא' הוא דרך סלולה ללא פקפוק. והוסיף הג"ר מאיר אריק זצ"ל (שו"ת אמרי יושר ח"א סי' קצ"ב) שאפילו בעל נפש יכול לעשות 'היתר עיסקא'.

הגר"א אוסר: מאידך בספר מעשה רב (אות ק"ח) כתב בשם הגר"א דאין היתר ברווחים כלל, וכן מובא במעשה רב החדש בשם הגר"א (סימן יג), שבית דין של מעלה אין מסכימים להיתרים ומכים ומענישים, ולכל הפחות מיום א' דסליחות יזהר בזה, ועדיף מר"ח אלול עד אחר שמחת תורה כי אמרו חז"ל אדם נדון לפי שעה, וטוב למי שיכול ליזהר מרבית בהתירים כל השנה. וביאר הגר"מ שטרנבוך שליט"א (שם בהגהות על מעשה רב החדש) שהגר"א (בביאורו שו"ע יו"ד קס"ז) דוחה ההיתר של המהר"ם מקראקא בשתי ידים, וסובר שזה רבית קצוצה כיון שמלוה רק מפני רווחים שמקבל מהפקדון.

וציין למה שכתב במועדים וזמנים (ח"ו סימן מ"א) שיש נוסח 'היתר עיסקא' שמועיל גם לפי שיטת הגר"א.

הערמה: באופן אחר מבאר הגרש"י גלבר שליט"א (נתיבות שלום הקדמה לקונטרס 'היתר עיסקא') את כונת הגר"א, שהאיסור הוא מטעם הערמה שהרי כוונת הלוח ליתן את הקרן והרווחים אפילו אם יוכל לברר שהפסיד או שלא הרויח. ודימה זה למה שכתב הגר"א (סי' קע"ז ס"ק ל"ד) לאסור הערמה בכל מיני אופנים, כגון העצה שכתב המרדכי שיתן את המעות במתנה ויסמוך על המקבל שיחזיר לו מתנה עם תוספת, וכתב הגר"א דכיון שיודע שסופו לשלם ה"ז אסור.

הגר"א מתיר: אכן בספר תוספות מעשה רב וכתר ראש (קכז) כתבו שגם לדעת הגר"א מותר בפלגא מלוה ופלגא פקדון ובשבועה, ואם לא ישבע יתן סכום התפשרות והגר"א עצמו נתן שטר למיודעיו. והגר"א רק נחלק על ההיתר המובא בשו"ע (קסז א) שזה פקדון עד שיתרבה, ומשום הוה הלואה, ועל זה השיג הגר"א (קסז א') דשמא לא יגיע לשיעור זה, ועוד שההיתר שייך רק בפקדון ולא בהלואה, ועוד דגרע מהערמת רבית (קעז יד). מכאן מוכח שהגר"א לא נחלק על עצם ההיתר, אלא חשש שלא יהא הערמה או שאר חששות (נ.ה.ש.). וכן כתב שם במעשה רב החדש (בשם ספר אור חדש שערי רחמים עמוד מו) שהגר"ח מוואלז'ין נתן על עיסקא עד שיעשה ח"י למאה ולמחצית שכר, והמותר יהיה שייך לו, ושכר טירחה יקבל עוגת דבש קטנה.

חוכא ואיטלולא: כתב השל"ה הק' (חולין פרק נר מצוה), ורבים בחשיכה יתהלכו, שעושין שטרי עיסקא כלומר 'היתר עיסקא' ואינן עושין כפי הדין, וכן הלווה לפעמים אינו מבין, וההיתר אינו אלא חוכא ואיטלולא, ואיך יעלה על ליבם להטעות עין עליון יתברך. **ראוי להמנע:** כתב הפלא יועץ (אות ט' ערך טעם): תועלת נוספת יש מידיעת טעמי המצוות, שיבוא להתקדש במותר לו, כגון איסור ריבית שאסרה תורה, לאחר ידיעת טעם המצוה יבין שרצה הקב"ה שיעשו ישראל חסד חנם והלואת חן וחסד, ולכן ראוי להמנע אף מלהלוות על ידי 'היתר עיסקא', אם אפשר לו. כך גם כתב הפלא יועץ בספרו **אורות אילים** (על מדרש רבה פרשת שמות) לפי כונת הבורא במצוה זו, לא יצאנו ידי חובתינו בעשיית שטר עיסקא, דבין כך ובין כך הלווה נשוק, על כן אצוה את זרעי, להשתדל בכל עוז לא להלוות ברבית אפילו בדרך הכשר.

להלוות מותר: כתב בספר שיחות החפץ חיים (מילואים עמ' קעה) **שהחפץ חיים לא הלוה מעודו ממון ב'היתר עיסקא' הנהוג, אבל לוח** ב'היתר עיסקא' כמה שנים מפני דוחקו, וסמך בלבו על הא דכתבו כמה פוסקים דבריבית דרבנן דרך עיסקא אינו חל האיסור בעיקרו על הלוה, ונסבו לה מהאי עובדא דרב עיליש (ב"מ דף ע').

לכתחילה: בספר שו"ת וגנזי חזו"א (חלק יורה דעה) מובא נוסח 'היתר עיסקא' שערוך החזון איש עבור שני שותפים ממקורביו להקמת מפעל בבני ברק. וכתב שם המגיה - נוסח זה מעיד שדעת החזו"א היתה שמותר לערוך 'היתר עיסקא' לכתחילה, שהרי אמרו בגמרא שאיסור רבית הוא גם על הסופר שערוך את השטר, ומזה

שכתב בעצמו את ה'היתר עיסקא' מוכח שנהג בעצמו היתר בזה הלכה למעשה. וסיים שם המגיה - שזה דלא כדעת האומרים בשם הגר"א שכביכול פקפק על ה'היתר עיסקא'. וכן כתב החזון איש (במקום אחר, והובא בחלק א' של גנזים ושו"ת חזו"א) עבודה הרצויה היא לשמור את דקדוק הדין וזו הדרך הנכונה שיבור לו האדם, ולא כאותן המפקפקים על 'היתר עיסקא' ואומרים שזו נגד כוונת התורה, מה שמצאו חכמים לטוב הננו צריכים להיות בטוחים שמביא טובה לעולם.

למעשה: כתב הגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה פ"מ הערה א) וז"ל: ולא מצאתי בדברי הפוסקים האחרונים מי שיפקפק ב'היתר עיסקא', ומכל מקום הירא וחרד לדבר ה', ונמנע מלהלוות, כי אם בדרך עסקא ממש, אין בזה משום חומרא יתירה (אבל בדרך עסקא ממש דהיינו קבלת מחצית שכר והפסד, אין מקום להחמיר) והרוצה לסמוך על דברי המקילין, יבוא ויסמוך. והרוצה להחמיר על עצמו, תבוא עליו ברכה. ❖

מנהג ישראל תורה

היסוד של התרומת הדשן

הראשון: הראשון שחידש 'היתר עיסקא' הוא בעל התרומת הדשן (תשובה שב), כאשר הקדים את הרעיון שבתקנת הר"ר מנחם מענדיל בר' אביגדור בכ- 100 שנה, עיקר היתרו הוא התחייבות של מקבל

העיסקא שאינו נאמן לטעון שהיה הפסד בקרן, אפילו בשבועה חמורה, רק בעדים מסוימים כגון הרב והחזן. [גם בשו"ת רמ"א (סימן פ) הוזכר יסוד של 'היתר עיסקא']. וחולק עליו הב"י דאין לעשות מעשה להתיר. ובביאור הגר"א כתב וכמה דחוקים דבריו ונשתקע הדבר ולא נאמר.

העדים: בדברי התרומת הדשן מבואר שיכול הנותן להתנות שהמקבל לא יהא נאמן על ההפסד אלא על פי עדות פלוני ופלוני כגון שמתנה שהעדים יהיו דוקא הרב והש"ץ שאין להם ידיעה במו"מ, ובכך יובטח שישיב לו את הקרן. ובלבד שלא יהיה אלו עדים שבשום אופן לא תהיה להם ידיעה מעסקיו, ולא יוכלו בשום אופן להעיד שהפסיד המקבל בעסקיו. אולם ציין שדרך זו מועילה רק במקום שאין ריבית דאוריתא אבל במקום ריבית דאוריתא לא מועיל תנאי זה (ועיין ט"ז יו"ד שם).

ר' מענדל מקראקא

היסטוריה:

שטר של 'היתר עיסקא' הנהוג בידינו יסודו לפני כ- 400 שנה, בתקנת הר"ר מענדיל בר' אביגדור אב"ד ור"מ דק"ק קראקא, כפי שמובא בספר נחלת שבעה (סימן מ'). הרבה שטרות של 'היתר עיסקא' מאוחרים יותר, ועד ימינו אנו, מזכירים את תקנתו של המהר"ם (ר' מענדל) מקראקא, וזו משמעות הפיסקה על פי תקון מהר"ם ז"ל שבשטרי עיסקא. כמה שנים לאחר מכן ביסס בעל הסמ"ע את הנושא מבחינה הלכתית ב'קונטרס הריבית', וגם חיזק אותו על

ידי החלטת ראשי הישיבות שנתכנסו בלובלין ליריד גראמניץ (בשנת שסז). ההחלטות התקבלו על דעת ראשי ועד ארבע הארצות, ונקבעו בפנקסו.

יש גם עדות ראשונה בסמוך לתקופה זו ביהדות ספרד על השימוש בשטר 'היתר עיסקא' במתכונת הידועה לנו, על ידי הר"ר אברהם הלוי בעל ספר גינת ורדים. מאז ועד היום הלך והתבסס 'היתר עיסקא', והוא התקבל על דעתם של כל גדולי ישראל בכל התקופות. אמנם רבו דיונים וחילוקי הדעות לגבי הפרטים של 'היתר עיסקא', אך כמעט אין חולק על עצם תוקפו של ההיתר.

עיקר הוספת המהר"ם - על התרומת הדשן הוא: 1. גם לגבי הרווח לא יהא נאמן רק בשבועה חמורה. 2. כיון שאינו נשבע, יתן לו סכום התפשרות, כשיעור הרבית שסוכם מראש. 3. לתקופה מסוימת כולה פקדון, ולאחר שהגיע לרווח המוסכם נהפך כולו להלוואה.

עיקר ההבדל - בין ההיתר עיסקא של המהר"ם להיתר עיסקא של זמננו. 1. בתקנת המהר"ם נאמן על הכל בשבועה. וכיום על הרווח נאמן בשבועה ועל הקרן בעדים. 2. בתקנת המהר"ם עד הזמן שיהא הרווח כשיעור הרבית המוסכם מראש יהא פקדון ומשם ואילך הלוואה. ואילו כיום במשך כל הזמן חצי הלוואה וחצי פקדון.

הפולמוס: יסוד ה'היתר עיסקא' של המהר"ם, מבוסס על השו"ע (קסז) שמותר להתנות שיהא פקדון עד הזמן שירווח את הרבית המוסכמת, ואז נהפך להלוואה. אולם הגר"א (שם) חולק שאסור. והלבוש (קסז) הובא בש"ך וט"ז (שם) חולק, שהתרומת הדשן התיר

רק על הקרן שלא יהא רחוק להפסד, אבל ודאי אסור לעשות בטחון על הרווחים. ומכניסים עצמם לספק איסור דאוריתא, ועושים עצמם חכמים יותר ממשה רבינו ח"ו. וכתב הסמ"ע שחזר בו המהר"ם, וברווחים אינו יכול להתנות תנאי של עדים, ולכן ברווחים יתנה שלא יהא נאמן אלא בשבועה. כולו פקדון: היתר נוסף הוזכר בפוסקים והוא הנקרא 'כולו פקדון', ללא 'עיסקא' כלל, כאשר בעל הכסף גובה דמי שימוש על ההלוואה, בתנאי: שכל הסיכונים - גניבה, אבידה, אונס, זולא, מוטלים על המלוה.

בדיעבד: גם בדברי הפוסקים שתיקנו את ה'היתר עסקא', יש שכתבו שהוא בגדר של "בדיעבד" שבעצם התקנה, ובראשם בעל הסמ"ע (קונטרס הריבית, דרך ארוכה אות כב): שכתב ואף על פי שכל אלה הדברים (תקנת 'היתר עסקא') תמוהים ונראים כהערמה, מכל מקום לצורך שעה אין לאוסרם, כדי ליתן מחיה לבני ברית. וכן בעל גינת ורדים שהיה גם מהראשונים שתיקנו 'היתר עסקא', חשש, שיש בכך משום הערמה (ו,ז). מאידך בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סי' קצג), ובשו"ת אורח ישר (סי' כד) דנו והכריעו, שאין בשימוש בהיתר עסקא משום 'הערמה'.

הודאה: יש מוסיפים ב'היתר עיסקא' את תקנת החכמת אדם (כלל קמג), שהמקבל מתחייב להודיע לנותן בכל ערב ראש חודש אם היה רווחים או הפסדים, ואם לא הודיע לו על ההפסדים שתיקה כהודאה, כלומר שכל תחילת חודש יש הודאת בעל דין על החודש החולף שהעיסקא הצליחה. ובכך מצטמצם מאוד האפשרות של הלוה להוכיח על ההפסדים, בפרט לאור העובדה שבדרך כלל אין לאדם

מאזן חודשי מדויק, לדעת באופן מידי אם אכן הפסיד, [וכן שבעסקאות נדל"ן זה לא הגיוני שתוך חודש יהא לו רווחים כשיעור הרבית המוסכמת כיון שעלית המחירים לא קורה מיד - נ.ש.]. **והבינת אדם** (יא) תולה זה בערב שבת, שאם אינו נשבע בכל ערב שבת שהפסיד השבוע, הרי זה כהודאה שהרויח.

בית דין: בנוסח של ההיתר עיסקא כיום נוסף סעיף, שזכות הבנק להחליט באיזה בית דין רבני יתקים הדיון, ונשלל מהלקוח הזכות לדרוש את זכותו מכח הדין של הלך אחר הנתבע.

אינו יודע: כתב החפץ חיים (אהבת חסד עניני גמ"ח פרק טו) שמי שאינו יודע מה זה עיסקא, עובר על איסור ריבית אף שחתם על היתר עיסקא, וגם כשיודע מכל מקום צריך גם להלוות בחינם, שלא יתמעט מידת החסד בעולם.

בינוני: כתב בספר משנת ריבית (פרק כט הערה כז מהקדמת ספר קיצור דיני ריבית) בשם החת"ס שמי שהלוה על פי היתר עיסקא הוא לא צדיק ולא רשע. **הג"ר זעליג ראובן בענגיס** זצ"ל אמר שיש היתר להיתר עיסקא, אבל אין מקבלים על זה גן עדן (זכור לאברהם סימן סב אות כ').

מעשה שהיה

ריבית בבנק: סיפר הגראי"ל שטינמן שליט"א שהוא היה ראש ישיבה בכפר סבא, וחשבון הבנק של הישיבה, היה רשום על שמו הפרטי, לא על שם הישיבה. היה כמה חודשים שחשבון הבנק היה ביתרת זכות והבנק זיכה עבור כך את החשבון ברבית, ולא ידע מה

עליו לעשות עם הכסף, מצד אחד זה לא כסף שלו אלא של הישיבה והם כספי צדקה שברבית דרבנן ניתן להקל בהם, מצד שני הוא נקרא בעל החשבון, נמצא שהוא זה שקיבל את הכסף.

תחזיר - והלך לשאול את החזו"א מה דין הכסף. החזו"א שמע את השאלה, חשב לכאן ולכאן והניח את הראש על השולחן לכמה דקות, אח"כ שאל אותו החזו"א האם הוא – הגראי"ל הלווה פעם כסף בהיתר עסקא, ענה לו שלא, שאל אותו האם הוא ילווה בעתיד את כספו אם יהיה לו בהיתר עיסקא ענה לו הגראי"ל שלא. אמר לו החזו"א א"כ אתה יכול להשיב את הכסף לבנק.

פסק החזו"א - החזו"א דן את הדברים כך, יש כאן גבאי צדקה שזכה בכסף לצדקה, ואם הנהגתו הפרטית היא שלא ליהנות מכספים אלו מותר לו לנהוג כן גם עם צדקה (א.מ.ו.). ❖

פנינים

מעשה שהיה

זהירות: ידוע היה ראש ישיבת מיר הג"ר בנימין בינוש פינקל זצ"ל בגודל זהירותו מאיסור ריבית, מספר על כך חתנו הג"ר אהרן שרגא לופיאנסקי שליט"א מו"ח היה מסרב להתעסק עם כל מה שהיה בו חשש ריבית. כאשר קרוב משפחתו לחץ עליו להתיר דבר הכרוך באיסור ריבית, הוא העיר: "פרט לאיסור הכרוך בדבר, ישנה גמרא מפורשת (ב"מ דף עה:) האומרת 'מי שלוקח ריבית אומר שמשה רבינו

הוא שוטה ח"ו, שהרי לו ידע כמה רווח יש בריבית, היה מתיר אותה. כמו כן הגמרא קובעת (ב"מ דף עא.) שנכסיו של אדם מתמוטטים לעולם בגלל עוון ריבית, וזה נוגע גם לי!".

'ישיבת מיר ירושלים' - ספסלי 'ישיבת מיר' נתרבו, והישיבה היתה זקוקה נואשות לבנות קומה נוספת. מישהו הציע לארגן הלוואה בתנאים נוחים, שלא תהיה צמודה למדד יוקר המחיה - הישג נדיר בימי האינפלציה הדוהרת של אז. רבי ביינוש קיבל באי רצון את תנאי התשלום, כשהוא מיצר רבות על ניסוחו של ה'היתר עיסקא'. הגיע היום, והוא נסע לתל אביב עם ביתו כדי לקבל את ההלוואה. לפליאת כולם אמר, "אני לא יכול לעשות את זה, זה משחק באש", הוא סב על עקבותיו וחזר לביתו. היה עליו למצוא מקורות מימון אחרים, והכל כדי להימנע ממשהו הקשור בריבית (בית מדרש פרשת משפטים תשע"ו)

'חד בדרא' - אחר פטירתו של הג"ר ביינוש זצ"ל, התבטא עליו הג"ר אריה פינקל שליט"א - רבי ביינוש הוא ממש 'חד בדרא', בזהירות ודקדוק מכל סרך איסור של רבית (ח.פ.). ❖

סימן ג'

'ריבית בבנקים'

'היתר עיסקא' בבנק

בגמ' (בבא מציעא סח. סט:) מבואר שקבעו חז"ל מושג של 'עיסקא' באדם פרטי החפץ להרויח מכספו, לשם כך הוא עושה עיסקא עם חברו. שני הצדדים מבינים את משמעות העיסקא שביניהם, ועל דעת כן משתתפים.

יש לדון איך לתרגם לזמננו, את דין 'העיסקא', ואת דין ה'היתר עיסקא' הנובע ממנו. מאחר שהמציאות של זמן הגמ' השתנתה לגמרי, ביחס למציאות של זמננו. ב'שוק ההלוואות' הנהוג כיום, המלוה אינו מכיר את הלוח באופן אישי (הבנק מעניק הלוואות ללקוחות כל הבנקים), ואין למלוה רצון אמיתי לעשות עיסקא עם הלוח. בפועל עיקר הסיכום המשותף מתמקד בגובה הריבית, ותנאי התשלומים. מציאות זו יוצרת שאלה מהותית שדנו בה גדולי הפוסקים, האם יש תוקף ל'היתר עיסקא' במצב כזה.

בנק בזמננו

הכרח: השאלה מתעצמת ביחס לבנקים, החובקים כיום זרועות עולם, וכלשונו של הגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה ריש פרק מא) שכמעט שאין לך אדם בזמננו שאינו מתעסק עם הבנק, עכ"ל.

כלכלה: אחד הרווחים העיקריים של הבנק, הוא מהלואת כספים לכל דיכפין. לבנק קיים הון עצמי, וגם גיוס הון מאנשים פרטיים, ובכך הבנק ממלא תפקיד חשוב בכלכלה, כאשר הוא 'מתווך' בין אלו שיש להם כסף שאינו דרוש להם באופן מידי, לבין אלו המבקשים להשתמש בממון זה למגוון מטרות. הבנק משלם למפקידים ריבית נמוכה, וגובה מהלווים ריבית גבוהה. והבנק 'מרויח' את הפער.

היסטוריה: מציאות מחודשת זו ששמה בנק, נוצר עם התפתחות הכלכלה. וכבר לפני קרוב ל-300 שנה, מוזכר **בהגהות היעב"ץ**, שפירש את **הגמ' (ב"ק צח.)** 'היו לו מעות בקסטרא'. שהוא כענין 'בנקא' של וינציא, אמשטרדם, המבורג, שיהיו מעותיהם שמורים, ובעלי המעות לוקחים אותם כשנצרכים להם, או נותנים אותם בכתב ידם לאחרים. [וכבר בזמן המשנה אנו מוצאים את השולחני המלוה מעות, שהוא גם מוסמך לדעת האם המטבע שהובא לפניו מזויף].

חברה בע"מ

המתירים: מכיון שהבנק הוא רק חברה בע"מ, כתב בשו"ת מהרש"ג (יו"ד סימן ג', סימן ה') שמותר להלוות בריבית לחברה בע"מ, מאחר שאין הרכוש הפרטי של בעלי המניות משועבד לעסקי החברה. וכן הורה המהרש"ג בתשובה ע"י תלמידו הר"ר משה נתן למברגר (הודפס בנועם כרך שני תשיט) שמותר. וכן דעת הגר"מ פינשטיין זצ"ל (אגרות משה יו"ד ח"ב סי' ס"ג) שמותר רק להלוות לבנק בריבית, כי לא שייך שעבוד הגוף לגבי חברה בע"מ, אבל אסור ללות מהבנק בריבית.

ויש מתירים גם ללות בריבית מהבנק, ולדעתם מותר לבנק ללות ולהלוות בריבית, כמבואר בשו"ת חלקת יעקב (ח"ג סימן קצ) עפ"י דעת הרשב"א דהוי ממון שאין לו בעלים ידועים. ומביא מדברי הג"ר יוסף ראזין זצ"ל - 'הרוגצ'ובר' (צפנת פענח סימן קפד) שאין בבנק איסור ריבית דאוריתא כי בעלי הבנק אינם משועבדים בעצם רק הכסף המונח שם, ושוב ליכא למי הוא משועבד, וכן הגדר של צדקה בריבית לא שייך בבנק שאינו אחיך. לכן אין איסור ריבית בבנק על פי דין תורה.

ועיין במנחת יצחק (ח"ד סימן טז וסימן יז) שהביא דברי הצפנת פענח, והסיק שאין לסמוך ולהתיר. ומכל מקום נראה מדבריו שסברא זו מועלת שבבנק הוא רק רבית דרבנן. ודעת הג"ר יעקב בלוי זצ"ל שאין לסמוך כלל על היתר זה, ואין שום היתר ללות בריבית מחברה בע"מ, וזה בכלל חשש ריבית דאוריתא. אמנם דעת הג"ר אשר וייס שליט"א שאפשר לצרף היתר זה שחברת בע"מ אינו בכלל אחיך, ולא נאמר עליו פרשת ריבית שכן לשון הפסוק לא תִשִּׁיךְ לְאֶחִיךָ (דברים כג כ), ובנק אינו בכלל אחיך.

האוסרים: מאידך דעת הגרצ"פ פרנק זצ"ל (הר צבי יו"ד סי' קכו), שגם בחברת בע"מ איסור הריבית הוא מן התורה, שכל מה שהבעלים מגדירים זאת כחברת בע"מ, הוא כדי ליפטר מאחריות במקרה של קריסה, אבל למען האמת מנהלי הבנק הם בעלים גמורים. וכן דעת רוב גדולי הפוסקים שאסור לכל הפחות מדרבנן, כמבואר בדברי הגרי"י ויס זצ"ל (שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' א') והגרש"ז אויערבאך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה סי' כ"ח), והגרא"י ישראלזון זצ"ל (קונטרס

הלכות רבית) בשם חמיו הגר"ש אלישיב זצ"ל (קובץ תשובות ח"ג), והגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה), ותורת ריבית (יז,נד), והגר"נ קרליץ שליט"א (תקנת הרבית חלק א').

המנהג: למעשה כדי שלא להכשל בחשש איסור ריבית, נהגו בכל הדורות לעשות 'היתר עיסקא' עם הבנק, כפי שכתב הגר"ע הדאיה זצ"ל (שו"ת שמחת כהן חלק ז' סימן צו), כי מאז שנפתח 'בנק אנגלו פלשתינה', סידר הג"ר שמואל סלנט זצ"ל שטר 'היתר עיסקא', ועליו סמכו כל המתעסקים עם הבנק, ואחריו נמשכו בכל הבנקים מאז ועד עתה.

כיום רוב המוסדות הפיננסים הגדולים בארץ ישראל, (בנקים, חברות ביטוח, קופות גמל, קרנות נאמנות, חברות כרטיסי אשראי) חתומים על שטר 'היתר עיסקא' כדיון, ופועלים על פי היתר עסקא כללי, המתיר להלוות וללוות בריבית. וכפי שכתב הגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה פרק מ אות יא) נהגו לסמוך בבנקים על 'היתר עיסקא' כללי, והיינו שהנהלת הבנק מתחייבת שכל עסקי הבנק בין כמלוה ובין כלוה, יהיו על צד 'היתר עיסקא', וצריך שיהא ה'היתר עיסקא' גלוי ומפורסם לכל.

פקפוק ברצינות הבנק

יש מפוסקי זמננו (עיין חוט שני פרק יח הלכה ג', ברית יהודה פרק מ סעיף ח', והערה ט"ו, והערה כ"א. שערי הלכה להגר"ש שינלזון שליט"א בהקדמה) שפקפקו באמינות ה'היתר עיסקא' של הבנק. חלק

מהטענות הם כדלהלן. מובן מאיליו, שבכל טענה לחוד יש הרבה מה להאריך, ורק נציין את עיקר הנקודות.

1. הבנק כגוף פיננסי גדול, אין לו רצון אמיתי וסמיכות דעת לעשות עיסקא עם הלוח, ובאמת הוא מעונין לקבל את ההלואה + הריבית ותו לא מדי, ויש הערמה הניכרת. שהרי הבנק אינו בודק את עסקי הלוח האם הם רווחים, והבנק בודק בעיקר האם הלקוח יוכל לעמוד בפרעון ההחזרים החודשיים.

2. בעלי הבנק אינם שומרי תורה ומצוות, ומצד אמונתם אינם חפצים ב'היתר עיסקא'.

3. אין בבנק 'מחלקה הלכתית', להתייעצות שוטפת על כל פעילות הבנק אם הוא מותר על פי הלכות ריבית, ויש רק 'מחלקה משפטית', שם העורכי דינים מתחשבים רק בחוקי המדינה.

4. הרבה סניפי בנק לא מאפשרים ללקוח לחתום על שטר 'היתר עיסקא' פרטי, למרות שמחייבים את הלקוח לחתום על הניירת הארוכה של חוקי הבנק.

5. ברוב מסמכי ההלואה, לא כתוב שהוא על פי 'היתר עיסקא'. וגם במחשבי הבנק כתוב שהלוח קיבל 'הלואה' בריבית באחוזים שסוכמו, ואין איזכור למונח ההלכתי של 'נותן ומתעסק', שהמתעסק קיבל מהנותן סכום זה ל'עיסקא', בהתחייבות לחלוק ברווחים.

6. לפעמים כששואלים את פקיד הבנק בשעת החתימה על המשכנתא, מה משמעות ה'היתר עיסקא' שתלוי על הקיר, הפקיד

מגיב: זה לא קשור אליך ולא מחייב אותך כלום, העיקר תחתום ותקבל הלואה לפי פרטי הריבית שסוכם.

7. בנק ישראל הוא סמכות העל בכל פעילות הבנק, ומי יערב לנו שבנק ישראל יתן גיבוי מלא ל'היתר עיסקא'. בפרט לאור העובדה שהם מתחשבים בקביעת בית המשפט ולא בקביעת בית דין.

8. בבנקים כיום נהוג לסמוך על 'היתר עיסקא' כללי ויש בזה מחלוקת האם מועיל 'היתר עיסקא' כללי או לא, האדמו"ר מלובלין ר' עזריאל איגר זצ"ל והאמרי אמת הורו כן לכתחילה, אבל הגרי"ש אלישיב זצ"ל (א.ד.) הכריע שאין לסמוך על היתר עיסקא כללי. אמנם דעת כמה פוסקים שבבנק זה יותר קל כיון שכל הלוח על דעת חוקי הבנק הוא לוח, ואחד מחוקי הבנק הוא ה'היתר עיסקא' (א.ד.).

9. הבנק מלוח גם באופנים שיתכן שאין מועיל בהם 'היתר עיסקא' (כגון: ריבית פיגורים, אוברדראפט, ריבית מוקדמת, עמלת ערבויות - ברית יהודה פרק מ' הערה כ"ב). ❖

הערות מבני החבורה

'היתר עיסקא' פרטי

שאלה:

האם יש ענין לעשות 'היתר עיסקא' פרטי.

תשובה:

לדעת כל גדולי הפוסקים יש בזה הידור גדול, ויש אומרים שהוא קרוב לחיוב ובלי זה ה'היתר עיסקא' רק בדיעבד.

חומרא: מכח חלק מטענות אלו (שהובא בפנים), כותב הגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה פרק מ' הערה כא) שהרוצה להחמיר שלא להתעסק עם הבנק בעסקים שיש בהם חשש ריבית בודאי שיש מקום לחומרא זו, ולא חומרא יתירא הוא. ואם רוצה להחמיר לעשות 'היתר עיסקא' פרטי כדי ללות מהבנק יש מקום לחומרא זו. ובפרט כשמוסיף בשטר ההלוואה עצמה שהוא נעשה על צד 'היתר עיסקא' (עצה"ע), כי יש בכוחו של מנהל הסניף לעשות עיסקא עם לקוח בודד ויש תוקף למעשיו.

וכן דעת הגר"צ וובר שליט"א (א.ו.), והגר"נ קופשיץ שליט"א, ועוד הרבה מפוסקי זמננו שהסתמכות על היתר עיסקא של הבנק אינו לכתחילה, וכשאפשר להסתדר בצורה אחרת לא יסמכו על ההיתר עיסקא.

חיוב: וכן כותב הגר"נ קרליץ שליט"א (במכתבו הובא בקונטרס תקנת הרבית ח"א), ההיתר הכללי של הבנקים יש עליו הרבה פקפוקים, ולכל הפחות צריך לחתום באופן פרטי על הסכם עיסקא, ולא לסמוך על ההיתר הכללי. וכן דעת הגר"י טשזנר שליט"א (שערי תורת הבית), והגר"ר שבח רוזנבלט שליט"א (י.ד.), שעדיף 'היתר עיסקא' פרטי. ולמעשה בבנק מזרחי טפחות, סניף בני ברק, רחוב רבי עקיבא, קיים אפשרות לחתום 'היתר עיסקא' פרטי עם הבנק,

ולחתום על כל מסמכי ההלוואה שהם על פי 'היתר עיסקא'. (י.ג.ד.).
אכן הורה הג"ר יהודה בויער שליט"א, שאם רוצה היתר עיסקא
לכתחילה ממש, זה רק אם יופיע בפירוש בהסכם מול הבנק, שהכל
יחול רק באופן המותר לפי דיני התורה (מ.א.). ❖

מנהג ישראל תורה

למעשה !

'גרויס רחמים'

ההיתר: שמעתי מהרב אריה דביר שליט"א בשם הגרי"ש אלישיב
זצ"ל שעל ה'היתר עיסקא' החדש מותר לסמוך, ואף שכמה פעמים
התבטא הגרי"ש ש'היתר עיסקא' של הבנקים 'דארף גרויס רחמים'
(י.ג.ו.), מכל מקום שורת הדין שאפשר לסמוך על זה.

והוסיף שיש לו ידיעה ברורה שלפני עשרות שנים כאשר כיהן
הגרי"ש אלישיב כדיין, וקיבל את משכורותו לחשבון הבנק היה לו
'תכנית חסכון' (פק"מ) בבנק מזרחי טפחות, וזה היה עוד לפני
שהכניסו לבנק את הנוסח החדש, ועוד לפני שהבנק הסכים שיחתום
על 'היתר עיסקא' פרטי. [אכן כעבור שנים, בנק מזרחי טפחות חתם
על שטר 'היתר עיסקא' פרטי עם הגרי"ש אלישיב זצ"ל]

והוסיף מה ששמע מהגרי"ש אלישיב שעדיף להכניס ב'היתר
עיסקא' כמה שיותר קולות כגון ההיתר של החכמת אדם, וכך יתכוונו
הבנקים ברצינות. מאשר להתעקש על כל החומרות ואז יש חשש

שהבנק לא יקח את זה ברצינות, ולכן למעשה אפשר לסמוך על ה'היתר עיסקא' המצוי כיום בבנקים, שנוסח על ידו לפי הוראות הגרי"ש אלישיב, באופן שכמעט ואין סיכון לבנק כלל, וקרוב לוודאי שלא יפסידו את כספם, זה מחזק את ההנחה שמשתלם לבנק לקחת היתר עיסקא זה ברצינות. ❖

פנינים

זהירות מריבית

עיסקאות: ראש ישיבת מיר הג"ר נתן צבי פינקל זצ"ל נהג בזהירות יתירה, לא לקחת הלוואות מבנקים עבור הישיבה, כדי שלא ליכנס לשאלות בעניני 'היתר עיסקא'. גם עסקאות שקשורות לישיבה, שהיה בהן חשש רחוק של ריבית, וכתוצאה מכך הפסידה הישיבה כסף רב, לא נגע בהן. יתירה מזאת גם כשהיתה לו אפשרות להשקעות, החמיר שלא לעשות זאת דרך הבנק למרות שבענין זה דעת רוב הפוסקים שאין בעיה, הוא לא עסק בהן כדי להציב לעצמו סייג וגדר להתרחק מאיסור ריבית.

הנהגה זו קיבל מחמיו ראש ישיבת מיר הג"ר ביינוש פינקל זצ"ל שנוהג היה ללכת מדי יום לבנק, לבדוק שאין חשש רבית בחשבון הבנק של הישיבה. בתקופתו של הג"ר נתן צבי, הסכומים שהתגלגלו בחשבון הישיבה היו פי כמה וכמה, ולמרות זאת לא התפשר ולא הסכים לסמוך על ההיתר עיסקא של הבנק.

ירא שמים אמיתי: שח הג"ר דוד כהן שליט"א בהספדו בביהמ"ד 'פרידמן' (י.ב.), מה ששמע מהרב אריה דביר שליט"א, שכאשר דיבר עם הגרי"ש אלישיב זצ"ל בעניני היתר עיסקא, בתוך הדברים סיפר לו על הנהגותיו של הגרנ"צ פינקל זצ"ל בהרחקה מאיסור ריבית, התפעל הגרי"ש והגיב: "זהו ירא שמים אמיתי!" (בכל נפשך עמוד

❖.309

סימן ד'

'היתר עיסקא בהיבט משפטי'

'היתר עיסקא' בבנק

בגמ' (בבא מציעא סח. סט:) מבואר שקבעו חז"ל מושג של 'עיסקא'. והנה בזמן הגמ' לא היה דינא דמלכותא העוקרת את דיני העיסקא שנקבעו על ידי חז"ל, ויש לדון בזמננו מה הדין כאשר ה'היתר עיסקא' אינו מוכר בחוקי המדינה.

ראשית הנדון האם ה'היתר עיסקא' הנהוג היום יש בו תוקף חוקי. ואם נניח שאין בו תוקף חוקי יש להסתפק מה הדין ב'היתר עיסקא' שאין בו תוקף חוקי בבית משפט, האם חל או לא. האם זה דומה לשטר מברחת שלא חל, למרות שכתב וחתם בעדים, כיון שבלבו ובלב כל אדם שאינו מתכון ברצינות, ועשה כן רק כדי להבריח את עצמו, כך גם ב'היתר עיסקא' הרי הבנק עושה כן רק כדי להבריח עצמו מהלקוחות החרדים שלא ירצו לקחת הלואה אם לא יהא 'היתר עיסקא' (י.ש.).

דעת הפוסקים

שני טעמים להתיר: הנה דעת המהרש"ם (שו"ת ח"א סימן כ') שאין צריך לכתוב התקנה של 'היתר עיסקא' בדיניהם. וזה משני טעמים. 1. שהיה ידוע לו למהרש"ם שהמנהלים של הבנק לא ילכו לערכאות, וכיון שעשה 'היתר עיסקא' המועיל על פי דין תורה, אם יטען הלוה

שהפסיד או שלא הרויח וישבע על כך יפטר והו מלשלם. 2. לפי מה שמבואר במהר"מ שיק (יו"ד סי' קסא ד"ה מיהו יש לומר), וכן משמע בשו"ת חת"ס (חו"מ ס מח), שאם הבנק ילך לערכאות ויפעל שלא כדיני התורה הרי זה כגזל ולא כרבית, כיון שמדיני ישראל מועיל ה'היתר עיסקא', ואין המלכות גוזרת שלא ידונו ישראל ביניהם כדיני ישראל, ויש חיוב על כל ישראל לדון כדיני ישראל, אם אינו שומע ופונה לערכאות הרי הוא עושק, וכממון שאינו שלו.

האוסרים: אולם נחלקו עליו בשו"ת בית יצחק (יו"ד ח"ב קו"א סימן לב), ובשו"ת משנת ר"א (יו"ד סימן טו), שצריך שיהא תוקף חוקי על פי דיניהם ל'היתר עיסקא' של הבנק. והאריכו בנדון זה בשו"ת שו"מ (מהדו"ק ח"ב ס קלו), שו"ת מנחת יצחק (ח"ד סי' טז סק"ח), שו"ת חלקת יעקב (ח"ג סימן קצ"ב וסימן קצד).

בזמננו גרע: אולם קובע הגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה פרק מ' הערה כא) שבזמננו גם המהרש"ם מודה שצריך שה'היתר עיסקא' יהא לו תוקף חוקי, או לפחות שיהא חתום על ידי המנהלים המורשים לכך. כי המהרש"ם שהתיר לא כתב כן אלא במקומו, מכח שני הטעמים שהוזכרו, וזה רק בשני יהודים כשרים החפצים לקיים את דין התורה. אבל כיום כל הבנקים והחברות כפופים ומתנהלים על פי חוקים ותקנות של הממשלה ובנק ישראל, ויש פיקוח ממשלתי על עסקי הבנק. לכן הכל מודים שחובה שיהא תוקף משפטי ב'היתר עיסקא', ואם אינו תקף לפי החוק ממילא גם על פי דין תורה אין לו תוקף. ולכן ברור שאם בית משפט יקבע שה'היתר עיסקא' הוא מסמך

דתי חסר תוקף משפטי, יאסר כל פעולה בנקאית הכרוכה באיסור ריבית, ולא יועיל 'היתר עיסקא' כזה!

'פולמוס עמנואל'

כאמור בבנקים נהגו מכבר לערוך 'היתר עיסקא' עם כל מבקש בלקיחת הלוואה, אלא שלפני 21 שנה בשילהי שנת תשנ"ה, פרץ הנושא לתודעת הציבור החרדים לדבר ד', בעקבות סיפור שקרה.

מעשה שהיה: כרקע לסיפור יש להקדים, על מנת שלא יטען כל לוקח עיסקא, שלא היה רווח בעסקה, נכתב בשטר 'היתר עיסקא', כי הלווה לא יהיה נאמן לומר שלא היו רווחים בעיסקא רק בשבועה חמורה, ואם אינו נשבע הוא מוותר בזה על תביעתו וחייב לשלם את הרווחים כפי שהתחייב בשטר 'היתר עיסקא'. נמצא שבמקום שהמלווה – נותן העיסקא, יודע בעצמו שהכסף שנתן ללוקח העיסקא הופסד, אין לו זכות לדרוש שבועה חמורה ממקבל העיסקא, שפטור משלם לו את הרווחים שהתחייב לו, ובענין הקרן שקיבל תלוי מה כתוב, אם זה הלוואה או פיקדון.

מעשה שהיה עם לווים חרדים שלקחו הלוואה מבנק מזרחי טפחות, שהשקיעו את הכסף בידיעת הבנק בפרויקט בעמנואל, שהבנק עצמו נתן לו ליווי כספי. הפרויקט לא הצליח, הבנק דרש את הכסף מהלווים + הרווח כפי שהתחייבו בהלוואה. הלווים טענו שהם ערכו שטר 'היתר עיסקא' עם הבנק וכאן הם אינם צריכים להישבע שהכסף הופסד, כיון שהבנק עצמו יודע שהפרויקט נכשל. מנגד טען

הבנק שמסמך זה הוא מסמך דתי שאינו מחייב, לכן הם פטורים מלהתייחס למסמך זה.

בעקבות טענת הבנק התחולל סערה ציבורית, כאשר הגר"ש אלישיב זצ"ל שלח להבהיר לבנקים שאם יראו מסמך זה כמסמך דתי שאינו מחייב, הוא יורה שאסור ליטול הלוואת משכנתא מהבנק, מסר זה הפחיד את הבנקים שיפסידו את הציבור החרדי כלקוחות הבנקים, בו בזמן שהם מהלקוחות הגדולים כיון שהם קונים דירות לילדיהם בעיקר עם הלוואות משכנתא, לכן החליטו הבנקים שלמסמך 'היתר עיסקא' יהיה תוקף חוקי ומחייב, וקיבלו עליהם את השלכות ההיתר עיסקא, כפי הוראת פוסקי ההלכה.

בעקבות שינוי זה הורה הגר"ש זצ"ל, שניתן למי שאין לו ברירה ליטול הלוואת משכנתא עם 'היתר עיסקא' מהבנק. וזה בגלל שיש ל'היתר עיסקא' שנחתם עם הבנקים תוקף חוקי, והוא מוכר כן ברשויות החוק, גם אם הנהלת הבנק אינה מבינה את משמעותו, בדין זה מחייב ועל פיו נעשה העסקה, נמצא שאין בעסקא זו רבית.

טעם הדבר: ביארו הרב אריה דביר שליט"א, והגרש"י גלבר שליט"א, בשם הגר"ש (י.ש.), שבאמת מבחינה עיסקית משתלם לבנק לקחת את ה'היתר עיסקא' ברצינות, שאם לא יועיל ה'היתר עיסקא', אלפי לקוחות חרדיים ימשכו את כל העסקים שלהם מהבנק, ויקחו הלוואות מבנק בבעלות גויים בחו"ל ללא שאלות של ריבית. ומכיון שחתימת מנהלי הבנק על שטר 'היתר עיסקא' מחייבת אותם בדין תורה, אם בפועל היו מתכחשים בבית משפט ל'היתר

עיסקא' היה מפקיע את ההיתר, אבל מכיון שלמעשה לא משתלם לבנקים לכפור ב'היתר עיסקא', ולוקחים את ה'היתר עיסקא' ברצינות. ובצירוף העובדה שלא היה בפועל קביעת בית המשפט ש'היתר עיסקא' אין לו תוקף חוקי, לכן ההיתר במקומו עומד.

ושמעתי להוסיף בשם הגר"י בלוי זצ"ל, שבאמת ברגע שחותמים ותקף על פי דין תורה, שורת הדין קובעת שאין כזה טענה של חוכא ואיטלולא, ואין כאן בלב ובלב כל אדם שאינו רוצה שיחול (מ.ס.). ומכל מקום הורה הגר"י בלוי זצ"ל שעדיף לקחת הלואה בגמ"ח למרות שיש בזה חשש ריבית כאשר ההלואה צמודה לשער הדולר, מאשר לקחת את המשכנתא בבנק שזה היתר יותר קלוש.

היבט משפטי

התנגדות: החוק אינו מחייב את הבנק לעשות 'היתר עיסקא', בעבר הוגש לכנסת הצעת חוק 'היתר עיסקא' (התשנ"ה 1995), והוסרה מסדר יומה של הכנסת, בשל התנגדות של בנק ישראל, ומשרד המשפטים. אולם עדיין השאלה המשפטית עומדת בעינה, מה תוקפו של הסכם שנערך למורת רוחם של רשויות החוק.

בירור: הגר"י בלוי מספר בספרו (שם), שהוא בעצמו ניסה לברר אצל כמה מומחים למשפט חילוני האם יש תוקף חוקי על פי דיניהם ל'היתר עיסקא' של הבנקים ולא קיבל תשובה ברורה. והסיק שם הגר"י שלדבריהם אין סיבה לומר שבית משפט חילוני לא יתחשב ב'היתר עיסקא', לפחות כשנעשה באופן המועיל.

כיום: ביחס ל'היתר עיסקא' שנוסח ע"י הרב אריה דביר שליט"א, לפי הוראת הגרי"ש אלישיב זצ"ל, הנוסח קיבל את חוות דעתו של עו"ד רזנשטיין שזה מועיל מבחינה משפטית, בצירוף העובדה שבבית המשפט מעולם לא היתה פסיקה גורפת נגד ה'היתר עיסקא', אלא תמיד מצאו בעיות צדדיות ב'היתר עיסקא'. במקרה מסוים קבע השופט שהתובע יפסיד מכיון שלא קיים חובתו לברר על ידי שבועה, שהיא רק בבית דין ולא בבית משפט, טרום הגשת התביעה לבית משפט. (למעט חוות דעתו של השופט ח.כ. עבור בית המשפט בארצות הברית בשנת תשנ"ח, שקבע שמדובר בטקס דתי בלבד, מכח זה הכריע בית המשפט במדינת ניו יורק לרעת התובע).

לסיום: הדברים שהובאו כאן נכתבו אחרי שיחות ובירורים עם הרב אריה דביר שליט"א, והרב יעקב לנדו שליט"א (ועד ההלכה - גלאט הון). לסיום הם מדגישים, שהמציאות כיום, שבכל המחלקות המשפטיות לוקחים את ה'היתר עיסקא' מאוד ברצינות. הגורמים המוסמכים מודעים ל'היתר עיסקא' ולמשמעות שלו. לפי דבריהם, זה לא טענה כלל, מה שהפקידים הזוטרים אינם יודעים פשר ה'היתר עיסקא', ואף שפקיד מסוים יפלוט שזה רק מסמך דתי זה לא מגרע, כיון שהם גם לא בקיאים בכל חוקי הבנק, אולם הם יודעים היטב שבכל שאלה משפטית יבקשו את חוות דעתו של העו"ד של החברה המוסמך לכך. ❖

הערות מבני התבורה

סוגי ההלוואות

שאלה:

לאדם שסומך על היתר עיסקא, האם יש הבדל בין סוגי ההלוואות.

תשובה:

יש כמה חילוקי דינים וכדלהלן.

סוגי ההלוואות: יש הרבה סוגי הלוואות, אולם בנוגע לאיסורי ריבית, יש לדרג את כלל ההלוואות ל-3 סוגים. 1. הלוואה לצורך רכישת דירה או פתיחת עסק כאשר הבנק מעביר את ההלוואה דוקא למוכר הנכס, או ישירות לחשבון העסק. 2. הלוואה בסכום ניכר לכל מטרה, שברור לבנק שסכום כזה אינו מתבזבז על הצרכים השוטפים וניתן להניח שהלקוח עושה עם זה רווחים. 3. הלוואת אוברדראפט. וכלפי סוג הלוואה זו הוא הכי קשה להתיר, עיין בחוברת זו בנושא 'אוברדראפט' שהובא שם כל הדעות בענין.

לכתחילה: שמעתי מהג"ר אשר פרימן שליט"א שמשכנתא מותר לקחת לכתחילה שאין לך עיסקא גדול מזה, ובאמת הדירה משועבדת לבנק לענין החוב, והבנק מסכים להלוות בגלל עלית ערך הדירה, אבל הלוואת עו"ש אף שיש לו עיסקא כיון שאינו להדיא בתמורה לדירה שלו אינו לכתחילה. וכעין זה שמעתי מהגר"מ סירוטה שליט"א, בשם הגר"י בלוי זצ"ל שלמעשה משכנתא מותר לכתחילה, מכיון שהבנק מתכון ברצינות להיתר עיסקא שבלי זה הציבור החרדי לא יקח משכנתאות. אבל מינוס בבנק (אוברדראפט) אסור כי אינו עושה עם

זה עסק. ובהלואת עו"ש אף שהבנק נותן את זה לכל מטרה אם בפועל הוא לוקח את זה לעיסקא מותר לכתחילה. שעיקר ההיתר תלוי במציאות האם הוא עושה עם זה עיסקא.

בדיעבד: וכעין זה דעת הג"ר יו"ט זנגר שליט"א (בשיעורו), שהלואה מהבנק ודאי שיש מקום להחמיר ואין זה סתם חומרא בעלמא אבל המיקל יש לו על מי לסמוך ומותר לקחת הלואת משכנתא, אבל הלואת עו"ש הוא גדר של דיעבד.

הסבר הדבר שמעתי מחכמי הוראה שחלוק הלוואת משכנתא הניטלת לרכישת דירה שהבנק נהיה בעצם שותף בדירה לפי חלקו והרווחים הם דמי השכירות על חלקו כביכול, שאז ההיתר הוא יותר מרווח, מנטילת משכנתא לשאר דברים שהבנק אינו שותף, אלא הכסף או כולו הלוואה או כולו פקדון והוא נוטל על כך רווחים, גם בדירה מובן יותר איך יש בחודש הראשון רווחים, מאשר בשאר עסקאות שהבנק לוקח עיסקא מהחודש הראשון בזמן שרק אחר שנה לפחות מתחיל במקרה הטוב להיות רווחים. ❖

מנהג ישראל תורה

בנק צפון אמריקא

מפולת המניות

בעקבות המפולת במניות הבנקים בשנת תשד"מ, פשט את הרגל - בנק צפון אמריקא, (בזמנו בנק זה נחשב 'הבנק של החרדים' והיו לו

כמה סניפים בארץ, וסניף גדול בירושלים ברחוב מאה שערים), בית המשפט הורה (בתאריך 29 לאוקטובר 1987) על פירוק הבנק מחמת חדלות פרעון, ומינה כונס נכסים שיפעל במישורים שונים לכסות את הפסדי הבנק.

אחד מלקוחות הבנק (יצחק ב.) סירב לשלם את הריבית בטענה שעסקאותיו לא צלחו, ובנסיבות אלו, לפי תנאי ה'היתר עיסקא' שנחתם על ידי הבנק וסודר על ידי בד"ץ העדה החרדית, על הבנק לספוג את ההפסדים כשותף לעסקה ולפטור אותו מתשלום הריבית.

אשר לתנאי הדורש ממנו להישבע על ההפסדים, הלקוח טען שמכיוון שההפסדים היו ניכרים לכול ואף פורטו במסמכים ששלח אליו הבנק, אין מחלוקת בעניינם ובשל כך אין צורך שיישבע כלל.

סכסוך זה נדון בבית הדין הרבני הגדול (תיק בוררות 17046/מד, בעניין בנק צפון אמריקה) בשבתו כבורר בין הצדדים, בפני הדיינים הרב שלמה דיכובסקי, הרב עזרא בר שלום, הרב אברהם שרמן, בית הדין הכריע בתאריך ב' אדר א' תשמ"ו לטובת הלקוח, ופטר אותו מתשלומי הריבית, וחצי מהקרן.

פשרה - עקב כמה ספקות, נקבע בפסק הדין, בפשרה הקרובה לדין, שאין לחייב את הבנק בהחזר כספים שלקח מחשבונתיו של התובע, ומאידך גיסא אין לחייב את התובע לשלם לבנק את יתרת החוב שהבנק דורש (מ.ח.). ❖

פנינים

ההיתר הראשון

המקור: נושא 'היתר עיסקא' שנעשה עם הבנקים בהלוואות שיש בהם איסורי ריבית, מוזכר בתחילה בשו"ת מהרש"ם (ח"א סימן כ') שעשה 'היתר עיסקא' כללי עם הבנק שכל ההלוואות יהיו על צד 'היתר עיסקא'. והסכים עמו בשו"ת אמרי יושר (ח"א סימן קפט).

בזמננו: הראשון שהעמיד את הבעיה שבדבר שנוצרה בזמננו, היה הג"ר יעקב בלויא זצ"ל, שגם טיפל בזה במשך שנים רבות, לסדר את הדבר על הצד היותר טוב, כפי שהאריך בספרו ברית יהודה (פרק מ') לברר גדרי הדברים. והוסיף הגר"י (פתחי חושן הלכות שותפין פרק ט הערה לט) שאף שכל ההיתר עיסקא בבנקים הוא היתר דחוק, מכל מקום אין זה מונע מלתקן מה שאפשר לתקן.

הג"ר יעקב בלוי עמד יחד עם הג"ר משה שטרנבוך שליט"א בראש וועד מיוחד שהוקם על ידי בד"ץ העדה החרדית להכוונת חברות וקרנות פיננסיות בשוק ההון בנושא ריבית.

גם הגרש"י גלבר שליט"א (נתיבות שלום) מביא את עיקרי הדברים המבוארים בפנים. וכן האריך בכל אלו בנו של הגר"י, הג"ר חיים יוסף בלוי שליט"א (בשיעורו), בעיקרי הדברים ששמע מאביו בזה (י.ב.). ❖

סימן ה'

'אוברדראפט'

ייעוד העיסקא

במשנה ובגמרא (בבא מציעא סח. סט:) מבואר באריכות מהות העיסקא. **ובגמ'** (בבא מציעא דף קד:) נחלקו אמוראים, האם מותר להשתמש לצרכי עצמו עם חלק המלוה של העיסקא. לנהרדאי מותר לקנות בזה יין, לרבא אסור ולכן נקרא עיסקא שמיועד רק לעיסקא.

להלכה נפסק **ברמב"ם** (פ"ז הלכה ד') **ובסמ"ג** (עשין פב) **ובטור** (קעז) **ושו"ע** (קעז ל) שאסור לקחת לשאר צרכים, כי אם לצורך העיסקא. ומבואר **בשו"ע** (סימן קעז סעיף ה') שכל זה רק בחלק של המלוה, אבל בחלק של הפקדון אם משתמש לצרכי עצמו הרי זה גזילה, ושולח יד בפקדון, ונהפך הכל למלוה, ואסור לשלם רווחים כלל.

ויש לדון כלפי 'היתר עיסקא', האם מותר גם באופן שמשתמש לצרכי עצמו. וכתב **הגרש"י גלבר שליט"א** (נתיבות שלום עמוד תשטו), במשך הדורות נהגו העולם לקחת מעות ב'היתר עיסקא' אף כאשר לא התכוונו כלל להשקיע את המעות בעסקים ולהרויח בהן, אלא היו זקוקים למעות לצרכי ביתם או לפרוע חובות וכיוצא בזה, ומצוי היום במי שלוקח משיכת יתר מהבנק 'אוברדראפט' ומשתמש

בכסף לצרכי ביתו ולא להשקעה והרי זו לקיחת הלואה ב'היתר עיסקא'.

מאיך הגיב על כך הגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני עמוד קכה), ישתקע הדבר ולא יאמר, שלא נזכר בפוסקים דבר כזה, וחלילה לתקן יותר ממה שנהגו רבותינו, שאם אין עיסקא לא עלה על דעת אדם להתיר, והוא כעין רבית קצוצה וחלילה להקל בדבר פשוט.

'אוברדראפט' (OVER DRAFT)

מינוס בבנק: נדון זה נוגע לגבי 'אוברדראפט', האם מועיל 'היתר עיסקא', 'אוברדראפט' פירושו זכות שנותן הבנק ללקוח למשוך כספים מחשבוננו, גם כשהיתרה בחשבון איננה מאפשרת זאת. יתרה שלילית (- מינוס) היא סוג של הלוואה או אשראי, והבנק גובה בעבורה ריבית. הזכות למשיכת יתר ניתנת לרוב הלקוחות המקבלים את משכורתם לחשבון הבנק ('חשבון משכורת').

כמו כן, היא ניתנת למי שהעמיד בטוחות נאותות לרשות הבנק (כגון: תוכנית חיסכון, חשבון ניירות ערך, צ'קים דחויים, או שעבוד של רכוש). מציאות זו קיימת גם בכרטיס אשראי חוץ בנקאי, שגובים ריבית על כל משיכת מזומן, למרות העובדה שמשיכה רגילה בסכום קטן אינה לצורך עסקים.

המכשול: הבעיה בהלוואה כזו המיועדת לצרכים השוטפים (תשלום למכולת, מים, טלפון, חשמל, ארנונה) שהלווה אינו עושה 'ביזנס' בכספי הלוואה. בנסיבות אלו טענו רבים, שהגדרת הלוואה כ'עיסקא' אינה אלא פיקציה משפטית, ואין בה כדי להתיר את איסור

ההלוואה בריבית. מאידך טענו אחרים, שגם כאשר ההלוואה נועדה למטרות צרכניות בלבד, ניתן להגדירה כהלוואה עסקית, מהטעמים שיבוארו להלן.

תמצית הדין: סיכום דברי הפוסקים, כפי מה שעולה מהספרים: 'ברית יהודה' (פרק לח הערה יח), 'תורת ריבית' (טז), טו ובהערות (שם), 'ברית פנחס' (רבית הלכה למעשה עמוד רנו) ועוד ספרים, שתלוי, אם יש ללוח עסקים אחרים: לרוב הפוסקים מותר, בצירוף התנאים המבוארים להלן. ולדעת הגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני ריבית עמוד קכה) אסור בכל מקרה. ואם אין לו עסקים כלל: לרוב הפוסקים אסור מדאוריתא. ולסומכים על השואל ומשיב מותר. ולדעת הגרשז"א אויערבאך זצ"ל בנוסח המתקן של זמננו מדינא מותר, ומידת חסידות שלא לסמוך על זה.

יש לו עסקים

בסיס ההיתר: היתר זה, עליו נשען חלק ניכר מההלואות במערכת הבנקאות בזמננו, מבוסס על הגינת ורדים (כלל ו' סוף סימן ח') גר"ז, סמ"ג, וחכמת אדם (קמג ה), שמותר ללוח ליטול את 'כספי העיסקא' לצרכיו הפרטיים, אם הוא מקנה בפירוש למלוח, סחורה או נכסים שיש בהם רווח, בסכום העיסקא. בשו"ת אמרי יושר (ח"א סימן קח) מוסיף להתיר גם כאשר לא הקנה בפירוש, כי מסתמא דעתו להקנות לו זכות בנכסיו.

תנאי ההיתר: 'היתר עיסקא' מתיר לקבל רווחים, גם כשהשתמש עם הכסף של ההלוואה לצרכים אחרים, באופן שיש ללוח איזה

השקעה או נכס בר מימוש שמניב רווחים (לדוגמה: השקעת נדל"ן, בית מגורים שחלקו אינו משועבד למשכנתא, מניות, תכנית חסכון בבנק, רכב שאפשר להשכירו). בצירוף התנאים הבאים. 1. הנכס שווה ככל הסכום שקיבל מהנותן. 2. קיים סיכוי סביר להרוויח מהנכס (על ידי השכרה, עליית ערך הנכס) כסכום הרווח וההתפשרות שהתחייב לתת לנותן (קיצור דיני רבית קו"א פי"ג דין א' אות ב' בשם הגרש"ז אויערבאך). ושמעתי מחכם אחד ביאור הסברא שיש כאן עיסקא אמיתית, שהרי לו יצויר שלא יהא לו שום אפשרות מהיכן לכסות את המינוס ודאי שימכור את ביתו ונכסיו עבור זה, וגם אם לא יצטרך למכור את כל הדירה עדיין ימכור לחצאין.

תנאי נוסף: לדעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל יש תנאי נוסף, שהלוה ידע שיש לו מינוס עכשיו, ואם אינו יודע כלל שיש לו מינוס אסור, דלא שייך לומר שלקח לעיסקא בלי ידיעה (תורת רבית מהדורה שניה בשולי הסכמת הגרי"ש אלישיב זצ"ל, מבקשי תורה ח"ד עמוד סד, נשך כסף עמוד נא הערה 28).

והסכים הגרי"ש (נתיבות שלום עמוד תשלא) שמספיק ידיעה מסופקת להתיר, (כגון שמוציא הרבה כסף, ויודע שיתכן שנכנס למינוס). אולם יש מפוסקי זמננו (נתיבות שלום עמוד תש"ל) שחולקים על תנאי זה, וסוברים שגם בלי ידיעה נהפך לעיסקא ממילא.

נוסח עדכני: למעשה היה מורה הגרי"ש אלישיב שאם יש לו השקעה אמר על כך 'ניט גלאט', אולם אסור אי אפשר לומר על זה.

ואם ניכר להדיא שיש עיסקא כנגד זה, מותר שאין צריך שדוקא הכסף שקיבל ילך לעיסקא דמה לי הן מה לי דמיהן (אשרי האיש עמוד קיט).

ושמעתי מהג"ר אריה דביר שליט"א, שבכדי שיהא ההיתר לכתחילה, הורה לו הגרי"ש אלישיב זצ"ל, להוסיף סעיף בהיתר עיסקא, שאם ירצה הלוח להשתמש בכסף לצרכיו, הרי הוא מקנה לנותן חלק בשאר נכסיו, ומהם יתן לו רווחים. והוסיף הגרי"ש שגם אדם שאין לו עסקים כלל, יבקש לקרובו שיקנה לו חלק בנכסיו בשיעור החוב, ויועיל לו היתר זה.

הקנאה לבנק באמצעות סיכות:

הבעיה: פתרון זה אינו מושלם (מ.ל.ל.), כי הרי אין עושים בפועל מעשה קנין לזכות לבנק חלק בנכסיו, ועיין בנתיבות שלום (פרק קעז סעיף ה') שהביא דעות שלענין זה מספיק קנין כסף במטלטלין, ואין צורך בקנין גמור. ואכן דעת הגר"י גואלמן שליט"א (י.ש.) שהמדקדק במצוות, יקנה בפירוש לבנק חלק בנכסיו.

עצה טובה: וכתב הג"ר שלום יוסף גלבר שליט"א (נתיבות שלום קונטרס היתר עיסקא אות כ') בשם גאון אחד מעיה"ק ב"ב, שיש עצה לעשות קנין סודר להקנות לבנק חלק מעסקיו, ויחול כל אימת שהלקוח נכנס בבנק ליתרת חובה, ובקנין סודר אפשר להקנות גם מטלטלין, ולכל הדעות הוי קנין מעליא לעיסקא. והוא על פי הדין המבואר בפוסקים (חו"מ סי' קצ"ה) שבקנין סודר אין קפידא שדוקא

הלוקח יתן סודר שלו, אלא גם אדם שלישי יכול ליתן סודר למקנה, על מנת שתמורת סודר זה יקנה המקנה את החפץ ללוקח.

ומעתה יעשו כך: חברו של הלוקח יקח קופסא שיש בה כמות גדולה של כלים כגון 'קופסת סיכות', ויפקיד אותה בבית הלוקח וישארו הסיכות בבעלות החבר, ויאמר החבר ללוקח כל פעם שחשבונו בבנק נכנס ליתרת חובה תזכה לך חצרך סיכה אחת מהסיכות שבקופסא ותיחשב סיכה זו כסודר שאני נותן לך, ואתה מקנה תמורתו לבנק סחורה או שאר עסקים בשווי יתרת החובה, ויהיו סחורות אלו מעתה בידך בתורת עיסקא, וכך יחול קנין סודר שיקנה נכסים לעיסקא בכל פעם שנכנס ליתרת חובה, ולוקח בזה הלואה בהיתר עיסקא. וכאשר פורע לבנק את הקרן והרבית הוא זוכה בעיסקא כמפורש ב'היתר עיסקא'.

והינו שכדי ליצור הקנאה מספיק שהמקנה יודע, ולא מעכב ידיעת הבנק הקונה, כמבואר בגמ' (גיטין לז:) ובר"ן (גיטין יט: ד"ה ומסתברא) שיכול לזכות קרקע לחבירו לצורך פרוזבול שלא בידיעתו. וכן בסודר של חתן וכלה אם המתחייב יודע אין צריך שמקבל החיוב ידע (מ.ק.).

אין לו עסקים כלל

מחלוקת: אם אינו מתכוון להשקיע את הכסף, ואין לו שום נכס השווה כשיעור החוב, או שאינו יכול להרויח על ידו, או שיש לו נכס שמשועבד כולו למשכנתא, נחלקו הפוסקים האם אפשר לסמוך על 'היתר עיסקא'.

האוסרים: דעת המהרש"ג (ח"ב מ"ב), ואמרי יושר (ח"א סי' ק"ח), ושו"ת חשב האפוד (סי' נ"ג), והגר"מ פינשטיין זצ"ל (אג"מ יורה דעה חלק ב סימן סג), והגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה עמ' תר"ה), והגר"ש הלוי ואזנר זצ"ל (דיני רבית המצויים קונטרס אחרון פרק יג דין ג'), והגר"ש אלישיב זצ"ל (תורת רבית פרק ט"ז, משנת הגרי"ש פרק ט"ו הלכה ב', תוספת רבית פט"ז הע' פ"ה), והגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני רבית עמ' קכה), וכן שמעתי מהגר"ע אורבאך שליט"א, וכן מורה הגר"ד מורגנשטרן שליט"א (י.מ.ה.), והגר"י סילמן שליט"א (ש.ב.), והגר"י טשנזר שליט"א (שערי תורת הבית דיני ריבית), והגר"ר יום טוב זנגר שליט"א (י.א.) שאסור.

המתירים: דעת השואל ומשיב (קמא ח"ג ק"ס ותליתאה ח"ג קל"ז), ושו"ת מהרש"ם (ח"ב רט"ז ורנ"ב), וחתם סופר (יו"ד סי' קל"ד), והגר"י ניימאן זצ"ל (רבית הלכה למעשה עמוד רנו), שמותר כי אם לא ילוה לאכילתו, לא יוכל לעבוד לפרנסתו, נמצא שנותן העסקא שותף בפרנסתו בתור מלמד וכדומה. או באופן שלוה כסף לנישואי בנו, הרי לולי הלואה זו היה צריך להחזיק את בנו, נמצא שיש לנותן שותפות בחסכון.

שינוי בנוסח ההיתר עיסקא

היתר מחודש:

מטעם אחר התיר הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (שלמי שמחה חלק ג' עמוד קכא, תורת רבית פט"ז הע' פ"ו), על יסוד דברי החלקת יעקב (שו"ת ח"ג קצ"ט, יו"ד סי' קפ"ט סק"ב), ומהרש"ג (יו"ד ס"ס ד'),

שמכיון שבשנים האחרונות תיקנו את הנוסח של היתר עיסקא בבנקים, שעל כל הלואה יש זכות למלווה לטעון שהכסף נלקח לעיסקא, ויתכן שהלווה הרוויח סכום נכבד בעיסקא זו (כגון זכיה בפיס), והלוה מקבל על עצמו שאינו נאמן שלא עשה עיסקא ולא הרויח אלא בשבועה חמורה, וכל זמן שאינו נשבע משלם סכום ההתפשרות, והיתר זה מועיל גם כשאין לו עסקים ואינו שותף בפרנסתו כיון שמשלם בתורת סכום התפשרות.

וסבר הגרש"ז אויערבאך, שלאחר שתוקן הנוסח אפשר לסמוך עליו, ורק שיש מידת חסידות לא להזדקק להיתר זה, ולכן כאשר עומדת לפניו מצות תלמוד תורה או מצוה דאורייתא של תשלום שכר שכיר בזמנו, לעומת הידור שלא להזדקק להיתר זה ודאי שחיוב מצוה קודם למידת חסידות, ולכן כשאין לו אפשרות לשלם לפועל רק אם יכנס למינוס בחשבון עדיף להכנס למינוס, ולקיים את מצות ביומו תתן שכרו (שם). והוסיף הגרש"ז אויערבאך שמה שהשתמש עם הכסף לשאר צרכים אינו גזל הואיל ונותן המעות אינו מקפיד על הלוה בזה, כיון שלבסוף מקבל את הקרן ואת הרבית כפי שסוכם מראש (נתיבות שלום עמוד תשיז).

וקשה על זה מעדותו של הגר"מ שטרנבוך שליט"א (דיני רבית המצויים קונטרס אחרון פרק י"ג דין א' אות ב'), בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, דחשיב רבית קצוצה כשאין ללוה נכסים נושאי רווחים, בסכום הרבית או סכום ההתפשרות שהתחייב, ואע"פ שיכול לישבע וליפטר מכל מקום עצם ההתחייבות חשיב רבית קצוצה. ויש

ליישב שמתחילה אכן סבר שאסור מדאוריתא, ואחרי ששינו את נוסח ההיתר עיסקא הורה להקל.

הג"ר צבי רוטנברג שליט"א מבית שמש מורה, בכדי לא להכנס לשאלות של ריבית, לעשות תכנית חסכון באותו סכום של גובה ה'מסגרת אשראי' שקיים לו בחשבון, ואז כשאין לו ברירה אחרת יוכל לסמוך עצמו על הנוסח החדש של ההיתר עיסקא, שמקנה בפועל לבנק זכות בכל נכסיו שיש לו (א.מ.).

זכות למשיכת יתר

תשלום מראש

שאלה: יש לדון האם מותר לשלם לבנק תשלום קבוע תמורת האפשרות ליכנס לאוברדראפט. ויסוד הנדון האם אסור דהוי כמו רבית מוקדמת, ויתכן עוד שמוקדמת כזו קצוצה היא, כיון שמתנה להדיא, כמבואר בהג' רעק"א (קס ו) ובחות דעת. או דלמא מותר כי אין כאן הלואה עדיין וממילא אינו ריבית כלל.

תשובה: דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל שאסור מצד רבית עצם מה שהמסגרת עולה כסף, ולכן יבקש לבנק להגביל את החשבון, שלא יוכל ליכנס לאוברדראפט. [אמנם אין זה פתרון מושלם, כי במקרה שיש צ'ק בלי כיסוי עדיין הבנק מכבד את הצ'ק ונכנסים לאוברדראפט, אף ללא הוראה מפורשת של בעל החשבון. בנקודה זו יש מעלה בבנק הדואר, שלא שייך להכנס לאוברדראפט].

והוסיף הגר"ד מורגנשטרן שליט"א שצריך לסמוך בזה על 'היתר עיסקא', למרות שמשלם תשלום זה, קודם ביצוע העיסקא (י.מ.ה.).

וכן הורה הגר"מ גרוס שליט"א (א.פ.) שגם תשלום על המסגרת אשראי בחשבון כלול ב'היתר עיסקא', למרות שמשלם את הריבית מראש, והרי יש סעיף ב'היתר עיסקא' של הבנק שקובע שכל תשלום שיבוצע, יהא לפי ההיתר עיסקא.

כולו פקדון: יש רבנים שסוברים שאין מועיל על זה 'היתר עיסקא' כיון שזה לפני ביצוע העיסקא ואיך המקבל כבר משלם רווחים לבנק מעיסקא שלא עשה, לדבריהם הדרך היחידה להתיר היא באמצעות הסעיף שכתוב בהיתר עיסקא של הבנק, שאם יש דבר שלא מועיל עליו 'היתר עיסקא', יהא כולו פקדון.

מאידך יש מפוסקי זמננו שמתירים וטעמם שאין כאן הלואה כלל אלא משלמים לבנק עבור שמניח כסף ללא שימוש, ('דמי הקצאת אשראי') כדי שיהא לבנק כסף זמין בכל רגע, אם יחליט ליכנס למינוס (מ.ט.).

לא תשימון

אסור: והוסיף הג"ר שבח רוזנבלט שליט"א (י.י.ד.) שמצד עוד סיבה צריך להגביל את החשבון שלא יוכל ליכנס למינוס, משום חשש לא־תְּשִׂימוֹן עָלָיו נְפֶשֶׁךָ (שמות כב כד) שהוא בעצם הקציצה, שיצטרך לתת רבית אם יכנס למינוס, ואף שלא יכנס למינוס לעולם בחשבונו עצם מה שהוא יכול ליכנס למינוס דינו כקציצה. והוכיח כן ממה שהחזו"א לא הסכים לחתום חוזה מול חברת חשמל מטעם שיש סעיף בהתחייבות שאם לא ישלם בזמן יתחייב רבית והצמדה, בנוסף לתשלום הקרן (נ.ה.ש.).

מותר: מאידך דעת הגרש"י גלבר שליט"א (נתיבות שלום עמוד פד) שלכל הדעות אם אין בדעתו ללות, ואינו רוצה להסתמך על ה'היתר עיסקא', רשאי לחתום על הסכם עם הבנק שאם ילוה ישלם רבית, וחתימה זו אינה בגדר שומת רבית. וכן כתב הג"ר יששכר שריבר שליט"א (טעם ריבית קונטרס אחרון עמוד סט) שאין איסור לא תשימון בספק. ❖

הערות מבני החבורה

'ביטול תורה'!

שאלה:

אברך נזכר באמצע סדר א' שיש לו מינוס בבנק, האם צריך לסגור את הגמ' באמצע הסדר וללכת לבנק כדי לפרוע ולכסות את ה'אוברדראפט' או לא. וכן יש לדון אם לחברותא מותר לבטל תורה באמצע הסדר בשביל זה, כגון מה שמצוי שמבקש לחברותא שיעשה לו העברה מבנק לבנק שמשתקף מידיית בחשבון, ולמחר יחזור ויפקיד לחשבוננו. ושורש הנדון האם זה איסור גמור, או דלמא הוי רק חומרא, ומידת חסידות.

יש שהעירו שאין הבדל אם ילך עכשיו או שילך בצהרים, כי חישוב הרבית הוא לפי 'יום עסקים' ולא לפי שעות, אולם המציאות מצויה שהבנק סגור אחר כך ולא יוכל להפקיד היום. ועוד שלפעמים אם מפקיד מזומן 'על הבוקר' ביום שאחרי החריגה לא יופיע כחריגה.

ועוד יתכן שיש איסור בכל רגע ורגע, מחמת הקציצה שאם ימשך המינוס גם מחר ישלם ריבית על 'יום עסקים' זה. (מחוסר מקום: לא נגענו בנדון הנוסף, איך יסלק את הרבית של האוברדראפט, הרי לשיטת האוסרים יש איסור בעצם תשלום הרבית. ויש לכך פתרונות, לדוגמה: אדם אחר ישלם את הרבית, ואז מותר כי אין זה מלוה למלוה).

תשובה:

כלפי 'ביטול תורה' נחלקו הדעות וכדלהלן.

המחמירים: לדעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל (אשרי האיש עמוד קכ), אם אין לו שום השקעה או תכנית חסכון לתלות בזה את העיסקא, צריך לבטל תורה ואפילו לספוג בזיונות בכדי לפרוע את המינוס בבנק, אולם אם יש לו תכנית חסכון, עדיף לא ליכנס למינוס אולם במקרה כזה אין חיוב לבטל תורה בשביל לפרוע את המינוס. וכן מורה הגר"ד מורגנשטרן שליט"א (י.מ.ה.) בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל שזה הדבר הנכון לעשות אפילו באמצע הסדר.

וכן שמעתי מהגר"ע אויערבאך שליט"א שאין כזה תירוץ של 'ביטול תורה', וכיון שאסור ליכנס למינוס בבנק, צריך לעשות כל טצדקי שבעולם בשביל לפרוע את המינוס. וכן דעת הגר"א נבנצל שליט"א (א.ג.) בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שלמעשה צריך להחמיר לא להכנס למינוס בבנק, ויתכן שאפילו באמצע הסדר צריך ללכת לכסות את המינוס. וכן הורה הג"ר יום טוב זנגר שליט"א (בשיעורו יח אדר

תשע"ו), שאם אין לו השקעה אחרת ילך באמצע הסדר להשיג הלואה ולפרוע את המינוס, ואדרבה חייב לבטל תורה בשביל זה.

המקילים: מאידך מעיד הגר"מ יפה שליט"א, ששמע מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל, שאין חיוב ללכת באמצע הסדר לבטל תורה, כדי לפרוע את המינוס, וכן דעת הג"ר ישראל יעקב פישר זצ"ל (ז.ח.), וכן שמעתי מהגר"ר יהודה פישר שליט"א, שבדיעבד מותר באופן שיש לו דירה או שאר עיסקאות ולכן יכול ללכת בבין הסדרים או ביום שישי ולא חייב ללכת לפרוע על חשבון הלימוד. ❖

מנהג ישראל תורה

ההיתר של השואל ומשיב

בדיעבד:

לענין דיעבד שמעתי מהגר"ר שמאי קהת הכהן גרוס שליט"א, וכן מבואר ב'ברית פנחס' (רבית הלכה למעשה עמוד רנו), שלכתחילה יקפיד שלא יכנס למינוס כשאין לו עסקים, אבל בדיעבד אפשר לסמוך ולהתיר כדברי השואל ומשיב. אכן שמעתי מהגר"ר אריה דביר שליט"א שהורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל למעשה, שגם בדיעבד אסור אם אין לו שום עסקים, (ופעם התבטא שלמעשה אסור, למרות שהשואל ומשיב שהתיר, היה 'אדם גדול').

והוסיף הגרי"ש שאסור לבעל הגמ"ח להפקיד צק' של לווה שאין לו שום השקעה, אם ידוע שבכך הלווה נכנס למינוס. ושמעתי מחכם

(כתובות) שבזכות אור התורה זוכים לתחית המתים. ואפשר משום עסק של רבית דאמרו חז"ל על זה דאינו עומד בתחיה, ואפילו אם עשה 'היתר עיסקא' מי יאמר שנעשה כדין.

מכירת חמץ: ידוע מה שהתבטא הגר"י בלוי זצ"ל ש'היתר עיסקא' הכי טוב, גרוע ממכירת חמץ הכי רע, ועל 'היתר עיסקא' סומכים רוב העולם למרות שכרוך בו איסורי דאורייתא חמורים מאוד, ואילו על מכירת חמץ אין סומכים, ומחפשים נטחן ונאפה לאחר הפסח, אפילו שזה רק חשש רחוק דרבנן. והוסיף הגר"נ קופשיץ שליט"א שחלילה אין ללמוד מכאן לזלזל בחומרא של נטחן ונאפה לאחר הפסח, אלא אדרבה צריך להחמיר ב'היתר עיסקא' כמו שמחמירים בחמץ שעבר עליו הפסח (י.א.כ.).

אינו קמיע: כתב הג"ר שמואל אליעזר שטרן שליט"א (שערי הוראה קובץ יא עמוד רכ), צריכים לדעת משמעות ה'היתר עיסקא', שאין זה בגדר פזמון מסוים, או קמיע להפקיע ולהתיר איסורים וחרמות, אלא הוא משנה את מהות ההלואה והופך אותה לעיסקא, ולכן כתבו הפוסקים שעל נותן ומקבל העיסקא לדעת את השינוי המהותי הזה, ויתכן שאין מועיל חתימה על 'היתר עיסקא' אם אינו מבין משמעות הדברים. וכן כתב הגר"מ פינשטיין זצ"ל (אג"מ יורה דעה חלק ב סימן סב) צריך שידעו שני הצדדים עניין העיסקא, ולא רק באמירה וכתובה, זה אינו לחש וסגולה.

מעשה שהיה: להמחשת הדברים עד היכן הדברים מגיעים, סיפר הגר"פ וינד שליט"א (בשיעורו בישיבת מיר), שפנה אליו מלוה ברבית

שקיבל מהלוה את הקרן ואת הרבית, ומבקש כעת שיעשה לו 'היתר
עיסקא' למפרע, כשהוא אומר קיבלתי על עצמי לא להשתמש עם
הריבית עד שאני יערוך 'היתר עיסקא' כדין. ❖

סימן ו'

'ריבית כל דבר'

לא ידור בחצירו בחינם

בסוגין: מבואר במשנה (בבא מציעא דף סד:) המלוה את חבירו לא ידור בחצרו חנם, ולא ישכור ממנו בפחות מפני שהוא רבית. ובגמ' אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן: הדר בחצר חבירו שלא מדעתו אין מעלה לו שכר, הלוהו ודר בחצירו מעלה לו שכר. וחידש רב יוסף שאסור אפילו בלא קיימא לאגרא, וגברא דלא עביד למיגר. כי מהמשנה היינו אומרים רק בחצר דקיימא לאגרא, וגברא דעביד למיגר.

בתחילת הפרק: מקור הדבר בגמ' (דף סא.) שאיסור רבית בין בכסף דכתיב אֶת־כֶּסֶף לֹא־תִתֶּן לוֹ בְּנִשְׁךְ. ובין באוכל, דכתיב וּבְמַרְבִּית לֹא־תִתֶּן אֶכְלֶךָ. מנין לרבות כל דבר, תלמוד לומר נֶשֶׁךְ כָּל־דָּבָר אֲשֶׁר יִשָּׁךְ. ופירש הטור (יו"ד סימן קסא) שכל דבר, בא לרבות בין אוכל בכסף בין כסף באוכל. ותמה המשנה למלך (פ"ד ממלוה ולוה ה"א) דזה לא צריך לרבויה דמקרא מפורש הוא ואין חילוק בין כסף בכסף לכסף באוכל, והיה לו לומר כמו שכתבו התוס' (סא.) דכל דבר אסור ללוות אפילו עצים ואבנים, שאין להם ערך ממוני (ר.ח.).

בסוף הפרק: גם מצינו בגמ' (דף עה:) מנין לנושה בחבירו מנה, ואינו רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום, תלמוד לומר

נֶשֶׁךְ כְּלִדְבָר אֲשֶׁר יִשָּׁךְ, אפילו דיבור אסור. ביאור הדרשה פירש המלבי"ם (דברים כג כא) מתיבת דבר נדרש לשון דיבור, ומאשר ישך משמע כמו נשיכה המורגשת לכן אסור רק כשאינו רגיל.

איסור רבית דברים

דרבנן: נחלקו הראשונים אם איסור רבית דברים מדאוריתא, או מדרבנן. שיטת הר"ן (כתובות דף מו, דף טז: מדפי הרי"ף), ומהר"ם מרוטנבורג הובא במרדכי (ב"מ סימן שכז), וסה"ת (שער מו ח"ג סי"ג), ורבינו ירוחם (במישרים נ"ח ח"א), והחכמת אדם (כלל קלא סעיף יא), שאיסור רבית דברים אפילו כשקצץ להדיא, הוא רק מדרבנן, והר"ן דימה קרקע שהתמעט מכלל ופרט וכלל, לרבית דברים. ופירש בקרית ספר להמבי"ט (פ"ה ממלוה ולוה) שהדרשה נשך כל דבר אשר ישך הוא אסמכתא בעלמא. ורק לא ידור עמו בחצירו אם קצץ הוא דאוריתא כיון שנותן לו רווח ממון.

דאוריתא: אולם דעת התוס' (קידושין דף ח: ד"ה צדקה), וכן משמע בר"י מגאש (המובא בחידושי רבינו חננאל בן שמואל קידושין ו:), וכן משמע ברמב"ם (פ"ה הי"ב), ובסמ"ג (לאוין קצא), וביראים (סימן קיח), והרדב"ז (ס' תשצז) הובא בשיטמ"ק (ב"מ ס: ד"ה וז"ל), וכן פוסק בתשובת הריב"ש (סימן קמז), שאיסור רבית דברים מדאוריתא. והקשה הג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל (קובץ שיעורים קידושין אות עז) שזה תרבית בלי נשך שאין הלואה חסר כלום. עוד הקשה ר' אלחנן, וכן הקשה בנתיבות המשפט (עב טו מהדורת שו"ע) שאינו רבית קצוצה שלא קצץ בשעת ההלוואה על מנת שתברכני. [הנתיבות מתרץ קושיא

זו דמותר אפילו כשכבר הגיע זמן הפרעון, וכשבא להחזיר את הכר, מאריך לו את הזמן בקציצה תמורת הברכה. וכיון שבשעה זו היה יכול לגבות ממנו, ומרויח לו זמן ונוטלו למשכון כדי להחזירו שיברכהו. דינו כקציצה בשעת ההלואה. **הגרי"ש אלישיב זצ"ל** (בהערות ב"מ) תירץ שנחשב לרבית קצוצה כי התורה קצצה דכתיב (דברים כד יג) **וְשָׁכַב בְּשֵׁלְמָתוֹ וּבִרְכָן**. ועוד הקשו שלא שייך שיחול קציצה על ברכה שאינו דבר ממוני, ולא שייך בברכה הדין של רבית קצוצה יוצאה בדיונים. עוד הקשו שזה רבית מאוחרת ואיך נאסר מדאוריתא. (אכן בספר **תורת רבית עמוד מ"ו**, פירש בשם מהר"מ סוזין שדעת התוס' בקידושין שזה רק דרבנן).

יסוד הדברים: לתרץ כל הקושיות על התוס' (ו.פ.), **ייסד הגרב"ב ליבוביץ שליט"א** (בשיעורו), בשם אביו **הגרח"ש זצ"ל**, בשם סביו בעל הברכת **שמואל זצ"ל**, שרבית כסף ורבית דברים, הם שני איסורים נפרדים החלוקים ביסודם. רבית כסף: ידוע ביאור הגר"ח (הובא בברכת שמואל קידושין דף ז כלפי דין מלוה להוצאה) שלא שייך לשלם שכירות על מעות כמבואר בשו"ת **הרשב"א**, אלא גדר האיסור לשלם ק"כ בתמורה לק', ו'קציצה בתרבית' פירושו שמוכר את כספו בסכום גבוה. ומדאורייתא זה שייך רק כשקוצץ בשעת ההלואה שאז הכסף תרבית עומד תחת כסף ההלואה, אבל כשאינו קוצץ מותר מדאורייתא, כי אז אין הרבית תמורה למעות ההלואה, [ורק מדרבנן אסור דמדבריהם חשיב כעין קציצה]. **רבית דברים:** אבל רבית דברים, האיסור הוא לתת מתנה בנוסף להחזר ההלואה, ואדרבה לא שייך שדיבור יחשב תשלום על כסף. ומתורץ כל

השאלות, שאף שהדיבור הוא תרבית בלי נשך, ואין קציצה, ורבית מאוחרת, זה גופא האיסור לתת מתנה בנוסף להחזר ההלוואה. ודין רבית קצוצה יוצאה בדיינים שיידך רק בכסף תרבית שבא תמורת ההלוואה, ולא בדיבור שהוא מתנה בנוסף להלוואה.

דרבנן: הקשו (י.א.מ.), אם כן רבית שאינה קצוצה, ורבית מאוחרת, יהא אסור מדאוריתא שהרי לא גרע מרבית דברים, ובמשנה (דף עה.) מוכח שאסור רק מדרבנן. ויש ליישב שרבית דברים שיידך רק בדיבור שלא נחשב תשלום ההלוואה, כי הרגשה טובה אינו בו ערך ממוני, וזה רק פעולת מתנה חיצונית (נ.א.). אבל ברווח כסף או שוה כסף אינו רבית דברים, אלא רבית ממש שלעולם ממון בא כתשלום מוגדל תמורת קרן ההלוואה, ואפילו באופן שאין קציצה, ומדאוריתא לא נחשב כסף תרבית, עדיין האיסור דרבנן הוא מכיון שבא כתשלום על גוף החוב (ד.ק.).

אינו מודר הנאה

אינו מודר הנאה: יסוד חשוב אנו לומדים בדברי הריטב"א (דף סד:): שמקשה כקושית התוס' שאם אסור להנות המלוה מהלוה אפילו בלא קיימא לאגרא ולא עביד למיגר שזה אינו נהנה וזה אינו חסר, כל שכן שאסור להשאיל לו כלי או לתת לו מתנה, אם כאן יהא המלוה מודר הנאה מן הלוה, ומעשים בכל יום שהוא שואל ולוה ממנו. ותירץ הריטב"א דשאני חצר דאע"ג דלא קיימא לאגרא אין דרך בני אדם להשאיל חצרם זה לזה בחנם, אבל שאלת כלים נוהגים לשאול

ולהשאיל ולתת, וכל מידי דבלאו הלואה זו לא היו מקפידים הלוה עם המלוה הרי זה מותר לכתחילה.

כעין זה כתב לעיל הריטב"א החדשים (ב"מ דף סב: ד"ה רבית מוקדמת) כי אם אינו מתכוון לשם רבית אפילו לאחר שלוח וקודם שפרע יכול ליתנם לו מתנת חינם, שאם לא כן נמצא המלוה מודר הנאה מן הלוה.

כך גם מבואר בהגהות אשר"י (סימן עט) שכל דבר שלא היה רגיל לעשות אסור אפילו שזה נהנה וזה לא חסר, ואם רגיל לעשות כן מותר אפילו זה נהנה וזה חסר. ועיין בהגהות מרדכי (סימן תלג) שהקשה ל"ב שהלוהו ודר בחצירו מותר, וקשה מהקדמת שלום שאסור כשאין רגיל להקדים לו שלום. ותירץ שהאיסור בלא ידור בחצירו הוא כשאמר לו בפירוש בשביל מעותיך אני עושה.

הגדר בלא ידור בחצירו חינם

מחלוקת: בדין לא ידור עמו בחצירו חינם, פירש רש"י (ד"ה קמ"ל) דמחזיא כרבית, ולכן בלי קציצה אסור רק מדרבנן. עם קציצה דעת הרא"ש והרמב"ן שלא עביד למיגר הקציצה הופכו לעביד למיגר. אבל לא קיימא לאגרא אין הקציצה הופכו לקיימא לאגרא, ואסור רק מדרבנן. אולם דעת הרמב"ם דחשיב רבית קצוצה ואסור מדאוריתא.

תירוצי התוס': נחלקו הלשונות בגמ' מתי אסור. ללישנא קמא, הלוהו אסור, וכל שכן הלויני. לאיכא דאמרי, הלויני אסור, אבל הלוהו מותר, כי מעיקרא לא הלוהו על דעת כן. וכתבו התוס' (ב"מ סד: ד"ה אבל וכו', ב"ק צז. ד"ה הלוהו), והרא"ש (כאן, ובתשובה כלל

קח סימן יז), דקיי"ל כלישנא קמא דאפילו הלוהו אסור. והקשו התוס' אם כן כל אדם שמלוה לחבירו וכי אסור לעשות לו שום טובה שבעולם. ותירצו בתירוץ הראשון, **שדוקא בפרהסיא ואוושא טובא אסור כגון לדור בחצירו ולתקוף בעבדו, אבל להשאיל כליו וסוסו מותר.** עוד תירצו התוס' **שדוקא לדור שלא מדעת חבירו אסור, שנראה דעל המלוה סומך שבשבילו יסבלו הבעלים.** אבל מדעתו לא אסור אלא בדבר שלא היה עושה לזה למלוה בלא הלואה, דומיא דהקדמת שלום דסוף פרקין (ד' עה:): שאין אסור אלא באותו שלא היה רגיל מקודם לכן להקדים.

להלכה: דעת היש"ש (ב"ק צז) שלפי דברי התוספות שני התירוצים אמת ולקולא שרק חצירו ועבדו אסור דאוושא מילתא ושלא מדעתו, אבל מדעתו אפילו חצירו מותר. אולם להלכה מבואר בטור (סימן קס) **ובשו"ע (סימן קס סעיף ז) ששני התירוצים אמת ולחומרא ומותר למלוה ליהנות מהלוה בדבר שהיה עושה לו אף אם לא הלוהו, ובלבד שיהא מדעתו ולא יהא דבר של פרהסיה.**

פרהסיה: דעת הב"י (שם ד"ה ובסמ"ג) והמל"מ (מלוה פ"ה הי"ב) שבדבר של פרהסיא אסור אפילו ברגיל מקודם. וחולקים הנמוקי יוסף (ב"ק שם) והיש"ש (ב"ק שם), והגדו"ת (שער מו ח"ג אות יא), שברגיל מקודם, מותר אפילו בדבר של פרהסיא, שהרי כבר התפרסם אצל הכל שמנהגו המורגל עמו עושה ואינו מחדש דבר משום ההלואה. ❖

הערות מבני החבורה

האם מותר להכיר טובה לבעל הגמ"ח ?**שאלה:**

מגלגל גמחי"ם: שואל אבי משפחה, ברוך ד' חיתנתי כבר כמה צאצאים, ואני זקוק לגמחי"ם כאויר לנשימה, 'מרוב הגלגולים' נוצר ידידות עמוקה ביני לבין כמה מנהלי גמחי"ם. **כעת השאלה:** איך הלוח צריך להתייחס לבעל הגמ"ח, האם מחמת חשש רבית דברים צריך ליזהר לא לומר לו שלום, ולא להראות קירוב הדעת, ולא ללמוד איתו חברותא, ולא לשוחח עמו בעניני העולם, ולא להשתתף בשמחה של בעל הגמ"ח, ולא לתת לו את הדירה לשבת, כי הכל נובע מהכרת הטוב על ההלואה. או דלמא אין כל זה בכלל איסור דברים, ואדרבה הלווה פוגע במלוה שמזמן ההלואה הוא מסתייג ממנו ולא מדבר איתו?

מקוצר הגליון: לא הורחב בנדון, מי המלוה ולמי מתייחס ההלואה, האם מנהל הגמ"ח בעצמו, או קרן הגמ"ח, או המפקיד. ונפק"מ לדיני רבית אם מנהל הגמ"ח לא מלוה, והוא רק גזבר של קופת הגמ"ח, אין שום חשש רבית שאין זה מלוה למלוה. עוד נפק"מ לגבי גניבה, מי מפסיד במקרה שהכסף נגנב, או נאבד, או נשדד, או שהלוה לא מחזיר את ההלואה, האם המפקידים מפסידים במשותף כל אחד לפי חלקו, או שבעל הגמ"ח נושא באחריות. עוד נפק"מ למי נזקף בשמים מצות 'גמילות חסדים', האם עיקר זכות ההלואה מיוחס למפקיד שהוא בעל הכסף, או שעיקר המצוה לבעל הגמ"ח שמלוה בפועל.

ובפשוטו מנהל הגמ"ח לוח מהמפקיד ונותן הלואה מכספו ללויים (ד.ו.). מאידך הרבה מנהלי גמחי"ם מצהירים בפירוש למפקידים שהם רק גזברים, ומעשה שהיה שנגנב סכום גדול מגמ"ח מסוים וקוזז מהמפקידים לפי חלקם (י.ג.).

תשובה: תלוי במציאות !

ההיתר: דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל, והגרש"ז אורבאך זצ"ל, והגראי"ל שטינמן שליט"א, והגר"ח קניבסקי שליט"א, (בהוראתם לגמ"ח 'אהבת חסד' קופרמן), וכן שמעתי מהגר"ר שמאי קהת הכהן גרוס שליט"א, ומהגר"י כהן שליט"א, והגר"מ סירוטה שליט"א, וכעין זה כתב הגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני פרק ט אות א') שמותר ואין חשש רבית דברים, כי יש לחלק בין לוח שמגיע לחתונה רק בגלל ההלואה שאסור, לבין לוח שמכח ההלואה נוצר היכרות וידידות שמותר למרות שכעת יש לו הלואה, ולוח כזה יגיע גם באופן שכבר לא יקבל הלואה יותר. ולכן דוקא בטובה קטנה מותר, אבל טובה וטירחה גדולה אסור שניכר שזה בתמורה להלואה.

הסבר הדבר: שמעתי מכמה מנהלי גמחי"ם (ה.ק. מ.י. ד.פ. א.ו.) שהאמת לאמיתה, שמפעילות הגמ"ח נוצר היכרות עם מגוון אנשים ועם גורמים שונים, ובכלל זה נוצר היכרות וידידות בין המלוה ללוה, אולם היכרות זו עם לויים שעסוקים בגלגול הלואות אין זה בתורת רבית דברים אלא ככל היכרות בין שני אנשים, וחוט השערה דק מבדיל, בין מציאות של היכרות, לאיסור רבית. וסיימו עם הטענה הניצחת שזה לא יעלה על הדעת שמנהל גמ"ח צריך להיות מנודה

לכלל הציבור שאם כן כל אדם יחשוש להגיע לשמחה שלהם מחשש רבית דברים. טענה זו מוזכרת בריטב"א החדשים (ב"מ דף סב: ד"ה רבית מוקדמת, דף סד:) שאם כן יהא המלוה מודר הנאה מן הלוה, ומעשים בכל יום שהוא שואל ולוה ממנו. דכל מידי דבלאו הלוואה זו לא היו מקפידים הלוה עם המלוה ונותן לו מתנת חנם ואינו מתכוון לשם רבית, הרי זה מותר לכתחילה.

ידידים: שאלו על סברא זו, שאם נוצר ידידות מדוע הלוה מגיע לחתונה של המלוה, והמלוה לא מגיע לחתונה של הלוה? וענו (הנ"ל). א. המלוה הוא איש ציבור עם מאות ואלפי מכרים, ולא מסוגל ללכת כל הזמן לשמחות, אבל הלוה הוא אדם פרטי שיש לו זמן להגיע לאירוע של מכר. ב. הרבה פעמים גם המלוה מגיע ללוה. ג. המלוה חושש שאם הוא יגיע לאירוע, הלוה יכבד אותו יותר מדי, ולכן הוא מעדיף לא להגיע בכלל. ד. הרבה אנשים מגיעים מסקרנות, או בתור איש ציבור מוכר, ולא מקשרים את זה להלוואה שקבלו, אבל המלוה אינו מחפש אירועים לבקר בהם.

מעשה שהיה: במנהל גמ"ח שהזמין ידיד ותיק לחתונה של אחד מצאצאיו, ולא הגיע בתואנה שיש חשש רבית דברים, המלוה נפגע שהלוה השיב לו רעה תחת טובה, ואם לא היה מלוה לו היה מגיע. מאידך מציינים אנשי גמ"ח ותיקים, שמנסיון העבר כל אדם שעושה הרבה טובות גדולות לגמ"ח, כגון שמביא משלוח מנות גדול, סימן שהולך להיות בעיות בפרעון, שאם לא כן מדוע יש לו הכרת הטוב גדולה כל כך, אבל ישר-דרך אינו מרבה בטובות, ונוהג בידידות הדדית אמיתית (א.א.). ❖

מנהג ישראל תורה

ללמדו תורה

חברותא עם המלוה

שאלה: האם מותר ללמוד תורה בחברותא עם המלוה בנוסף לפרעון ההלוואה? **תשובה:** כתב הרמב"ם (מלוה ולוה פ"ה הי"ב), והב"י והשו"ע (סימן קס סעיף י), שאסור ללוה ללמד את המלוה מקרא או גמרא, אם לא היה רגיל בזה מקודם. וציין בהגהות הגר"א (סימן קס ס"ק יז) שהמקור לדין זה הוא, מנשך כל דבר אפילו דיבור אסור. ומשמע שאסור אפילו ברגיל ללמד אחרים בחינם. והוסיף התורי זהב (סימן קס ס"ק ט') שאסור אפילו במקום שאין משלמים על הלימוד. וכתב המשנה למלך (פ"ה הי"ב) דאם היה רגיל ללמדו מותר ולא חשיב מידי דפרהסיה.

והוסיף האבני נזר (יו"ד סימן קמט) שאפילו באופן שמותר במודר הנאה אסור במלוה, כגון באופן שמשתרשי ליה דבמודר הנאה מותר כי לבניו הוא מתכון, אבל במלוה אסור משום תרביית שאדרבה להנאת המלוה שמעותיו בידו הוא מתכון.

מצוות לאו ליהנות נתנו: הקשה האבני נזר (שם) מדוע אסור ללמדו תורה הרי מצוות לאו ליהנות נתנו, ואין הנאה מהלימוד ולא שייך בזה תרביית. ותירץ הג"ר שמואל אליעזר רולניק (חקירות שמואל עמוד קיט), לפי דברי רבי אברהם מן ההר (נדריים דף מח), והאגלי טל (בהקדמה), שעיקר מצוות לימוד התורה הוא ההנאה והתענוג במה

שמשיג ומבין בלימודו כדכתיב פְּקוּדֵי ד' יִשְׂרָיִם מְשֻׁמְחֵי לֵב (תהלים יט ט) ולא שייך בזה מצוות לאו ליהנות נתנו (ר.ח.). ❖

פנינים

מיתה עולמית למלוה ברבית

חייב מיתה: בגמ' (ב"מ דף סא:) דרשו מהפסוק (יחזקאל פרק יח, יג) בְּנֶשֶׁךְ נָתַן וְתִרְבִּית לְקַח וְחֵי לֹא יִחְיֶה, למיתה ניתן ולא להשבון. ופירש רש"י (ד"ה מגופיה) דמים ששפך שהעני את חבירו ומת ברעב. והינו שיש חיוב מיתה בעולם הזה מידה כנגד מידה. אכן במדרש המובא להלן מבואר דקאי על עולם הבא.

הממית לא יחיה: ידוע המדרש רבה (שמות ל"א ו'), מובא בשו"ע הגר"ז, ובכנה"ג, שדרשו מהפסוק (יחזקאל פרק יח, יג) בְּנֶשֶׁךְ נָתַן וְתִרְבִּית לְקַח וְחֵי לֹא יִחְיֶה, אמר הקדוש ברוך הוא מי שחיה ברבית בעולם הזה, לא יחיה בעולם הבא. הסבר נפלא על כך כתבו רבי חיים פלטיאל, והכלי יקר על הפסוק וְחֵי אֲחִידָ עִמָּךְ (ויקרא כה לו): שהלוקח נשך מאחיו הוא ממיתו, ולכך המלוה ברבית לא יחיה בתחית המתים מדה כנגד מדה.

תחית המתים: מבואר בפרקי דר"א (פרק לב), ובילקוט שמעוני (יחזקאל שעה), הובא בתוס' (ב"מ ע: ד"ה תשיך), מתים שהחיה יחזקאל שישים ריבוא, וכולם עמדו על רגליהם אף שכפרו בתחיית המתים ועברו על עוד עוונות חוץ מאיש אחד. אמר לו הנביא: ריבון

העולמים מה טיבו של זה האיש, אמר לו הקדוש ברוך הוא בַּנְשֶׁךְ נָתַן וְתַרְבִּית לְקַח וְחָי לֹא יִחְיֶה (יחזקאל יח יג).

בית הקברות: בספר **לבוש יוסף** (עה"ת פרשת בהר) מובא המעשה הידוע. בפוזנה שבמערב פולין, עירו של הג"ר **עקיבא איגר זצ"ל**, הלך לעולמו אחד מעשירי העיר שהתפרנס כל ימיו מהלוואות בריבית קצוצה, תבעו אנשי חברה קדישא סכום כסף גדול תמורת הקרקע שהכינו לאותו נפטר בבית הקברות פי כמה מנפטר רגיל. חרה הדבר ליורשים, וברוב זעמם פנו בתלונה חריפה אל ראש המשטרה הנכרית שבעיר, שיש כאן 'אפליה בלתי הוגנת', הלה לא השתהה הרבה וציוו להזמין ללשכתו את הגאון רבי **עקיבא איגר**, רבה של פוזנה בימים ההם, שיסביר לו את פשר הדרישה הכספית הגבוהה.

ענה רבי **עקיבא איגר** לראש המשטרה, אנו היהודים מאמינים באמונה שלימה בתחיית המתים, ועתידיים כל הנפטרים להחזיר את חלקות קבריהם לאחר שיקומו לתחיה, ולכן הם משלמים מחיר מוזל כי זה רק 'שכירות' הקבר. אולם המלויים בריבית לא יקומו לתחיה עם שאר מתי ישראל, יוצא שהמלוה בריבית נוטל את קברו לצמיתות, כיון שכך מן הדין הוא שהממונים על בתי הקברות יטלו מיורשיו מחיר כפול ומכופל תמורת קברו שכן זה 'קנין עולם'. ❖

סימן ז'

'רבית דברים'

אפילו דיבור אסור

הקדמת שלום: מבואר בגמ' (בבא מציעא דף עה ע"ב) רבי שמעון בן יוחי אומר, מנין לנושה בחבירו מנה ואינו רגיל להקדים לו שלום, שאסור להקדים לו שלום, תלמוד לומר **נִשְׁךְ כָּל־דָּבָר אֲשֶׁר יִשְׁךְ** (דברים כג כ): אפי' דיבור אסור. שלא רק ריבית של ממון אסורה אלא אף ריבית של דברים דינה כן. כך נפסק **ברמב"ם** (מלוה ולוה, פרק ה' הלכה י"ב) **ובשו"ע** (יורה דעה סימן קס סעיף יא) "מי שלוה מחברו ולא היה רגיל מקודם להקדים לו שלום, אסור להקדים לו שלום, ואין צריך לומר שיקלסו בדברים או ישכים לפתחו, שנאמר 'נשך כל דבר', אפילו דברים אסורים".

הודיעני: עוד מבואר **במשנה** (שם) ונפסק **בשולחן ערוך** (שם סעיף יב), שלא יאמר המלווה ללווה "הודיעני אם בא איש פלוני ממקום פלוני", וביאר **הט"ז** (שם ס"ק ה): משום שבזה שהוא מצווה עליו והלווה נעתר לבקשתו, הרי זו ריבית דברים. ומוסיף **הרמ"א** (שם): וכן שאר ריבית דברים בעלמא אסור.

מעות בידו: לשון הברייתא מנין לנושה' בחבירו משמע דוקא אם עדיין נושה בו, וכן פשוט לשון המרדכי, הטור, והשו"ע (סעיף י'), וכן מפורש בברכי יוסף (על השו"ע שם), וכן משמע בדברי יחזקאל

(החדש), שאיסור ריבית דברים הוא רק עד פירעון החוב, דלא סלקא דעתך דאם פעם אחת לווה ממנו יהיה אסור להקדים לו שלום כל ימיו, דזה דבר שאין לו שחר". ויש שדקדקו שכל הטעם של הברכי יוסף, שאינו בתמורה להלואה, אבל אם עושה לו טובה גדולה שניכר שבא בגלל ההלואה אסור אף אחרי הפרעון (ש.ג.). אכן בשו"ע הרב (סעיף ט') כתב שאם מכוון לתת בגלל ההלואה, אסור אפילו במוקדמת ומאוחרת.

אמירת 'תודה'

המתירים: לענין להגיד 'תודה רבה', דעת הגרש"ז אורבאך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן כז) לפני שחזר בו שמותר לומר תודה רבה, וכן כתבו להתיר בקיצור דיני רבית (קו"א פ"ב), ומשפט הרבית (פרק א' הערה ס'), מפי הרה"ק רבי פיניע'לע מאוסטילא הי"ד, וביארו טעם הדבר שרק להוסיף לו דבר כגון 'ברכה' אסור, או לטרוח עבורו אסור, אבל 'תודה' הוא רק שלא יהא הלוה כפוי טובה, ולא יכפור בטובה שעשה לו המלווה, ומראה לו שהוא מבין ומרגיש את החסד שעשה לו, והוא מודה לו עבור זה שקיים מה שכתוב בתורה והלוה לו ללא שום תמורה ואדרבה חייב להחזיק לו טובה, ולכבדו בדיבור שאינו חסר בו, ואינו גורם למלווה רווח ממון. אין זה מדת דרך ארץ ולא נכון לעשות כן שיקבל הלווה בחנם ללא שום תשלום, ולהתנהג כאילו המלוה לא עשה לו כלום.

לא הרויח - ושמעתי לפרש את סברת הגרש"ז (י.י.ד.), שרבית דברים פירושו שהתווסף למלוה מה שלא היה לו מקודם, וכגון מה

שכתב הש"ך (סימן קסו ס"ק א') בשם ים של שלמה (פרק הגוזל עצים סי"א), שאסור ללוה לכבד את המלוה בגלילה או לקרותו בתורה. אבל כשאומר תודה לא נוסף לו כלום, ורק יש לו הכרת הטוב ואינו כפוי טובה. דוגמה לדבר: מצינו ב'הלוני ואלוך', שנחלקו ב' הדעות בשו"ע (קס ס"ק ט) וגר"א (שם) אם מותר, והצד שמותר כי לא קיבל יותר, אלא נשאר עם אותו דבר שהיה לו מקודם.

האוסרים: אכן דעת הגר"מ פּינשטיין זצ"ל (אג"מ חלק יורה דעה א סימן פ), וכן דעת הגרש"ז אורבאך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה מהדו"ב ח"ב סימן סח ב) אחר שחזר בו שאסור לומר תודה משום ריבית דברים. וסיבת החזרה הוא מכח דברי השו"ע הרב (הלכות ריבית סעיף ט) ששמע כדבריו בבית יוסף, שאסור להחזיק לו טובה ולהודות לו. אמנם שמעתי מהגר"מ יפה שליט"א מנהל גמ"ח 'אהבת חסד', ששמע מהגרש"ז אורבאך זצ"ל גם אחרי שחזר בו שהורה למעשה, שמותר וצריך להגיד תודה, [א.ה. כנראה בספרו חזר בו, כי לא רצה לפסוק נגד השו"ע הרב], ולמעשה מורה הגר"א **נבנצל** שליט"א (א.ג.) בשם הגרש"ז אורבאך זצ"ל, שאסור לומר ישר כח ותזכו למצוות שזה ברכה, ורק תודה מותר.

מילות נימוס

האוסרים: פשטות הדין שאסור לומר ישר כח גם בזמננו. וכן דעת החזון איש זצ"ל (אורחות רבנו), והגר"מ פּינשטיין זצ"ל (אג"מ יו"ד א סימן פ'), וכן שמעתי מהגר"נ קופשיץ שליט"א, והגר"מ סירוטה שליט"א. המתירים: אכן חידשו הגרי"ש אלישיב זצ"ל (מ.ד.ל.) והגרש"ז אורבאך זצ"ל (נתיבות שלום עמוד קז), והגר"צ אבא שאול

זצ"ל (ריבית לאור ההלכה). וכן מורים פוסקי זמננו: הג"ר אלחנן פרץ שליט"א (נשך כסף פרק ב), וכן אמר בשיעורו הג"ר אשר וויס שליט"א (מ.ג.), וכן שמעתי מהג"ר שמאי קהת הכהן גרוס שליט"א, ומהגרר"י כהן שליט"א, שמותר להגיד תודה או יישר כח בתור מילת נימוס ואינו בתורת תשלום על ההלוואה, והגר"ש אלישיב דימה הוכיח שאמירת תודה אינה כלום והיא רק מילת נימוס שהרי אפילו אדם שקונה עגבניות, אומר 'תודה רבה' למוכר, אף שזה עיסקא שמשלמת לשניהם, מוכח שזה רק מילת נימוס משא"כ בזמן הגמ' שאלת שלום היה דבר מאוד רציני כמבואר בהרבה מקומות, כגון במשנה (ברכות דף יג.) שהתירו לשאול בשלום אדם באמצע ק"ש (י.ש.ש.).

התנאי להיתר זה: שהלוה אינו כופל ומשלש דבריו, ואינו מדגיש ומתרגש, ולא מפרסם ברבים, אלא אומר תודה בצורה יפה והולך, ואדרבה כך היא הצורה הראויה לא להיות כפוי טובה, שהולך מהמלוה שעשה לו טובה כנשוך נחש. [כעין סברת המתירים כיום להגיד שלום לאשה, למרות שמפורש בגמ' שאין שואלים בשלום אשה, כי כיום 'שלום' הוא רק מילת נימוס]. ועוד שהמלוה עלול ליפגע מכך, ואין זה רבית דברים אלא מניעת פגיעה. ולכן אפילו יישר כח מותר לומר באופן שאינו מתכוון לברכה (נתיבות שלום עמוד קח). וההיתר הוא גם לדעת השו"ע הרב שכל מה שחזר בו הגרש"ז, ואסר מכח דברי השו"ע הרב, זה רק בברכה ממש, או בהכרזת יישר כח גדול ומפורסם, שאז הלוה מיטיב בכך למלוה (ש.ג.).

להעשות אוהבו: הראוני (ר.י.ג.) לדברי הגר"מ פינשטיין זצ"ל (דברות משה גיטין עמוד שנב הערה נא) שמותר לתת מתנה בדבר קטן שהדרך שנותנים לאוהבים כמבואר בתוס' (ב"מ סד: ד"ה אבל), ואם נעשה אוהבו בשביל שהוא איש טוב ומלוה לו זה ודאי לא הוי רבית, ואחרי שנעשה אוהבו אם נותן לו מתנה שנותנים לאוהבים מותר. אף שהסיבה שנהפך לאוהבו הוא בגלל ההלואה (כעין זה הובא בחוברת זו עמוד 78 בהערות מבני החבורה בשם כמה פוסקים).

אופנים המותרים

תזכה למצוות: בקונטרס נשך כסף (פרק ב') הביא בשם הגר"פ שיינברג זצ"ל שיתכן שמותר לומר תזכה למצוות שהיא ברכה לרוחניות, ומסתבר שבברכה של רוחניות אין ריבית [ואולי זה משום מצוות לאו ליהנות נתנו - י.ש.ק.]. אכן דעת הגרש"ז אורבאך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן כז) שאסור לומר תזכו למצוות, דהוי ברכה.

בקשה להשי"ת: חידש הגר"מ פינשטיין זצ"ל (דברות משה), שמותר ללוה להתפלל להשי"ת שייטיב עם המלוה, ורק ברכה מהלוה למלוה אסור (ר.י.ג.).

בשורות טובות: יכול לומר למלוה בשורות טובות שאין זה ברכה אלא איחול גרידא, וכמו שבתשעה באב אסור לומר שלום, אבל מותר לומר בשורות טובות (מ.ל.).

אינו יודע: דעת הגרש"ז **אורבאך זצ"ל** (שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן כז ח"ב סימן ס"ח אות ב'), שמותר ללווה לתת מתנה למלווה עבור זה שהלווה, אם המלווה לא ידע כלל שהלווה הוא הנותן.

בכתב: דעת הגר"מ **פינשטיין זצ"ל** (אגרות משה חלק יורה דעה א סימן פ) וכ"כ בחוט שני (פרק ט' אות ג'), **וביביע אומר**, שאיסור ריבית דברים הוא אף בכתובה.

פרסום והודעה - והוסיף הגר"מ פינשטיין, (שם) שמותר לכתוב ולפרסם (אם אין מקפידין להסתיר) בלשון הודעה וספור דברים, 'ברכה נתונה מהשי"ת לפלוני שגמל חסד בהלואתו, והלוה להדפסת הספר כך וכך'. כי אמת שיש ברכה מהשי"ת בזכות מצותו הגדולה. למרות שיש למלוה הנאה שנתפרסמו חסדיו, מותר כי מצוה לפרסם עושי מצוה. וכעין שכתב הדרכי תשובה (סימן קס ס"ק פח) בשם **מרבה תורה** (שם ס"ק כד) בשם הדברי מלכיאל, וכן בשו"ת הלל אומר (יו"ד סימן עה), דבמצוה שרוצים שתעשה פירות, וילמדו ממנו אחרים לעשות כמותו, מצוה לפרסם שם העושה לטובה. וכן בספר **אבי עזרי** (על הרמב"ם) מוזכר שהודפס בזכות המלוה. אכן בספר **נתיבות שלום** (עמוד קח) תמה, דהמלוה נהנה מאוד מהשבח והכבוד שניתן לו בפרסום כזה, ולמה אין בזה משום רבית דברים. ❖

הערות מבני החבורה

טובה על הדרך

שאלה:

האם מותר ללוה לעשות טובה למלוה, באופן שהטובה נעשית ממילא מכח ההלוואה ללא טירחה נוספת.

דוגמאות - השאלה נוגעת מעשים בכל יום ונביא מספר דוגמאות. כספומט: אדם צריך למשוך כסף מהבנק, ומלוה לחבירו בתנאי שהלוה ילך לכספומט, וימשוך עם הכרטיס שלו 1000 לעצמו ו-1000 למלוה, וכשיחזיר למלוה את הכרטיס יתן לו את ה-1000 שקל (ר.ח.).

אישור הלואה: קיבל אישור מהגמ"ח לקבל הלואה, ונותן לחבירו לסדר את הכל (לקחת שטר מהגמ"ח, החתמת ערבים, סידור הו"ק בבנק) ובתמורה החבר ישתמש עם הכסף למשך חודשיים, נמצא שהמלוה חסך טירחה בגלל ההלוואה, וחבירו הסכים לבצע את הכל הוא רק בגלל שיהוי המעות (י.ש.ק.). **כרטיס אשראי:** ראובן לווה משמעון 200 שקל, ומחזיר לשמעון באמצעות כרטיס אשראי של 'יש' (הלוה מרויח, שאין לו כעת כסף, ובאשראי חשבונו יחויב רק בראשון לחודש הלוועזי), וקיים בכרטיס הנחה קבועה למוצרים מסוימים עד 10%, נמצא שהמלוה הרויח 10% והלוה לא הפסיד. האם אסור משום תרבות בלי נשך, או אין כאן לא נשך ולא תרבות, כי ההטבה היא לקונה ללא קשר להלוואה (פ.ר.). **מזומן:** אדם חפץ להפוך למזומן, כסף שיש לו בבנק, לצורך כך נותן הלואות, בתנאי שיחזירו לו דוקא במזומן (א.ה.).

תשובה:

באופנים הללו שמעתי להתיר מהגר"נ קופשיץ שליט"א, ומהגר"ע אורבאך שליט"א, ומהגר"י כהן שליט"א, ומהגר"ח א מונדרר שליט"א, ומהגר"ר מיכל פריד שליט"א, ומהגר"ר פרץ תרשיש שליט"א, ומהגר"א שפיגלר שליט"א, ודימו זה למה שכתוב מפורש בפוסקים שמותר להתנות עם הלוה שיגבה את הכסף מבעלי חובות, אף שחוסך את הטירחה של הגביה. והטעם שהלוה עושה את הטירחה לצורך עצמו ולא לצורך המלוה. כעין זה הורה הגר"ש אלישיב זצ"ל (בשיעורו - ב.ה.) שמותר להלוות 100 דולרים בודדים, בתנאי שיחזיר לו שטר של 100 דולר, ולא חשיב רבית.

צד איסור - כלפי כספומט הורה הג"ר אשר פריימן שליט"א, שלדעת הט"ז מותר, ולדעת החות דעת אסור (ר.ח.). כלפי אישור הלואה סובר הגר"א שפיגלר שליט"א, שבאופן שחייב להוציא את ההלואה מיד (כגון שיפקע אישור הלואה כעבור ימים ספורים), יתכן שאסור. מאידך שמעתי ממורי הוראה שליט"א שבכל גוני אסור לעשות כן, ואם מתנים כך מראש זה בגדר רבית קצוצה. כלפי כרטיס אשראי דעת הגר"ע אורבאך שליט"א שצ"ע אם מותר. כלפי פריטת צק' למזומן דעת הגר"ח א מונדרר שליט"א שאסור, שהרי בפריטה בצינג' הערך של צק' הוא פחות מערך של מזומן, נמצא שהרויח שווי ממון, ומה שבכל הלואה יכול להחזיר במזומן אף שקיבל את ההלואה בצ'ק, זה אינו רבית כי הולכים אחר רוב העולם שנסחר באותו שווי, אבל

אם מקפיד שיחזיר לו מזומן נמצא שחפץ לחסוך את עמלת הצינג' והרויחו ממון. ❖

מנהג ישראל תורה להגיד תודה למלוה

תזכו למצוות

מנהג העולם: הרבה נוהגים כאשר מקבלים הלואה אומר הלוה 'תודה רבה', 'ישר כח', 'תזכו למצוות'. וקשה שזה נגד גמ' מפורשת שנפסק ברמב"ם בטור ובשו"ע ללא חולק, שאסור אפילו להגיד שלום למלוה, משום רבית דברים, ק"ו שאסור לומר 'ישר כח', 'תזכו למצוות', שהוא ברכה למלוה. ובפוסקי זמננו יש כמה היתרים בדבר, ומגוון עצות שייסדו מורי הוראה, ונזכיר את חלקם.

האוסרים והמתירים: עיין בעלון זה במאמר הראשי, שהובא מחלוקת בנדונים הבאים, אם להגיד תודה נחשב רבית, האם מותר לומר מילות נימוס, אם מותר לברך על רוחניות.

על הטירחה: יש עצה לומר ישר כח על הטירחה והמאמץ, ולא על עצם ההלואה. **על האדיבות:** אני מודה לך על האדיבות ועל מאור הפנים בשעת ההלואה. **על האימון:** אני מעריך ומודה על האימון שאתה נותן בי. **על הסוכריות:** בגמ"ח 'אהבת חסד' (קופרמן) יש סוכריות לכל הבאים בשערי הגמ"ח, ויכול לומר תודה על הסוכריות. **תמיה:** הקשו על כך, אם כן בטלת תורת איסור רבית, שכל מלוה

ברבית יאמר שאינו על ההלוואה אלא על הטירחה וכדומה. ויש ליישב שהוספת כסף מוכיח שזה בא תמורת ההלוואה, אבל מילה טובה יתכן שהוא בשביל טובה צדדית (ש.י.).

על תנאי: יעץ הגר"ח א מונדרר שליט"א, לומר אני מברך אותך באופן המותר עפ"י ההלכה, ואם מותר הרי בירכו ואם אסור לא בירכו. **אסור:** ויעץ הגרי"א דינר שליט"א, לומר אסור לי להגיד תודה (י.מ.ה.).

אילולי: עיצה נוספת כתב הגרש"י גלבר שליט"א (נתיבות שלום עמוד קח), לומר למלוה - באמת רציתי מאוד להודות לך כראוי, ומה אעשה שהתורה אסרה. והביא סמך לדבריו מלבן הארמי שנצטוה לא לדבר מטוב ועד רע עם יעקב, ולמרות זאת אמר (בראשית לא כט) **יִשְׂרָאֵל יָדִי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם רָע וְאֵלֶיךָ אָבִיכֶם אָמַשׁ אָמַר אֵלַי לְאמֹר הַשְׁמֹר לְךָ מִדְּבַר עִם יַעֲקֹב מִטּוֹב עַד רָע:** רואים שדיבור כזה אינו בכלל דיבור רע, וכך גם אינו בכלל רבית דברים (ד.ק.). [אכן אין מוכרח הראיה מלבן, דכבר פירשו הרמב"ן (עה"ת) ה"ט"ז (דברי דוד עה"ת), והספורנו, ובפירוש הר"י חלאוה (עה"ת), שהאיסור לדבר עם יעקב מטוב ועד רע היה רק אודות החזרה לבית לבן. **והפני מנחם** פירש שאכן עבר לבן איסור כשדיבר עם יעקב. ושמעתי מאחד מתלמידי הגרי"ש **אלישיב זצ"ל** שהגרי"ש לא הסכים עם הראיה מלבן הארמי].

על ההצלה: ההלוואה היא לעזר רב בשבילי וממש מציל אותי - שאין זה ברכה והודאה למלוה על ההלוואה, אלא סיפור דברים כמה עזר לו (י.ב.). ושמעתי מהגר"פ וינד שליט"א שמריבוי השאלות שהגעו אליו

'לקו הריבית', למד שיש בעיה פרקטית מה לעשות כאשר מקבל הלואה גדולה, כיצד יפטר ממנו ללא אומר ודברים, ואם יכול ליפטר במילת נימוס, או אם שניהם תלמידי חכמים ניחא, אבל עשירים 'בעלי בתים' שנותנים הלואות אינם מבינים זאת. ולכן נכנס לעובי הקורה למצוא פתרון לענין, ומורה שמותר להגיד למלוה כמה ההלואה עוזרת לו, שזה ממש הצלת נפשות בשבילו. כיון שמשבח את ההלואה ולא את המלוה, אין בזה שום חשש של ריבית דברים.

להחזיר ברכה: עוד עיצה יש, שהמלוה יחזיר לו ברכה מיד, כגון 'וכן למר', או 'המברך יתברך', ונמצא שלא הרויח שגם הוא נתן לו באותה מידה שקיבל. סמך לזה **במאירי** (ב"מ עה:) שכתב יש מתירין בהחזקת טובה וברכה, הואיל והלה משיב כנגד דבריו הוי 'דיבור מבטל דיבור'. וכן מבואר בהגהות **מימונית** (פ"ה ממלוה ס"ק לא) שהביא בשם **האביאסף** (הראבי"ה) וז"ל - אבל אם מחזיק לו טובה, והמלוה משיב לו גם הוא ומחזיק לו טובה, אין בכך כלום. והב"י הביאו ותמה עליו, מה שייך מחזיק לו טובה במלוה. ותירץ **בברכי יוסף** (עמוד פג) בשם **מהריק"ש** שהמלוה מחזיק לו טובה שלא הטריחו, ודוחק. עוד הקשה הב"י, מהאיסור להקדים לו שלום, אף שהמלוה מחזיר לו שלום. ותירץ **הגרש"י גלבר שליט"א** (נתיבות שלום עמוד קח) שעצם 'הקדמת שלום' יש בו נתינת כבוד.

מוסד: יש מצדדים שבהלואה למוסדות אין איסור של רבית דברים, כי אינו בא מהלוה למלוה. ויש חולקים כי מבחינת הגמ"ח מנהל המוסד מוגדר לזה, ונמצא שזה כן בא מהלוה למלוה.

גזבר: דעת הגר"נ קרליץ שליט"א, והגר"נ קופשיץ שליט"א, וכ"כ בנתיבות שלום (עמוד קח), שגזבר של קופת גמ"ח מותר לומר לו יישר כח כי אין בו תורת מלוה כאשר הכסף שייך לקרן או למפקידים. ויש חולקים שבפועל הוא המלוה, ונושא באחריות ההלוואה.

תנועות ידים: יש לדון אם מותר לבטא בידים תנועה שפירושו תודה או יישר כח, האם זה בכלל רבית דברים כי למעשה הראה הכרת הטוב למלוה, או דלמא רק דיבור נאסר שנדרש נְשָׂךְ פְּלִדְבָר (דברים כג כא), וכפי שפירש המלבי"ם (שם) מתיבת דבר נדרש לשון דיבור (ד.ד.) ולכאורה ממה שאסר הגר"מ פינשטיין (הובא בפנים) להודות בכתובה, מסתבר שגם בתנועות ידים אסור. ❖

פנינים

להרגיש הכרת הטוב

כותב הגר"י זילברשטיין שליט"א (חשוקי חמד בבא מציעא דף עה עמוד ב) שיש ללמוד מהמעשה הבא איך צריך להרגיש כלפי המלוה.

הגר"ר שמעון שוואב זצ"ל סיפר שבישיבת מיר בחו"ל היה מנהג שלפני שנסעו הבחורים לביתם בסוף הזמן, היו נכנסים למשגיח הגר"ר ירוחם ליבוביץ זצ"ל, מקבלים ממנו הלוואה לנסיעה, וכשחזרו בתחילת הזמן החזירו את ההלוואה. והוא כבחור צעיר ניגש בסוף הזמן הראשון שלו בישיבה לקבל את ההלוואה, ולאחר שקיבל את

הכסף אמר 'תודה'. והמשגיח גער בו האם אינך יודע שתודה זו אסורה מדין ריבית דברים.

ויהי בסוף הזמן השני, כאשר קיבל רבי שמעון את ההלוואה, לא אמר תודה. ור' ירוחם גער בו שוב, אינך מתבייש, קיבלת הלואה ואינך אומר תודה, הלא יש בכך חוסר נימוס ודרך ארץ. משהתפלא ר' שמעון על ההוראה הסותרת, הסביר לו המשגיח דמיר: צריך להיות ברור שהאדם מצד עצמו רוצה לומר תודה, וחייב לומר תודה, על כל טובה שעושים לו. אלא מאי, שהשולחן ערוך פוסק שאסור, וממילא אסור לומר, אבל משהתבוננתי בפניך ראיתי שקיבלת את הוראתי הקודמת כדבר המובן מאליו שלא אומרים תודה וזהו. ❖

סימן ה'

'כסף (אמצעי תשלום)'

הזהב קונה את הכסף

במשנה (בבא מציעא מד.) הזהב קונה את הכסף, והכסף אינו קונה את הזהב. ומפרש רש"י שאם משך את הזהב נתחייב הלוקח לתת את הכסף בתמורה ואינו יכול לחזור בו, אך אם משך השני את הכסף לא התחייב בזה ליתן את הזהב בתמורה ויכול לחזור בו.

בגמ' מבואר שהשתנה דעת רבי, בילדותו סבר הכסף קונה את הזהב. כי זהב החשוב הוא 'טבעא' (צורת תשלום), וכסף שאינו חשוב הוא 'פירא' (דבר הנקנה), וקונה 'פירא' את ה'טבעא'.

ואילו בזקנותו סבר וכך גם נפסק בשו"ע (חו"מ) הזהב קונה את הכסף. כי מטבע כסף חריף לינתן בהוצאה הוא 'טבעא', ואילו דינר זהב שאינו חריף הוא 'פירא', וקונה 'פירא' את ה'טבעא', כי משיכת ה'פירא' מחייבת תשלום בתמורה שהרי משיכה קונה במטלטלין, אך משיכת התשלום אינה מחייבת לתת חפץ בתמורה כי לא נחשב שעשה משיכה בחפץ. וביאר בחידושי הגר"ש שקופ (קידושין ב) שאין אדם מוכר וקונה כסף, רק הסחורה הוא הדבר הנמכר והנקנה, שעבורה באים המוכר והלוקח לעשות עסק. ואדם שבא להפך לעשות פרי לכסף וכסף לפרי, בטלה דעתו אצל כל אדם.

כסף בזמנו

אין ערך אמיתי: יש להסתפק בכסף של זמנו, האם נחשב 'פירא' או 'טבעא'. שהרי יש הבדל מהותי בין הכסף שהיה בזמן חז"ל לכסף של זמנו, שבזמנם הערך היה בעצם המטבע, אבל כיום אין שום ערך במטבע, וכיום אין מונח זהב כנגדו, אולי אין לו דין של 'טבעא'. ועיקר הנדון הוא, האם מתיחסים שהערך של הכסף קבוע ואינו משתנה וכל היוקר והזול הוא רק במוצרים ודינו כ'טבעא', או דלמא ערך השקל פוחת ועולה ודינו כ'פירא'.

נפק"מ במקח וממכר: שילם במזומן בתמורה לחפץ אך לא עשה בו קנין. אם כסף מוגדר 'פירא' אין יכול לחזור בו, אולם אם כסף זה 'טבעא' יכול לחזור בו [אם מוכן לקבל על עצמו מי שפרע] כתקנת חז"ל שמעות אינם קונות. ואינו דומה לאסימון שמוזכר במשנה שלגבי פירות נחשב 'פירא', ואילו לגבי מטלטלין נחשב 'טבעא', דשאני התם דיוצא בהוצאה קצת וחשיב מטבע באותו מקום, אך אם השקל הוא 'פירא' הוי כנותן חפץ למוכר (צ.פ.).

נפק"מ לענין ריבית: האם מותר ללות שקל בשקל. שאם היוקר והזול אין תלוי בשקל מותר. אולם אם דינו כמו 'פירא' אסור מדרבנן כדין סאה בסאה (ב"מ עה.).

נפק"מ בהצמדה למדד: האם צריך לשלם כסף + 'הצמדה למדד', כפי שנקבע בחוקי המדינות, שכל חוב כספי מוצמד למדד, וההגיון בזה מחמת שיש פיחות עקבי בערך הכסף. ותלוי בנדון זה שאם מתיחסים שהערך של הכסף קבוע ואינו משתנה והיוקר והזול הוא

במוצרים אסור לשלם לו תוספת מדד דחשיב ריבית (ורק עם היתר עיסקא מותר), אבל אם מגדירים שהערך של השקל פוחת ועולה ודינו כ'פירא', יתכן שחייב לפרוע עם תוספת המדד.

התפתחות הכלכלה העולמית

סקירה: כדי שנוכל לענות תשובה על שאלה זו, עלינו ללמוד בסקירה קצרה ומתמצתת, את התפתחות הכלכלה, המבוסס על דברי החזו"א (חו"מ סימן טז, הובא בחזו"א על סדר המסכת ב"מ מד.) ואז נדע איך להתיחס לכסף העדכני. **הצורך בכסף:** אילולי הכסף קשה מאוד לבצע עיסקא כל שהיא. בשל הצורך בצירוף רצונות הדדי בין הקונה והמוכר. לדוגמה סנדלר המעוניין לרכוש דג נדרש למצוא דייג המעוניין לרכוש סנדלים, כדי לקיים עמו סחר חליפין ולהשיג את מבוקשו. כשירצה הסנדלר לרכוש לחמנייה או מעיל, יאלץ לתור פעם נוספת אחר מוכר מתאים המעוניין בסנדלים.

מה זה כסף? בשל צורך זה חידשו בני אדם את המושג של כסף, שהוא בעצם אמצעי תשלום (פיזי או רשומה ממוחשבת), שתמורתה ניתן לקבל סחורה או פעולות. מטרת הכסף הינו לפשט את פעולות הקניה, המכירה, והתשלום, עבור סחורות, עבודות, או שאר יצירות. על הכסף לשמש כאמצעי תשלום דהיינו הילך חוקי במדינה אחת לפחות. המקום הראשון בו אנו פוגשים את הכסף בתורה הוא בספר בראשית כאשר אברהם קונה את מערת המכפלה תמורת **אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף עֶבֶר לְסַחֵר** (בראשית כג טז). עוד אנחנו מוצאים במדרש (פרשת לך לך פרשה לט) ואגדלה שמך, שיצא מוניטין שלו

בעולם, ומהו מוניטין שלו זקן וזקנה מכאן, בחור ובתולה מכאן. בשלב זה הערך היה בחומר גלם של המטבע, ומה שהמלך מנפיקו מעלה ערכו במקצת כמבואר בגמ' (ב"ק צז) לענין פסלתו מלכות.

כסף ייצוגי: בעבר ברוב המדינות ערך המטבע היה צמוד לזהב לכן המדינה הייתה יכולה להנפיק שטרות רק בכמות שתואמת את מלאי הזהב שלה, משום שכל אזרח יכול היה בכל רגע לפדות את השטר שבידו לערכו בזהב. כסף זה נקרא כסף ייצוגי שכן הוא מייצג את הבעלות על הזהב.

כסף כיום: בשלב הבא אשר נוהג היום, הוחלט לבטל את ההצמדה לזהב, כך הפכו השטרות לניירות אשר מגובים רק על ידי האמון שרוחשים כלפיו האזרחים, ואמונם שהממשלה ואנשים אחרים יקבלו שטר זה כאשר הם ירצו לקנות משהו. אין לכסף ייצוג פיזי, ואין ערך ממשי ושימוש כשלעצמו, אלא ערכו בא לו מכך שבתוך מערכת חברתית כלכלית יש הסכמה על ערכו, ודרישה לקבלת מוצרים או פעולות כל שהם תמורתו. הסיבה שהמדינה אינה יכולה להדפיס המון שטרות, הוא בכדי שלא יוצר אינפלציה. כלכלני הבנק המרכזי קובעים את כמות הכסף לפי ערך שווי המשק.

קביעת החתם סופר והחזו"א

חשיב ממון: גדול ההוראה בדורו החתם סופר (שו"ת יו"ד סימן קלד), הובא בפתחי תשובה (סימן קפז ס"ק ז'), דן לענין ריבית, והכריע שמטבעות בזמננו חשיב כסף, כי גדר מטבע הוא מה שגזר המלך שתצא ודינא דמלכותא דין אמת ומשפט צדק הוא בזה. ולא

מלכותא דארעא לחוד גזר עליו, אלא גם מלכותא דרקיעא ית"ש, ואין חילוק אם יהיה זהב או כסף או נייר. וכן הביא החת"ס (חו"מ סימן סה) מהגר"מ בנעט, וכן נוקט בשו"ת השיב משה (יו"ד סימן נה), וכן בשו"ת חסד לאברהם (יו"ד סימן רצ"ה).

עיקר יסוד זה, מבואר בלשונו הזהב של החזו"א (חו"מ סימן טז לב"ק צג). וענין מטבע כל דבר שהסכימו עליו בני המדינה למכור ולקנות בו ולהעריך בו את כל השוק כמו שנוהגים המדינות. [ודן שם במקום שאין מטבע איך יתקיים דיני התורה התלויים בכסף]. נמצא: שהכסף של היום יש לו דין 'טבעא' ולא 'פירא' לכל הנפק"מ. בקנין, בריבית, ובהצמדה למדד. ❖

הערות מבני החבורה

'כסף מזויף'

שאלה:

קיבלתי עודף על קנייה במכולת השכונתית, והתברר שקיבלתי מטבע מזויף. ברצוני לדעת: א. האם מותר לי להחזיר את המטבע למוכר כאשר המוכר מצהיר שהוא מצידו 'מגלגל' את זה הלאה?

ב. אם המוכר אינו מוכן לקבל את המטבע, האם מותר לי להמשיך ולהשתמש במטבע, בהנחה שברוב המקומות לא ישימו לב לזיוף, ולכן איני גורם הפסד לאף אחד? (ה.י.)

תשובה:

זיוף ניכר: מבואר בגמ' (ב"מ נב.) ונפסק בשו"ע (חו"מ סי' רכז סעי' יח) ללא חולק, שאסור להעביר מטבע מזויף לאדם שיכול לרמות בו אחרים. אלא ינקוב את המטבע וישתמש בו רק בתור שרשרת לצוואר. ולכן פשוט שאם הזיוף ניכר אסור לקונה להשתמש עם המטבע, והקונה יכול לבטל את העסקה. כיון שמטבע כסף שניכר הזיוף אינו נחשב כסף, ומי שיודע זאת ומשתמש בו בתור אמצעי תשלום הוא גזלן. ולכן אסור להחזיק מטבע זה וחובה להשמידו.

מה זה זיוף ניכר? זיוף ניכר פירושו שאין בו את הסימנים הבולטים. כגון שחסר בסימנים הבאים: מספר הערך של השטר במספר זהוב מתכתי. דיוקן מוקטן המתגלה בהצגה מול אור. חוט ביטחון הנחשף בהצגה באור. חריטות דיו בולטות למישוש בידי עיוורים. סימן סמוי בצורת משולש המתגלה בהזזתו של השטר. דיו משנה צבע בעת הנעת השטר. החומר ממנו עשוי השטר יוצר רשרוש אופייני.

זיוף לא ניכר: אמנם באופן שהזיוף לא ניכר כל כך נחלקו הפוסקים. דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל (מ.ד.ל.), והגר"י טשזנר שליט"א (מ.ט.) וכן שמעתי מהגר"א שפיגלר שליט"א, שגם במקרה שהזיוף נעשה היטב, וקשה לעמוד על כך שהמטבע אינו תקין, אינו נחשב מטבע ואסור להעבירו הלאה. והטעם לזה שמעתי בכמה אופנים. ראשית הוא נחשב מזיק לאחרון שיתקע במכונה שתבדוק את הכסף. ועוד שיש כאן מקח טעות ואיסור גנבת דעת. וכן יש בזה משום אל תשכן באהלך עולה. ועוד שכיון ששלטון החוק פוסל מטבעות אלו והרי מטבעות כיום שאינם שווים לפי החומר שממנו הם עשויים (בניגוד

לימי חז"ל שהחומר של המטבע קבע את ערכו), אלא כוחם נסמך על הערבות שנותן השלטון בכל מדינה למטבע המקומי שלו. לכן גם אם נניח שאין 'דינא דמלכותא דינא' בזמננו, בוודאי יש תוקף הלכתי להחלטת השלטון לפסול כל סוגי המטבעות המזויפים.

דעת המקילים: מאידך דעת הגרי"י פישר זצ"ל (מ.א.), וכן שמעתי מבנו הג"ר יהודה פישר שליט"א, וכן שמעתי מהגר"י סילבר שליט"א, וכן שמעתי מהגר"ר מאיר שטינברג שליט"א, שאם הזיוף נראה אמיתי ורק מומחה יכול לזהות את הזיוף, מותר להעביר את הכסף הלאה ולא נחשב מזיק כי לעולם ימצאו אנשים דרך לגלגל אותו הלאה. וגם שלטון החוק אין בכוחו לפסול דבר שאינו ניכר לבריות, שהרי אדם מן השורה אין לו מכשיר זיהוי לבדוק אם המטבע מזויף (באנגליה היו 1 מתוך 3 מטבעות מזויפים, ומכורח זה קבעו חוק שכל המטבעות תקפים).

100 דולר: והגביל הגר"מ שטינברג את דבריו, שרק במטבע של 10 שקל שהוא סכום קטן ולעולם לא ינזק אדם בו, כי תמיד ימשיך 'להתגלגל', שאין מקפידים לבדוק אמיתות מטבע קטן כזה, אבל בשטר חשוב כגון 100 דולר שהדרך להגיע איתו לצינג', ועומד להתברר אם הוא מזויף בזה דינו כמזיק, וחובה להשמיד את השטר המזויף.

להחזיר למוכר: לגבי להחזיר למוכר. כשאין ניכר זיופו, יטעון המוכר 'קים לי' כדעות שחשיב מטבע, והמוציא מחבירו עליו הראיה. אבל באופן שניכר זיופו מסברא יש מקום לאסור מצד החובה לבער מטבע

שיכול לרמות בו, שצריך להיות הדין שישמיד את המטבע המזויף ויתבע אותו 10 שקל שחייב לו. אולם דעת הגר"י בלוי זצ"ל (פתחי חושן אונאה פרק יא סוף הערה מו) שמותר להחזיר למוכר, כיון שבמקח טעות המטבע עדיין בבעלותו של זה שנתן אותה, וממילא אין הקונה מצווה להשמיד מטבע שאינה שלו. עוד טעם יש לכאורה לאסור להחזיר את המטבע למוכר, מצד איסור 'לפני עור' שלא להכשילו בשימוש במטבע מזויף. אולם גם מצד זה דעת הגר"י בלוי זצ"ל (שם) שמותר, כיון שאינו רוצה להפסיד את ממונו, והרי המזויף שייך למוכר, והלוקח אינו חייב להוציא כסף משלו כדי להציל את המוכר מאיסור. וכן כתב הגרש"ז אורבאך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה ח"א סוף סי' ז ד"ה ומטעם זה) שאין איסור 'לפני עור' במה שאדם עושה במטרה להציל את ממונו.

ללא ידיעה: אכן באופן שהמוכר מכחיש שהמטבע שייך לו, ואינו יכול להוכיח בבית דין שקבלו מן המוכר, יתכן שאסור לקונה שיודע את האמת להחזיר את המטבע בחזרה למוכר בלא ידיעתו. שהרי מכשיל את המוכר בלפני עור, שודאי יעביר את המטבע המזויף בלא ידיעה שהוא מזויף. [ומבואר בשו"ת פרי יצחק (ח"א, סי' מח) שיש איסור לפני עור גם כשחבירו שוגג]. ❖

מנהג ישראל תורה

שקלים חדשים נח

דעת הפוסקים

לענין שקלים חדשים במדינת ישראל, דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל (הערות למסכת ב"מ דף נה, חשוקי חמד זרעים עמוד רי"ט), והגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה פרק יח סעיף ג'), והגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני ריבית עמוד עז), וכן שמעתי מהגר"ר עזריאל אורבאך שליט"א, וכן שמעתי מהגר"י פישר שליט"א שההלכה למעשה כדעת רוב הפוסקים, ששקל שהונפק על ידי בנק ישראל יש לו דין כסף מדאוריתא לכל דיני התורה. ואפילו לדעת הר"ן (בנדורים) שבארץ ישראל אין דינא דמלכותא, וגם לדעות שאין 'דינא דמלכותא דינא' במדינת ישראל, ואף שחוקי המדינה אינם כדיני התורה, מכל מקום המציאות הוא שמטבע של שקל עובר לסוחר בארץ ישראל, ולכן יש לו דין כסף.

אין הבדל בסוגי המטבעות: מבואר בחזו"א (יו"ד סימן עב ס"ק י', הובא בחזו"א על ב"מ ריש פרק הזהב) שבכל סוגי הכסף של זמננו אין הבדל בין שטר למטבע, אלא הכל נחשב 'טבעא', ואף שיש בשקלים חדשים נח כמה סוגי מטבעות (0.1 - 0.5 - 1 - 2 - 5 - 10 - 20 - 50 - 100 - 200), וגם לגבי דולר בארה"ב יש כמה סוגי מטבעות (0.01 - 0.05 - 0.10 - 0.25 - 0.5 - 1 - 2 - 5 - 10 - 20 - 50 - 100), הכל נחשב 'טבעא', ואין אומרים שהמטבע שפחות חריף יחשב 'פירא' לגבי

מטבע שיותר חריף, ואינו כזהב כסף ונחושת שלעולם אחד 'פירא' ואחד 'טבעא'.

עומק הפשט בדברי החזו"א (מ.ז.), וכעין סברא זו כתב הגרש"ז אורבאך זצ"ל (מנחת שלמה סימן כז), שרק בזמן חז"ל שסיבת הערך היה מחמת סוג המטבע אז שייך 'פירא' ו'טבעא', שזהב חשוב, וכסף חריף בכל מקום, ונחושת במקום שיוצא הוא חריף מכולם ואינו יוצא בכל מקום. אבל במטבעות של היום אין ערך אמיתי, וזה רק הסכם בין אנשים, בזה אין הבדל בין 200 לשקל, כי מה ששטר של 200 פחות חריף, הוא מחמת בעיה טכנית שאין לו עודף. ועוד (ח.ז.) שכל ענין שטר של חמישים הוא איגוד של חמישים פריטים, ולא יתכן שיהא יחס שונה בין בודד לקבוצת מטבעות. ❖

פנינים

כסף עם דברי קדושה

שם ד': על השטר של דולר ארה"ב כתוב IN GOD WE TRUST (באלקים אנחנו בוטחים), ויש לדון אם הזכרת שם אלקים זה, יש בו קדושה. נדון זה קיים גם לענין הפסוקים שמודפסים על שטרות כסף. כגון בשטר של 100 מודפס הפסוק מהנביא (ישעיהו פרק נד, יז) כָּל-כְּלֵי יוֹצֵר עָלֶיךָ לֹא יִצְלָח.

שטר 200 החדש: בשטר החדש של 200 שקל כתוב שם א-לוהי באותיות קטנות מאוד (נראה בזכוכית מגדלת או בעינים חדות).

ומפורש במהרש"ם (ח"ג סימן שנז), ושו"ת אבן יקרה (תנינא סימן לג) שיש איסור בזיון כתבי הקודש גם באותיות שאין ניכרות לעין.

אין בו קדושה: דעת המשנ"ב (סי' של"ד ס"ק נ"א) לענין שם בן ד' אותיות שהוטבע על גבי מטבע במדינת שבדיה, שאין בו קדושה. ומותר להתיכו כי נטבעו להוציאם והוה כאילו נכתבו בפירוש לשם חול. ולפי זה מורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל (גנזי הקודש פרק ד' הערה ו') שמותר להיכנס לבית הכסא עם דולר ללא כיסוי נוסף, וטעמו שאין כוונתם לשם ה', וכן דעתו לגבי הפסוקים שנדפסו על שטר של מאה ש"ח בארץ ישראל שא"א לקוראו, ואף אם היה אפשר לקוראו אין בו שום קדושה דאין כוונתם כלל לפסוק.

מותר לבזותו: וכן מובא בשם הגרש"ז אורבאך זצ"ל (הליכות שלמה פ"ז ס"ק ל"ג) שמותר, אך מטעם אחר והוא שהגם שפקפקו על הש"ך (יו"ד סימן קעט ס"ק יא) שהיקל בשם ה' בלע"ז, מ"מ הכנסה לבית הכסא קל יותר ממחיקה. וכן נוטה דעת הגר"ש הלוי ואזנר זצ"ל (שבט הלוי חלק ו' סי' ח'), והגר"ר מנשה קליין זצ"ל (משנה הלכות ח"ה סי' קי"ז).

אסור לבזותו: מאידך מביא הגר"מ שטרנבוך שליט"א (תשובות והנהגות ח"ב סי' תס"ו), שהגר"ח מבריסק לא רצה להכניס מטבעות עם שם ה' לע"ז לבית הכסא שאסור לנהוג בהם מנהג בזיון. וכן דעת הגרא"מ שך זצ"ל (גנזי הקודש פרק ד' הערה ו') לגבי שטר של שקל אחד שהודפס בו קטע מהרמב"ם (הל' שטרות) שאין צריך לכבדו אבל אין לבזותו. ולענין כניסה לבית הכסא נשאר בספק האם מספיק

בכיסוי אחד. ועי' בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ט"ז סי' ל"א) שהאריך בזה.

כיסוי אחד: דיעה ממוצעת מורה הגר"נ קרליץ שליט"א (גנזי הקודש פרק ד' הערה ו'), שאין להוציא את הדולר מכיסו בבית הכסא, אבל כשמונח בכיסו מותר ליכנס עימו לבית הכסא. וכן מיקל הג"ר בנימין זילבר זצ"ל (אז נדברו ח"ב סי' ס"ד) דסגי בכיסוי אחד, וביאר דדין כלי בתוך כלי הוא לכבוד, אבל למניעת בזיון סגי בכיסוי אחד, וכאן שלא נדפס לשם קדושה סגי במניעת בזיון.

להלכה: סיכם בספר גנזי הקודש (פרק ד' סעיף ה'), שטר כסף שמודפס עליו פסוק או שם ה', לרוב הפוסקים אין צריך לכסותו כשנכנס עימו לבית הכסא או לבית המרחץ, ויש מחמירין. ❖

סימן ט'

דולר ארה"ב \$

הזהב קונה את הכסף

הגמ' (בבא מציעא מד:) מסתפקת האם זהב נחשב 'טבעא' או 'פירא'. הגמ' מנסה לפשוט שדעת רבי חייא שזהב הוא 'טבעא'. ממעשה שהיה; כאשר רב לווה דינרי זהב מבת רבי חייא, ובזמן הפרעון התיקרו דינרי הזהב, והורה רבי חייא לרב, לשלם טבין ותקילין. ובשלמא אם זהב דינו כמו 'טבעא' מובן, אבל אם נניח שדין הזהב כמו 'פירא', הרי זה סאה בסאה, ואסור.

דוחה הגמ'; לרב היה לו ברשותו דינרי זהב בשעת ההלוואה, וכאשר יש לו דינרי זהב מותר ללות סאה בסאה, כמו שמותר ללוות עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח.

מה הדין בדולר ארה"ב \$

ברור: כבר הכריעו פוסקי זמננו (כמבואר לעיל), שמטבע שהוא הילך חוקי במדינה זו יש לו דין כסף לכל דיני התורה. ולכן ברור, שהדולר בארה"ב דינו כמו 'טבעא'.

ספק: אבל יש להסתפק, מה דין הדולר בארץ ישראל, האם דינו כמו 'פירא' או כמו 'טבעא'. שהרי הדולר הוא הילך חוקי רק במדינות ארה"ב, ואילו בשאר מדינות העולם אינו הילך חוקי, וערכו נובע רק מהאפשרות להמירו במטבע המקומי. כך גם לשון בני אדם קונים

ומוכרים דולרים וזה מבטא שהתייחסות בני אדם לדולרים כ'פירא' ולא כ'טבעא'.

בנקים: מציאות זו שהדולר כמו כל מטבע חוץ מקבל יחס גרוע מהשקל, באה לידי ביטוי גם במדיניות הבנקים בארץ ישראל, שיש חשבון עו"ש לשקלים, וחשבון עו"ש נפרד לדולרים, והבנק לא מתיחס לשני החשבונות כמציאות אחת (י.א.). גם כאשר חפץ למשוך מחשבון הדולרים שלו בבנק, צריך אישור מיוחד של המנהל, וגובים ממנו עמלות מפולפלות. ואין לבנק סכומים גדולים של דולרים מוכן למשיכה. [בעבר היה יותר גרוע שהיה אז איסור בחוקי המדינה, לסחור עם דולרים או שאר מטבע חוץ, ומכח זה הכריע הגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה פרק יח סעיף ד' וסעיף ה') שהדולר נחשב 'פירא' אבל נימוק זה לא שייך בזמננו].

נפק"מ: בנדון זה האם הדולר נחשב 'פירא' או 'טבעא', יש בו הרבה נפק"מ למעשה, ונציין כמה מהם היוצאים מסוגיין. הלואה: בגמ' (דף מד:) מבואר ששני מטבעות בהכרח אחד 'טבעא' והשני 'פירא' ובמטבע זהב שאינו עיקר חל בו איסור של סאה בסאה. וכלפי הלואה של דולרים ולהחזיר דולרים תלוי בנדון זה שאם זה 'פירא' אסור ואם זה 'טבעא' מותר. **קנין:** משך את הדולרים בתמורה לחפץ, אם דינו כמו 'פירא' קונה את החפץ, אבל אם הוי 'טבעא' אינו קונה את החפץ. אותו דין יהיה, כאשר משך את הדולרים בתמורה לשקלים, אם דינו כמו 'פירא' קונה את השקלים, ואם דינו כמו 'טבעא' אינו קונה את השקלים.

מחלוקת בין פוסקי זמננו

בנדון זה: נחלקו גדולי הפוסקים בדור הקודם ובדורנו, האם דולר בארץ ישראל נחשב 'פירא' או 'טבעא', וכדלהלן.

א. דינו כמו 'פירא': דעת החזו"א (סימן ע"ב ס"ק ט), והמנח"י, והחלקת יעקב, והגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה פרק יח סעיף ד' וסעיף ה') בשם הרבה פוסקים, והגר"צ אבא שאול זצ"ל (אור לציון תשובות יו"ד סימן ד), והגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני פרק יא), והגר"י ברטלר שליט"א (טעם רבית עמוד רלח), וכן שמעתי מהגר"מ סירוטה שליט"א, שחשיב 'פירא'. ואמר הגר"ש רוזנבלט שליט"א בשיעורו (י.י.ד.), שלפי דעה זו גם לקולא דין הדולר כ'פירא', כלפי קציצה שיש אופנים שמותר רק ב'פירא' וב'טבעא' אסור, והדולר יחשב 'פירא' ומותר. ויותר מזה הוסיף הגר"מ שטינברג שליט"א, וכן שמעתי מהגר"ר יהושע כהן שליט"א, שבאופן שלא היה לו דולרים בשעת ההלוואה, יכול הלואה לומר 'קים לי' כדעות שהוי 'פירא' ולהפטר מעליית השערים, וישלם כערך זמן ההלוואה בלבד. ואפשר לומר קים לי כדעה זו שגדולי הפוסקים סוברים כן.

ב. דינו כמו 'טבעא': דעת הגר"מ פינשטיין זצ"ל (שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג סימן לז), והגרש"ז אוירבאך זצ"ל (מנחת שלמה סימן כז), והגר"ש אלישיב זצ"ל (הערות על מסכת ב"מ דף מה. ד"ה ולמאן), והגר"מ שטרנבוך שליט"א (קיצור דיני רבית המצויים פרק ג' דין ג'), שדולר בארץ ישראל דינו כמו 'טבעא', ושמעתי

מהרב אשר איזנברג שליט"א שהגרי"ש הורה כן בפירוש קודם פטירתו לגמ"ח אהבת חסד, שלמרות ירידת ערך הדולר, ואי קניות דירות בדולר מכל מקום הדולר נחשב 'טבעא' ולא 'פירא'.

ג. מעיקר הדין 'טבעא', לחומרא 'פירא': דעה מכרעת הורה הגרמ"מ שפרן שליט"א (קובץ 'הישר והטוב' כרך יח עמוד כג), וכן שמעתי מהגר"מ ברנסדופר שליט"א, וכן שמעתי מהרב אשר איזנברג שליט"א שכך הנוהל בגמ"ח 'אהבת חסד' מכח ההוראה המפורשת של הגרש"ז אורבאך והגרי"ש אלישיב, שיש מקום להקל ולהחשיב את הדולר 'טבעא', ולוה שלוה דולרים יכול להקל ולהחזיר דולרים ואין צריך לחשוב לאיסור רבית, אבל לכתחילה יש להעדיף בהלואת דולרים ללות בהיתר ולהקפיד שיהא לו דולרים אחרים ברשותו כדי שיהיה בגדר 'יש לו'. וטובה היא למלוה ג"כ שבזה מונע את הלוח מעיכוב פרעון החוב בתואנה שחושש לאיסור רבית.

מה הצד שיחשב 'טבעא'

נימוק הגר"מ פינשטיין: הגר"מ פינשטיין מנמק שדולר חשיב 'טבעא' משום שיוצא בפועל בהוצאה בכל מקום בעולם. ויש ויכוח אם זה שייך בזמננו דעת כמה רבנים שגם כיום זה יוצא בהוצאה, אף שלפעמים גובים שער גבוה אבל למעשה יוצא בהוצאה בכל מקום. ועוד שכל המשק הישראלי נע סביב הדולר, עובדה זו בולטת במיוחד בתחום הייצוא והייבוא, שנאמד רק בדולר. וגם הכלכלה העולמית בכל רחבי תבל נקבע ביחס לדולר (ר.י.ג.).

אולם מאידך שמעתי מהגר"ב ליבוביץ שליט"א, ומהגר"י כהן שליט"א, ומהגר"מ שטינברג שליט"א, ומהגרש"י שלזינגר שליט"א, שאין ראיה מדברי הגר"מ פינשטיין לזמננו, שדבריו נאמרו רק במציאות שהייתה אז, שהיה אינפלציה בארץ ישראל, ולא היה ערך חזק לשקל ועסקאות חשובות כגון רכישת דירה היה בדולרים. אבל בשנים האחרונות שהשתנה ערך הדולר לרעה, ומאידך השקל מתחזק שהוא המטבע העיקרי בארץ ישראל, ובקניית דירות אין מזכירים דולרים (ורק בגמחי"ם נשאר המושג של דולרים, משום שזה המטבע של המפקידים, והרבה גמחי"ם עוברים בהדרגה לשקלים) יתכן שישתנה הדין ודינו כ'פירא'. ואין ראיה מדברי הפוסקים בדור הקודם שדולר נחשב 'טבעא'. עוד טוענים החולקים על הגר"מ, שצריך שיהא כלשון הרשב"א (בתשובה) יוצא בהוצאה בכל משא ומתן, וזה לא שייך בדולר.

נימוק הגרש"ז אוירבאך, והגר"ש אלישיב: רק בזמן חז"ל שהערך היה מצד המטבע עצמו, אז שייך שהזהב יחשב 'פירא' ביחס לכסף אבל כיום בכסף של זמננו אין למטבע ערך עצמי וכל ענינו הוא קביעות המדינה לכן בהכרח הוא 'טבעא' ולא 'פירא'. ולפי סברא זו, גם כל המטבעות שבעולם יחשב 'טבעא' ולא 'פירא'. (אכן הגרש"ז סיים על כך - וצ"ע).

ושמעתי מהגר"י סילבר שליט"א, וכן דעת הגרמ"מ קרפ שליט"א (ח.ד.ז.), וכע"ז מבואר בספר **שערי רבית** (עמוד נז), שגם לדעת הגר"ש אם מוכר דולרים תמורת שקלים, השקל החרף יותר נדון

כ'טבעא', והדולר שאינו חריף כל כך דינו כ'פירא' (שהרי הגרי"ש דימה זה למטבעות נחושת בזמן הגמ', שכלפי פירות חשיב 'טבעא' וכלפי כסף חשיב 'פירא'). ❖

הערות מבני החבורה

דולרים בירוחם !

בעיה קשה:

אחד הדילמות המורכבות של מנהלי הגמחי"ם בארץ ישראל, כאשר הגמ"ח מוציא הלואה בדולרים, והלווה מבקש לקבל בשקלים ב'שער יציג', וגם להחזיר בשקלים (בתשלומים בהו"ק חודשי) לפי 'שער יציג'. ובמידה שעלה ערך 'שער יציג' מההלואה עד זמן הפרעון, נמצא שהלווה משלם רבית, שהרי הלווה מחזיר יותר שקלים ממה שהוא קיבל בהלואה. בעיה זו שכיחה במיוחד, באותם גמחי"ם שאינם מסכימים להלוות דולרים במידה שפורע את ההלואה בשקלים, (בכדי שלא לשנות את סוג המטבע שקיים בידי הגמ"ח, ולהלוות שקלים אי אפשר כי ההפקדות הם בדולרים).

'שער יציג': בעיה זו קיימת, גם לדעות שמטבע הדולר נקרא 'טבעא', ואין חשש 'סאה בסאה' בפרעון דולרים תמורת הלואה של דולרים, אבל עדיין כשפורעים שקלים ב'שער יציג' תמורת הלואת שקלים של 'שער יציג', לא מסתבר שה'שער יציג' נחשב 'טבעא', כי אין כזה סוג מטבע שנקרא 'שער יציג' (א.ו.).

מחלוקת: ונחלקו בזה הפוסקים. שמעתי מהגר"מ יפה שליט"א, שהורה לו הגרש"ז אורבאך זצ"ל לגבי גמ"ח 'אהבת חסד' (וכן הובא בספר נתיבות שלום), וכן דעת הגרב"ש שניארסון זצ"ל ראש ישיבת טשיבין (ד.פ.), שגם כאשר מסכמים במפורש להלוות שקלים לפי 'שער יציג' ולהחזיר שקלים לפי 'שער יציג', אין חשש, כיון ששער היציג הוא שער אלים שכל העולם הפיננסי משתמש בו, ונחשב שקיבל דולרים והחזיר דולרים, למרות שבאופן טכני בוצע הדבר באמצעות שקלים. וכן צידד הגר"י בלוי זצ"ל (ח.א.מ.) שאין חילוק בין 'שער יציג' לבין דולר ממש, אולם אין זה סותר לשיטתו שדולר חשיב פירא. ונחלק על זה הגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני רבית פרק יא), והגרמ"מ שפרן שליט"א (א.מ.ו.), ועוד הרבה פוסקים, ש'שער יציג' גרע, שאסור ואפילו 'יש לו' לא יועיל.

אין בעיה: בגמ"ח 'אהבת חסד' (בהנהלת הרב קופרמן), קובעים שאצלם לא קיימת בעיה זו, מכיון שהגמ"ח מלווה בפועל את הדולרים ברגע ההלוואה, והאפשרות קיימת ללוה לקחת בפועל את הדולרים, ואם הלווה החליט מיוזמתו להחזיר לגמ"ח את הדולרים ולבצע אצלם שירות צינג', אין בזה חשש רבית.

רעיון מקורי: מאידך בגמ"ח 'צדקתו עומדת לעד' (בהנהלת הרב פיגנבוים) אם הפרעון בהו"ק בשקלים אין אפשרות לקבל דולרים ביד, ולכן הגו רעיון מקורי לפתרון בעיה זו בהסכמת גדולי הוראה שליט"א. הגמ"ח הניח סכום של 10,000 דולר במזומן בבית מסוים במושב ירוחם, ומקנים ללוה סכום זה בקנין אגב קרקע, והאפשרות

קיימת בידי הלוח עצמו (דוקא הוא ולא בן או קרוב או שליח, בצירוף ת.ז.) לנסוע לירוחם ולקבל את הדולרים במזומן, והיה והלוח מעונין לנסוע לירוחם לקבל דולרים במזומן ניחא, ואם לא, הגמ"ח מסכים לקנות מהלוח את הדולרים בשקלים בערך 'שער יציג'. הרווח בתחבולה זו, שההלואה בוצעה בפועל בדולרים (א.ו.). [הסיבה שהגמ"ח מניח בירוחם שהוא שעות ספורות נסיעה ברכב, ולא באוסטרליה שהוא 24 שעות נסיעה במטוס, למרות שבשורת הדין לפי דיני הקנינים זה מועיל גם שם. כדי שלא יהא חוכא ואיטלולא, שכמעט ולא שייך לקבלם בפועל שלא משתלם לנסוע לשם במיוחד, אבל בירוחם כבר היו כמה אנשים, שרצו לקבל את הדולרים, והטריחו את עצמם לנסוע עד לירוחם למטרה זו. תופעה זו של אותם אנשים בודדים, מהווה הוכחה ניצחת שתחבולה זו אמיתית, שבתנאים אלו הגמ"ח מאפשר לקבל את ההלואה בדולרים]. על עצם הפתרון יש שטענו שזה 'חוכא ואיטלולא'. ושמעתי מהגר"מ סירוטה שליט"א שודאי מועיל ולא קיים בתורה טענת 'חוכא ואיטלולא', לבטל דין קנין, שכיון שכך הוא הדין, זה האמת.

בפרעון: כל הפתרונות האמורים התמקדו בהלואה. אבל בפרעון תלוי, אם יש לו אפשרות להחזיר דולרים, שמעתי מכמה מורי הוראה שליט"א שודאי מותר להחזיר שקלים כי הגמ"ח בעצם לוקח את זה חזרה בדולרים, ורק עושה שירות פריטה, ו'מה לי הן מה לי דמיהן' (צ.פ.). אבל אם חייב להחזיר שקלים, חוזר הבעיה של רבית. ומכח בעיה זו יש עוד סעיף בשטר של גמ"ח 'צדקתו עומדת לעד', שהחוזר החודשי בדולרים צריך להיות בירוחם במקום ההלואה, ואם הלוח

מעדיף לחסוך את הנסיעה, הגמ"ח מסכים לקבל ממנו שקלים כערך הדולרים (ד.פ.).

ויש להעיר: בשלמא בשעת הלואה שמדובר על סכום נכבד של עשר אלף דולר כבר היו 'חכמים' שטרחו לשם כך עד לירוחם. אבל בפרעון חודשי ודאי שבשביל 250 דולר אף אדם לא יטרח עד ירוחם, נמצא שכמעט ולא קיים לו אפשרות כזו בפועל (ר.ש). ❖

מנהג ישראל תורה

כמה היתרים בדבר

כבר נהגו:

המנהג להלוות ולהחזיר בדולרים, ונביא בזאת חלק מהסיבות להתיר.

כדעת המקילים: שהובאו בפנים, וסוברים שדולר נחשב 'טבעא'.

יצא השער: גם אם נניח שדולר נחשב 'פירא', מכל מקום הורה הגר"ש הלוי ואזנר זצ"ל (שבט הלוי ח"ג סי' ק"ט) שמותר ללות דולרים ולהחזיר דולרים, משום שיש בזה ההיתר של יצא השער כיוון שמצוי מאוד לקנות דולרים, ובכל יום יש שער חתוך שהסוחרים מוכרים לפי שער זה. אכן דעת הגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני רבית פרק יא) שאין כאן ההיתר של יצא השער, כיון שהשער משתנה כל הזמן.

יש לו: מבואר בגמ' (ב"מ דף עה.) ונפסק בשו"ע (סימן קסב סעיף ב') ללא חולק, שאם יש לו מותר ללות סאה בסאה, ואפילו יש לו סאה' לוח עליה כמה כורין. ולפי"ז הורה הגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני רבית פרק יא), והגר"ע אורבאך שליט"א (קיצור הלכות רבית עמוד כ'), והגר"א דינר שליט"א (קיצור הלכות רבית עמוד כ'), שבכל הלואה של דולרים צריך שיהא דולר אחד ללוה לסלק חששות של רבית. והגר"נ הסתפק (פרק יא סעיף יא) אם גם הערב קבלן צריך שיהא יש לו'.

תנאי בהלואה: יש בעיה בפתרון של יש לו', שפעמים הלוה מצהיר שיש לו' ובאמת אין לו, ושמעתי מהגר"נ קופשיץ שליט"א שהמלוה יכול לסמוך על הלוה שיש לו' ואין זה מחובתו לבדוק את אמיתות דבריו של הלוה. אולם בכמה גמחי"ם המציאו על כך רעיון מבריק, שעל שטר הלואה בדולרים כתוב במפורש שהלוה מצהיר שיש לו' לפחות דולר אחד ויש כאן ההיתר של יש לו'. והגמ"ח מלוה רק בתנאי זה שיש לו' דולר, ואם אין לו דולר הרי הוא גזלן, ומותר לתת רבית על גזילה שהאיסור הוא רק להלוות ברבית. ויש בזה מן האמת, כי לו יצויר שיתברר כאשר אליהו יבוא ויפשוט כל הספקות, שבאמת הדולר 'פירא' ולא 'טבעא', נמצא שרשלנות הלוה גרמה שיהא איסור בהלואה שלא קיים את ההצהרה שיש לו' דולר אחד בבית. ודאי שבצורה כזו הגמ"ח לא מסכים להלוות ונמצא שבאמת אינו הלוה אלא גזילה (א.א.ל.).

היתר עיסקא: הרבה גמחי"ם יש להם היתר עיסקא כללי לסלק כל החששות של רבית (י.מ.ג.). מאידך הגרש"ז אורבאך זצ"ל הורה

לגמ"ח 'אהבת חסד' (שמעתי מהגר"מ יפה שליט"א) לבטל את ה'היתר עיסקא' מכיון שגמ"ח אינו בשביל עיסקאות אלא בשביל לעשות חסד נטו, ואזיל לשיטתו שדולר חשיב 'טבעא' גמור ואין בו שום חשש.

כספי צדקה: נפסק בשו"ע (יו"ד סימן קס סעיף יח) שהתירו כל אבק רבית דרבנן במעות של צדקה. ולכן גמח"ים שהכסף מכספי צדקה מותר ללוות ברבית דרבנן ואין בו איסור של סאה בסאה. והוסיף הג"ר יששכר שריבר שליט"א (בית אהרן וישראל קובץ מו עמוד תקמב) שגם כאשר מעורב יחד כסף של הגמ"ח עם הכסף של המפקידים, עדיין מותר מדין כספי צדקה והוכיח כדבריו מכמה מקומות.

הוזל המטבע: כתב השו"ע (סימן קסה) הוזל המטבע מחמת מלכות מותר לשלם יותר ולא חשיב רבית, וכך גם הדולר. אכן יש מפקקים שהיום לא שייך זה, כי הדולר והשקל אינם תלויים זה בזה. ❖

פנינים

שומר של דולרים

שאלה: הקשה הרב ראובן לוי שליט"א, לפי הדעות (שהובאו בפנים) שהדולר מוגדר כמו 'פירא' ולא כמו 'טבעא', מדוע לא נאמר לגבי שומר שנאבד לו הדולרים שיפטר מלשלם, שהרי סוגיא ערוכה היא

(שבועות מב:) ששומר פטור מלשלם על שטרות, ואין בשטר חיובי שומרים. ולכאורה אם הדולר אינו 'טבעא' בהכרח הוא כמו שטר.

תשובה: שמעתי לתרץ מהגר"נ קופשיץ שליט"א שגם לדעות שחשיב 'פירא', לא שייך שיהא כאן פטור של שטרות, שהרי יכול לקבל תמורתו שקלים, ואף שאינו 'טבעא' אבל גם אינו שטר.

הסבר הדבר שמעתי (א.מ.ו.) שליט"א שיסוד הפטור של שטרות בשומרים הוא מחמת שאין גופן ממון. אולם כסף בזמננו אף שאין גופן ממון כבר ייסד החזו"א (חו"מ סימן טז לב"ק צג.) וענין מטבע כל דבר שהסכימו עליו בני המדינה למכור ולקנות בו ולהעריך בו את כל השוק כמו שנוהגים המדינות. וממילא כמו שמטבע שהולך במדינה זו חשיב גופו ממון לענין דיני שומרים כי למעשה קבעו אותו בני המדינה לממון.

כך גם בדולר אף שאין לו דין של 'טבעא' מכל מקום חשיב לגבי זה גופו ממון, שכיום הערך טמון בממון עצמו. שכלפי 'טבעא' תלוי אם כאן עובר לסוחר, אבל כלפי גופו ממון כיון שיש מקום בו הוא עובר לסוחר, חשיב גופו ממון. ומיושב להפליא שהחזו"א גופיה שכתב שדולר נקרא פירא, הוא שכתב שענין מטבע כל שהסכימו עליו בני המדינה וממילא חשיב גופו ממון בכל מקום (מ.ל.ל.). ❖

לְזַכְרֹן עוֹלָם בְּהִיכָל ד'־

הַקּוֹבֵץ מוֹקֵדֶשׁ לַע"נ הַרַב הַחֲסִיד

צַבִּי יַעֲקֹב זַצ"ל

בֶּן רַבִּי זֶאֱב יְהוּדָה זַצ"ל

נִלְב"ע י"ט אֱלוּל

בְּאַמּוֹנַתוֹ הָאֵיתְנָה שֶׁרַד אֶת הַשּׁוֹאָה

בְּשָׁנוֹת הַזֶּעַם

וְזָכָה לְהַקִּים דוֹרוֹת יִשְׂרָאֵל מְבוֹרְכִים

ת. נ. צ. ב. ה.

לְזִכְרוֹן עוֹלָם בְּהִיכָל ד'ִ

הַקּוֹבֵץ מוֹקֵדֶשׁ לַע"נ הַאִשָּׁה

הַצַּדִּיקָנִית

הַיְנֻדָּא שְׁפָרִינְצָא ע"ה בַּת רַבִּי

אַבְרָהָם שְׁלוֹם הַלּוֹי זַצ"ל

נִלְב"ע יַט סִיּוֹן תִּשְׁע"ה

כַּפֵּה פֶּרֶשָׁה לַעֲנִי וַיְדִיָּה שִׁילְחָה

לְאַבִּיּוֹן

כֹּל יְמֵיהָ חִיּוּקָה יְתוּמִים וְשִׁבּוּרֵי לֵב

ת. נ. צ. ב. ה.